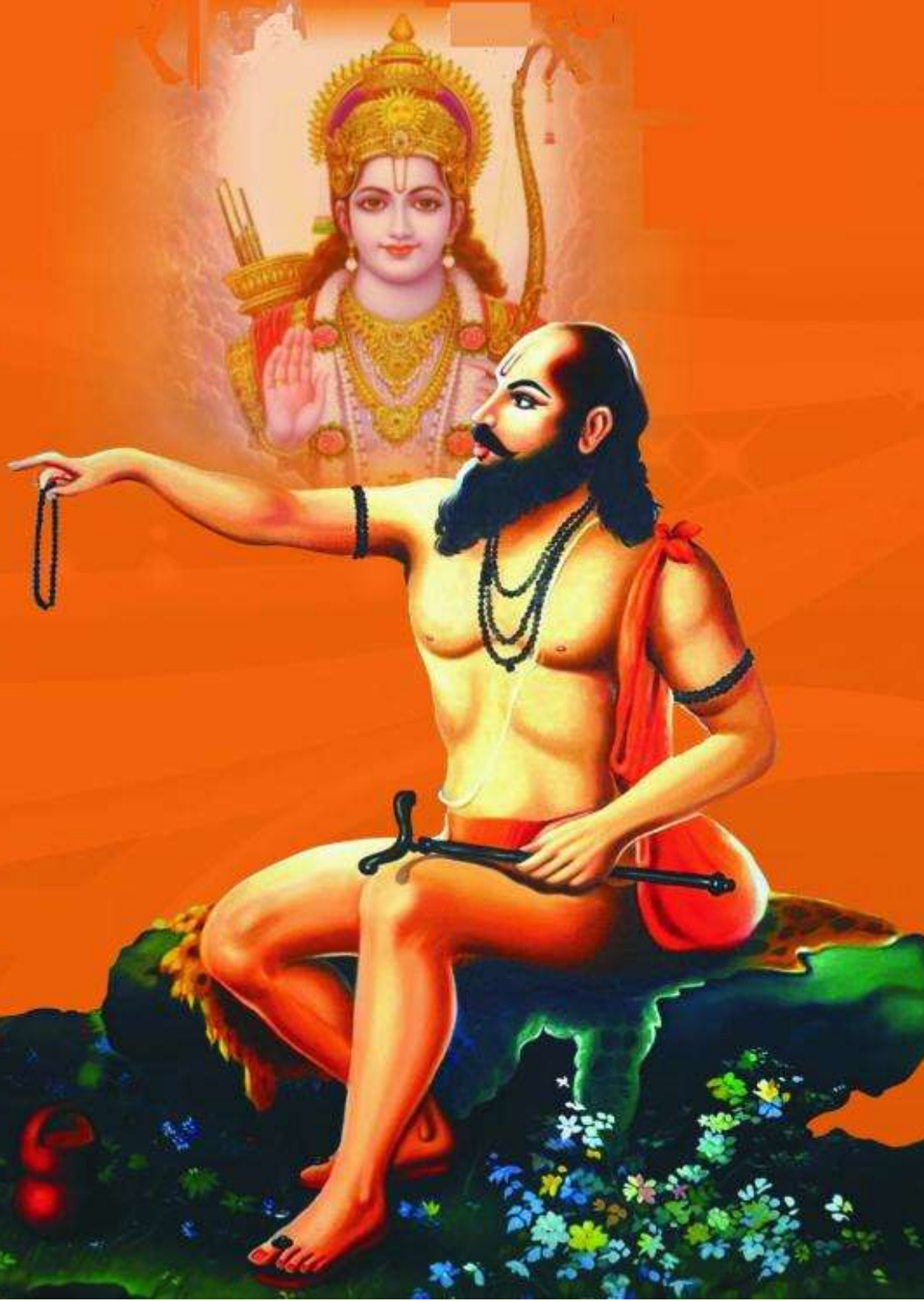

ग्रंथराज
दासबोध
खंड तिसरा

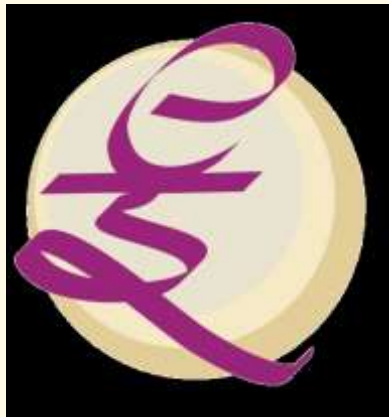

दासबोध

खंड ३
दशक ९ ते १२

समर्थ रामदास स्वामी

ई साहित्य प्रतिष्ठान

विनंती

दासबोधाचे सुमारे १५०० पानांचे पाचही खंड विनामूल्य वाचनासाठी आहेत. त्यावर सर्वांचा कायदेशीर अधिकार आहे. संतमहात्म्यांनी आपले विचारधन जास्तीत जास्त लोकांपर्यंत पोहोचावे म्हणून ते कायम मुक्त ठेवले. हे पुस्तक जास्तीत जास्त लोकांना वाटण्याचे अधिकार व जबाबदारी आम्ही वाचकांकडे सोपवत आहोत.

ई साहित्य प्रतिष्ठान हे नवीन लेखक कवींना जास्तीत जास्त वाचकांपर्यंत पोहोचण्याचे साधन आहे. तसेच सुमारे सव्वा दोन लाख वाचकांसाठी दर्जेदार साहित्य विनामूल्य नियमितपणे मिळण्याचे साधन आहे. सुमारे सव्वा दोन लाख मराठी वाचक ई मेल द्वारे व वेबसाईटद्वारे ई साहित्य प्रतिष्ठानच्या पुस्तकांचा आस्वाद घेत असतात.

भगवद्गीता, भावार्थ ज्ञानेश्वरी, छत्रपती शिवाजी, शंभूराजे, मावळे, विवेकानंद, सावरकर, जातककथा, शामची आई, तुकाराम गाथा, संत बहिणाबाई, मनाचे श्लोक, चोखामेळा, नामदेव गाथा आदि पुस्तकंही तरूण मराठी मुलांपर्यंत आणण्याचं काम ई साहित्य प्रतिष्ठान करतं. दर आठवड्याला नवनवीन पुस्तकं प्रकाशित करणाऱ्या ई साहित्य प्रतिष्ठानला आपल्या सहकार्याची गरज आहे.

नवीन साहित्यासाठी.

नवीन वाचकांसाठी.

मराठीला नवीन क्षितिजांशी नेण्यासाठी.

मनःपुर्वक आभार

dasbodh.com

विकीस्रोत

हिंदुत्ववादी

डावे कम्युनिस्ट

उजवे कम्युनिस्ट

समाजवादी

सनातनी

स्त्रीमुक्तीवादी

जातीव्यवस्थाविरोधी

बहुजन समाजवादी

काँग्रेसी

असे सर्व प्रकारचे पक्ष, पंथ, गट, विचार

महाराष्ट्रातूनच जन्मले आणि देशभर गेले.

हा ई ग्रंथ अशा मराठी विचारवंत राजकारण्यांना अर्पण.

|| ज

श्री

कळकळीची विनंती

अध्यात्म असा एक बोजड शब्द आहे. एखादं पुस्तक अध्यात्मिक आहे किंवा वैचारिक आहे असं म्हटलं की लहान मुलं, तरुण मंडळी त्यापासून लांब होतात. अध्यात्म म्हणजे काहीतरी रिटायरमेंटनंतरचा उद्योग असे मानले जाते. पण जेव्हा उतारवयात हे ग्रंथ हाती येतात तेव्हा कळते की “अरे हे तर अगदी साधे रोजच्या वापराचे शहाणपण होते. योग्य वेळी कळले असते तर आपण केलेल्या बऱ्याचशा चुका टळल्या असत्या. आपले आयुष्य वेगळे झाले असते.”

आजचा काळ जागतिकीकरणाचा आहे. जागतिक किर्तीच्या विद्वानांचे साहित्य आता सहजासहजी उपलब्ध होते आहे. त्याचबरोबर आपल्याकडील महान विचारवंतांचे विचारही जगभर पसरत आहेत.

२३०० वर्षं जुन्या असलेल्या मराठी भाषेतही ज्ञानोबा तुकारामांसारखे महान संत आहेत. त्यांचे साहित्य जागतिक दर्जाचे आहे. हे संत मोठमोठ्या गोष्टी, क्लीष्ट भाषेत, बोजड करून सांगत नाहीत. अगदी गहन तत्त्वज्ञानही अगदी सहज साध्या भाषेत सांगतात. आणि मग त्याचं भाषांतर वाचून अमेरिकेतले विद्वान जी पुस्तकं लिहीतात ती जगभरात बेस्ट सेलर होतात. गुरुदेव टागोरांनी नोबेल पारितोषिक विजेती गीतांजली लिहिण्याआधी तुकारामांचे अभंग वाचले आणि बंगालीत भाषांतरित केले. गुरुदेव रविंद्रनाथांचे बंधू सत्येंद्रनाथ हे पहिले भारतीय ICS सनदी अधिकारी. ते १८७१ साली अहमदनगर, सातारा, पुणे आणि मुंबई भागात होते. त्या काळात त्यांनी तुकारामांचे अभंग वाचले आणि ते प्रभावित झाले. त्यानंतर त्यांनी व त्यांचे भाऊ रविंद्रनाथ यांनी तुकारामांच्या अनेक अभंगांचे “तुकोबा” या नावाने बंगाली व नंतर इंग्रजी भाषांतर केले. व याच प्रभावाखाली त्यांनी गीतांजली लिहिली. गीतांजलीच्या अनेक कवितांवर तुकारामांची छाप आहे. गीतांजलीचे इंग्रजी भाषांतर वाचून यिट्स हा इंग्लीश कवी प्रभावित झाला. त्यातले मानवतावादी आणि भूतदयावादी तत्त्वज्ञान ते लोक प्रथमच वाचत होते. एका वर्षातच त्याची फ्रेंच, जर्मन आदी दहा भाषांत भाषांतरे झाली. खुद्द गांधीजींनी तुकारामांच्या अभंगांचे भाषांतर केले.

पण आम्ही मराठी मंडळी मात्र तुकाराम, रामदास आणि ज्ञानेश्वर शाळेतल्या पुस्तकात नाईलाजाने वाचतो. आणि नंतर तिकडे वळूनही बघत नाही. ज्या तुकाराम महाराजांनी छत्रपतींनी पाठवलेला नजराणा नम्रपणे नाकारला आणि महाराजांना क्षात्रधर्माचा उपदेश केला ते तुकाराम महाराज आपल्यासाठी हजारो अभंगांचा नजराणा ठेवून गेले आहेत. त्यातली प्रत्येक ओळ, शब्द म्हणजे जीवनाचा मार्ग दाखवणारा प्रकाश झोतच आहे. पण हा नजराणा आपण उद्धटपणे नाकारत आहोत.

मित्रहो, मराठीतले असे अनमोल साहित्य आपल्या प्रत्येकाच्या घरी असले पाहिजे. वाचनात असले पाहिजे. आणि आचरणात आले पाहिजे. कारण आज जग आपल्या या खजिन्याने श्रीमंत होत आहे. जर आपण हा खजिना रद्दीत टाकू तर आपल्यासारखे करंटे आपणच ठरू. हे पुस्तक आपल्या जास्तीत जास्त मित्रांना आणि नातेवाईकांना पाठवा. प्रत्येक मराठी माणसाला हे मिळू दे.

संतसाहित्य विनामूल्य आहे. अमूल्य आहे. येणार्या पिढ्यांना नवा मार्ग दाखवण्याची क्षमता यात आहे.

चला तर. लागा कामाला. करा फॉरवर्ड. प्रत्येक मराठी माणसाच्या डेस्कटॉपवर आणि मोबाईलमध्ये ज्ञानेश्वरी, दासबोध आणि तुकारामाची गाथा असलीच पाहिजे.

आपले नम्र

टीम ई साहित्य

(ई साहित्य प्रतिष्ठानच्या सर्व VIP सदस्यांना पाचही खंड पाठवले जातील. त्यासाठी पत्र पाठवण्याची आवश्यकता नाही.)

इतरांनी खंड विनामूल्य मिळवण्यासाठी कृपया esahity@gmail.com ला पत्र लिहा. पत्रात आपण हा खंड ज्या लोकांना forward केला त्यांचे ई मेल पत्ते कळवावे.)

दासबोध हा समर्थ रामदासांनी रचला. त्याचे लिखाण त्यांचे पट्टशिष्य कल्याण स्वामींनी केले. रायगड जिल्ह्यातील अत्यंत निबीड अरण्यात विसावलेल्या शिवथरची घळ या ठिकाणी हे लेखन झाले. दासबोध हा ग्रंथ एकूण २० दशकांमध्ये विभागलेला असून, प्रत्येक दशकात १० समास आहेत.

एकेका समासात एक एक विषय घेऊन समर्थांनी सांसारिकांच्या, साधकांच्या, निस्पृहांच्या, विरक्तांच्या, सर्व सामान्यांच्या, बालकांच्या, प्रौढांच्या, जराजर्जरांच्या अशा सर्व जाती पंथ धर्मांच्या स्त्री-पुरुषांच्या मानवी मनाला उपदेश केला आहे. या ग्रंथाचे पारायण देखील करतात.

महाराष्ट्र सरकारच्या अधीन असलेल्या राज्य मराठी विकास संस्थेने ७,८०० ओव्यांचा हा ग्रंथ ऑडियो स्वरूपात उपलब्ध करून दिला आहे. शास्त्रीय गायक संजय अभ्यंकर यांच्या आवाजातल्या या ऑडियोरूपांतरित दासबोधाचे संगीत राहुल रानडे यांचे आहे.

समर्थ रामदास स्वामींनी दासबोधाचे वर्णन खालीलप्रमाणे करून ठेवले आहे...

भक्तांचेनि साभिमानें। कृपा केली दाशरथीनें।

समर्थकृपेचीं वचनें। तो हा दासबोध ॥श्रीराम॥

वीस दशक दासबोध। श्रवणद्वारें घेतां शोध।

मनकर्त्यास विशद। परमार्थ होतो ॥श्रीराम॥

वीस दशक दोनीसें समास। साधकें पाहावें सावकास।

विवरतां विशेषाविशेष। कळों लागे ॥श्रीराम॥

ग्रंथाचें करावें स्तवन। स्तवनाचें काये प्रयोजन।

येथें प्रत्ययास कारण। प्रत्ययो पाहावा ॥श्रीराम॥

॥ जय जय रघुवीर समर्थ ॥

॥ श्रीराम ॥

समर्थांची समर्थ विचार सूत्रे

डॉ. माधवी महाजन

madhavimahajan17@gmail.com

भारतीय संस्कृतीत पूर्वीपासूनच मानवी मनाचा, शरीराचा आरोग्याचा, विश्वाचा, निसर्गाचा तसेच जगण्यासंबंधीच्या नियमांचा असा सर्वांगीण अभ्यास झाला आहे. आनंदी जीवन कसे जगावे याचा मूलमंत्र भारतीय संस्कृतीने दिला आहे. भारतीय संस्कृतीत अद्वैताला महत्व दिले आहे. अद्वैत म्हणजे माझ्यासारखाच दुसरा आहे ही भावना. अद्वैताला महत्व देऊन विश्वावर आपलेपणाने प्रेम करा अशी व्यापक विचारांची शिकवण भारतीय संस्कृतीने दिली. भौतिक जगात जगताना खरे सुख, शाश्वत सुखाच्या उगमापर्यंत पोहोचवणारी विचारधारा या संस्कृतीने दिली. ऋषीमुनींनी शाश्वत सुखाची प्रचिती घेतली आणि हा आनंद सर्वापर्यंत पोहोचवण्यासाठी कार्यरत राहिले. ते केवळ अद्वैतात रमले नाहीत तर सर्व जगाशी एकरूप झाले.

शाश्वत सुखाचा मार्ग मनुष्याला वेदांनी दाखविला. भगवद्गीतेत श्रीकृष्णाने तो उलगडून दाखविला आणि भारताला लाभलेल्या संत परंपरेने तो मार्ग सामान्य माणसाला सोप्या करून दाखविला. आजच्या २१व्या शतकात देखील संतांचे विचार, त्यांचे साहित्य, एखाद्या दिपस्तंभाप्रमाणे आपल्याला मार्गदर्शक ठरते. या संत वाङ्मयामध्ये समर्थ रामदासस्वामी यांचा श्रीमद दासबोध हा ग्रंथ प्रापंचिकांसाठी, राजकीय व्यक्तींसाठी, साधकांसाठी, तसेच रोजच्या व्यवहारासाठी देखील अत्यंत उपयुक्त ठरतो. सर्वात महत्वाचे म्हणजे व्यक्ती विकासाच्या दृष्टीने या ग्रंथाचे महत्व अनन्य साधारण आहे. त्यांचे विचारधन प्रत्येक व्यक्तीच्या व्यक्तीमत्वाच्या जडणघडणीत उपयुक्त आहे. मानवी

मन हे अत्यंत चंचल आहे पण या मनाचा, प्रवृत्तीचा समर्थानी सखोल अभ्यास केला असल्याचे त्यांच्या विचार सूत्रांमधून आपल्या प्रत्ययास येते.

श्रीमद दासबोध, २० दशक आणि २०० समास असे स्वरूप असणाऱ्या या ग्रंथात ७७५१ ओव्या आहेत. प्रत्येक दशकातील १० समासांमध्ये एक सूत्र पकडून समर्थानी तो विषय विस्ताराने मांडला आहे. स्तवनाने प्रारंभ करून समर्थ आत्मज्ञानाच्या खोल गाभ्यापर्यंत आपल्याला घेऊन जातात. प्रपंचापासून ब्रह्मऐक्य साधण्यापर्यंतचे सर्व विषय समर्थ या ग्रंथात हाताळतात. अध्यात्मशास्त्राच्या या ग्रंथामध्ये मानवी जीवाचा उद्धार हा प्रधान हेतू दिसून येतो.

भारतीय तत्वज्ञान मानवी जीवनातील अज्ञान दूर होऊन त्याच्या जीवनात त्याला पूर्णत्व कसे प्राप्त करून घेता येईल याचा पाठपुरावा करते. समर्थांचा श्रीमद दासबोध हा ग्रंथ आदर्श मानवी जीवन कसे असावे याचे मौलिक मार्गदर्शन घडवतो. माणसाला परमेश्वराने अनेक दैवी गुणांनी युक्त असे घडवले. मानवी देह घडवताना २६ दैवी गुण आणि फक्त ६ च असुरी गुण देवाने या नरदेहाला बहाल केले. या गुण अवगुणांचे फायदे तोटे कसे आहेत या गुणांचा योग्य वापर करून उत्तम व्यक्तिमत्व कसे घडु शकते या विषयी समर्थ अनेक समासामधून मार्गदर्शन करतात.

या दैवी गुणांपैकी एक म्हणजे आपल्याला प्राप्त झालेले वाणीचे सामर्थ्य. शारदास्तवनाच्या समासामध्ये शारदामातेचे स्तवन करून समर्थानी आपण मांडलेल्या ग्रंथ प्रपंचासाठी उत्तम शब्दसामर्थ्य प्राप्त व्हावे म्हणून आशीर्वाद मागून घेतला आहे. वाणीचे महत्व दासबोधाप्रमाणे समर्थानी मनाच्या श्लोकात देखील स्पष्ट केले आहे,

स्वये सर्वदा नम्र वाचे वदावे । मना सर्व लोकांसी रे निववावे ।

लोकसंग्रहाच्या दृष्टीने समर्थानी वाणीचे महत्व वारंवार स्पष्ट केले आहे. आजच्या युगात देखील कामाच्या ठिकाणी "टिमवर्क" असते तेव्हा

परस्परांच्या सहाय्याने कोणतेही काम पूर्णत्वाला जात असते. अशावेळी एकमेकांना समजावून घेऊन कोणाचे मन न दुखावता काम करणे गरजेचे असते. आपली वाणी जर गोड असेल, दुसऱ्याला जाणून घेण्याची क्षमता असेल तर अशा व्यक्ती जीवनात यशाच्या शिखराच्या दिशेने वाटचाल करताना आपण पहातो.

जगामध्ये जगमित्र । जीव्हेपाशी आहे सूत्र ॥ दा. १९.२.१९ ॥

लोकसंग्रहाचे केवढे महत्वाचे सूत्र समर्थ आपल्याला सांगतात. आपल्या बोलण्यातून आपण अनेक मित्र जोडत असतो तसेच अनेक शत्रू देखील निर्माण करत असतो. जगात जर जगमित्र व्हायचे असेल तर त्याचे वर्म आपल्या जिव्हेपाशी आहे. ' उत्तमपुरुष लक्षण ' याविषयी निरुपण करताना स्वतःवरून दुसऱ्याचे अंतःकरण कसे जाणावे याचे सोपे सूत्र सांगितले आहे.

कठीण शब्दे वाईट वाटते । हे तो प्रत्ययास येते ।

तरी मग वाईट बोलावे ते । काय निमित्ते ॥ दा. १२.१०.२३ ॥

माणसाने नेहमी स्वतःवरून दुसऱ्याची परीक्षा करावी. दुसऱ्याच्या कटू बोलण्याने जसे आपले मन दुखावते तसेच आपल्या कठोर शब्दाने दुसऱ्याचे मन दुखावू शकते. दुसऱ्याचे मन दुखावणे ही एक प्रकारे हिंसाच आहे . अशी मानसिक हिंसा आपल्याकडून घडू नये यासाठी समर्थ आपल्याला सावध करतात.

आपणास चिमोटा घेतला । तेणे कासाविस जाला ।

आपणावरून दुसऱ्याला । राखत जावे ॥ दा. १२.१०.२४ ॥

अव्दैताचे प्रत्यक्ष व्यवहारिक स्वरूप समर्थानी या विचारातून शिकविले आहे.

जगामध्ये जगमित्र होण्यासाठी प्रथम एकमेकांविषयी वाटणारा राग, व्देष, मत्सर, या दुर्गुणांचा त्याग होणे गरजेचे आहे. स्वतःच्या विकासासाठी सुदृढ आरोग्यासाठी आणि मनाच्या प्रसन्नतेसाठी समर्थानी षड्रिपुंवर विजय मिळवण्यास सांगितले आहे. क्रोध हा माणसाचा प्रधान शत्रू आहे हा क्रोध बळावतो कसा तर समर्थ म्हणतात,

अभिमानें उठे मत्सर | मत्सरें ये तिरस्कार |

पुढें क्रोधाचा विकार | प्रबळे बळें || दा. १.१.२३ ||

विचारशक्ती नष्ट करणारा, स्वतःबरोबर इतरांचा नाश करणाऱ्या क्रोधावर विजय मिळवण्याची शिकवण समर्थ देतात. भगवद्गीतेत भगवंतांनी स्पष्टपणे सांगितले आहे की, " क्रोधामुळे भ्रम होतो, विवेक सुटतो, भ्रमामुळे तसेच अविवेकामुळे विस्मरण होते, विस्मरणामुळे निश्चयात्मक बुद्धी नष्ट होते आणि बुद्धीनाश झाला, विवेकाचा नाश झाला की सर्वस्वाचा नाश होतो (अ २. श्लो. ६३) स्वतः बरोबर इतरांचा नाश करणाऱ्या क्रोधाला मनातून हृदपार करायला सांगून समर्थ आपल्याला सावधच करतात. एखाद्या भुंकंपाप्रमाणे आपल्या शरीराची व मनाची हानी करणाऱ्या क्रोधावर विजय मिळवून आनंदी जीवन जगण्याची कलाच समर्थ आपल्याला शिकवतात.

दंभ दर्प अभिमान | क्रोध आणि कठिण वचन |

हें आज्ञानाचें लक्षण | भगवद्गीतेत बोलिलें || दा. १२.१०.२८ ||

क्रोधाबरोबरच दंभ, दर्प, अभिमान, कठोरवाणी यापासून कोसो दूर राहण्यास सांगतात. ही सर्व अज्ञानाची तसेच असुरी लक्षणे आहेत. समर्थानां सर्वात जास्त चीड या नैतिक दुर्गुणांची आहे. समर्थ आपल्या महंतांना उत्तम महंत होण्यासाठी महंत व्हा पण महंती करू नका असे बजावतात. महंती म्हणजे महंतपणाचा डामडौल. हा डामडौल, खोटा दिमाख याचा समर्थाना तिटकारा आहे. विकारांवर विजय मिळवला तरच मनःशांती मिळणे शक्य आहे हे जाणुनच समर्थ आपल्याला वारंवार या दोषांपासून दूर राहण्याच आग्रह करतात.

अवगुण सोडितां जाती | उत्तम गुण अभासितां येती |

कुविद्या सांडून सिकती | शाहाणे विद्या || दा. १४. ६. ५ ||

हे दासबोधाचे प्रधान सूत्र आहे. स्वभावाला औषध नाही असे म्हणतात. परंतु प्रयत्नांच्या आधारे माणुस आपल्यामध्ये हवा तसा बदल घडवून आणु शकतो हा विश्वास समर्थ आपल्या मनात जागा करतात. अचुक प्रयत्नांच्या आधारे मनावर संयम ठेवून, सातत्याने उत्तम गुण अभ्यासपूर्वक आपल्यात आणण्याचा प्रयत्न केला तर हे परिवर्तन सहज शक्य आहे हे समर्थ वरील ओवीत ठामपणे सांगतात.

समर्थानी आपल्या कृतीतून, विचारांतून, प्रयत्नवादाचा पुरस्कार केला. " यत्न तो देव जाणावा । यत्नेविण दरिद्रता " या बोधवाक्यातून समर्थ आपल्याला प्रयत्नांना देव मानण्याची शिकवण देतात. कोणत्याही गोष्टीत यश मिळविण्यासाठी " अचूक " प्रयत्न आणि कष्ट करण्याची तयारी महत्वाची आहे. हे जाणून समर्थानी यत्नवादाचा पुरस्कार केला.

कष्टेंविण फळ नाही | कष्टेंविण राज्य नाही |

केल्याविण होत नाही | साध्य जर्नी || दा. १८. ७. ३ ||

समर्थांच्या या उत्कीमधुन मनाच्या संकल्प शक्तीचा प्रत्यय येतो. अचुक प्रयत्न आणि जिद्द तसेच कष्ट केल्याने सुखाची प्राप्ती होते. पुरेशा प्रयत्नांच्या अभावाने अपयशाचे दुःख पचवावे लागते. काही माणसे अशी असतात की त्यांना आपल्या प्रतिष्ठेला शोभेल असेच काम करायला आवडते. त्यामुळे आयुष्यात आलेल्या अनेक संधी त्यांना गमवाव्या लागतात.

आधीं कष्टाचें दुःख सोसिती | ते पुढें सुखाचें फळ भोगिती |

आधीं आळसें सुखावती | त्यास पुढें दुःख || द. १८. ७. ५ ||

मनुष्याने जर अचूक प्रयत्न केले तर त्यांच्या ऐहिक, पारलौकिक व पारमार्थिक सुखाच्या सर्व ईच्छा पूर्ण होतात. सातत्य, चिकाटी, दृढनिश्चय आणि ठाम विश्वास ही पुंजी जवळ असेल तर यशस्वी आपल्यापासून नक्कीच लांब नाही. अचूक प्रयत्न, जिद्द तसेच कष्ट केल्याने सुखाची प्राप्ती होते. पण प्रयत्नांची कास न धरता केवळ दैवावर हवाला ठेवून आळशीपणा केला तर मात्र अपयश पदरात पडते. शत्रू हे केवळ बाहेरच्या कोणा व्यक्तीच्या रुपात असतात असे नाही तर ते आपल्या मनातही असतात. आळस हा आपला सर्वात मोठा शत्रू आहे. या दुर्गुणामुळे प्रयत्न करण्याची ईच्छाच होत नाही. एवढेच नाही तर वेळेचा देखील त्याला उपयोग करून घेता येत नाही. आळस हा अवघ्या मानव जातीचा शत्रू आहे ज्याचा निषेध समर्थ करतात. आळस हे करंटेपणाचे लक्षण आहे. आपल्याला सर्वस्वी बुडविणाऱ्या आळसाचाच आळस करण्याची शिकवण समर्थ देतात. कामचुकारपणा करायला लावणाऱ्या आळसाचा प्रयत्नपूर्वक त्याग करायला समर्थ सांगतात.

केल्याने होत आहे रे । आधी केलेचि पाहिजे ।

यत्न तो देव जाणावा। अंतरी धरीता बरे ॥

असे विचारधन देऊन समर्थानी लोकांना प्रयत्नवादी बनविले. आपल्या प्रबोधनातून अंधश्रद्धा व आळस यांच्यावर त्यांनी घालाअ घातला आहे.

ऐक सदेवपणाचें लक्षण । रिकामा जाऊं नेदीयेक क्षण ।

प्रपंचवेवसायाचें ज्ञान । बरें पाहे ॥ दा. ११.३.२४ ॥

समर्थानी 'शिकवण निरूपण' समासामध्ये सामान्य माणसाने आपले जीवन यशस्वी होण्यासाठी वेळेचे महत्व समजावून सांगितले आहे. आळसामध्ये आपल्या आयुष्याचा कोणताही क्षण वाया न जाऊ देणे हेच खरे भाग्याचे लक्षण असल्याचे समर्थांचे ठाम मत आहे. ज्याला आपल्या आयुष्यात काही करावयाचे

त्याने आपला वेळ सत्कार्णी लावावा असा आदर्श समर्थांनी या समासाब्दारे आपल्या समोर ठेवला आहे. " बोले तैसा चाले त्याची वंदावी पाऊले " समर्थांनी स्वतः याच पध्दतीने आपले आचरण ठेवले होते.

समर्थांनी आपल्या या ग्रंथामध्ये अनेक विषयांवर निरूपण करून आपले जीवन आनंदी करण्यासाठी अनेक जीवनमूल्ये आपल्या समोर छोड्या छोड्या सूत्रांमधून व्यक्त केली आहेत. जगण्यावर भरभरून प्रेम करायल शिकविणारा हा ग्रंथ सृष्टीचा मनापासून आस्वाद घ्या पण आसक्त होऊ नका हा संदेश देतो. कारण ही आसक्ती दुःखाचे मूळ कारण आहे. विवेकाच्या आधारे मन ताव्यात ठेवून जीवनमार्ग आक्रमण केला तर निश्चितच सुखी, आनंदी जीवन जगता येऊ शकते. विविध विषयांमागे धावणारे मन कसे स्थिर ठेवता येईल याचे मार्गदर्शन या ग्रंथात घडते.

सर्वसामान्य मनुष्य विषयलोलुप असतो. या भौतिक जगात जगताना सर्व सुखसोयी मिळाव्यात यासाठी झगडत असतो. या सुखांच्या मागे धावता धावता सुखाचा शोध कधीच संपुन जातो. केवळ धावणे आणि सुखसुविधा उपलब्ध करून घेणे या गोंधळात सतत कष्ट करत राहूनही तो असंतुष्टच राहतो. सर्व सुखे त्याच्या दारात आली तरी वाढत्या गरजांमुळे फक्त असमाधानीच जीवन जगतो. सुखांच्या शोधात धावता धावता मनःशांती गमावून बसतो.

समर्थांनी १२ व्या दशकात सुखी, समाधानी जीवनाचे, मनःशांती प्राप्त करून घेण्याचे अत्यंत सोपे सूत्र समजावून सांगितले आहे. समर्थांचा प्रपंच करण्याला विरोध नाही. उलट ते म्हणतात,

प्रपंच करावा नेमक । पहावा परमार्थ विवेक ।

जेणे करिता उभय लोक । संतुष्ट होती ॥

प्रपंचातील योग्य कर्म करून परमार्थ साधण्याची कला समर्थ शिकवितात. हा प्रपंच नेटका करताना नकारात्मक विचारांना मनात स्थान न देता सकारात्मक विचारांवर भर देण्यास समर्थ सांगतात.

नेटका प्रपंच करत असताना परमार्थपण करणे गरजेचे आहे या समजुतीने आपण पूजापाठ, नामस्मरण, पोथीवाचन करित असतो. परंतु या कर्मा बरोबरच नकारात्मक कर्मे देखील तेव्हाच किंबहुना जास्तच करत असतो. सकाळी पूजापाठ किंवा नामस्मरण करतो. दासबोधाचा समास वाचतो पण त्याच बरोबर दुसऱ्याची निंदा करणे, दुसऱ्याचे दोष काढणे, राग, तिरस्कार अशा कृतीपण आपल्याकडून तितक्याच सहजपणे घडत असतात. त्यामुळे आपण धड ना नेटका प्रपंच करत ना धड परमार्थ. या नकारात्मक विचारांचे उच्चाटण करून सकारात्मक विचारांच्या सहाय्याने 'नेटके' आणि 'नेमके' आनंदी जीवन कसे जगता येईल हे उलगडून दाखविणारा श्रीमद दासबोध हा ग्रंथ आपल्याला आजही मार्गदर्शक ठरतो.

आज काळ बदलला, युगे बदलली, मनुष्याचे राहणीमान बदलले, विज्ञान प्रगत झाले परंतु माणसाची वृत्ती मात्र तशीच राहिली. त्यामुळे प्रगतीच्या अत्युच्च शिखरावर पोहोचून देखील मनुष्य असमाधानीच राहिला. माझे ते माझे आणि तुझे तेही माझेच ही त्याची वृत्ती इतकी बळावली की हिंसाचार वाढला. गणेशस्तवनामध्ये बुद्धीची देवता असणाऱ्या गणेशाचे स्तवन समर्थ करतात. गणेशाच्या कृपेने आपल्याला अशी सूक्ष्म बुद्धी प्राप्त झाली म्हणून त्याच्यापुढे नतमस्तक होतात. आजच्या २१व्या शतकात मात्र मनुष्य आपल्याला प्राप्त झालेल्या या सामर्थ्याचा उपयोग दुसऱ्याच्या नाशासाठी करताना दिसतो. जगात घडणारे अतिरेकी हल्ले, बॉम्बस्फोट या घटनातून या गोष्टी प्रकर्षाने जाणवतात. राग, व्देष, मत्सर, कोणत्या प्रकारची टोकाची हानी करू शकतात याचे आपल्याला प्रत्यंतर येते. विकारांच्या आधीन गेलेला मानव अत्यंत अस्वस्थ, अस्थिर, असमाधानी आयुष्य व्यतित करत आहे. प्रगतीच्या शिखराकडे वाटचाल करणारा मानव विचारांनी मात्र अप्रगतच राहिला असे वाटते. विचारांची व्यापकता त्याच्यामध्ये नसल्यामुळे समर्थांच्या उपासनेचा व्यापक अर्थ त्याच्या मनापर्यंत पोहोचू शकत नाही. उपासनेचा गजर करणारे समर्थ " विश्वावर आपलेपणाने प्रेम करा " ही उपासना शिकवितात. सर्व प्राणीमात्रांच्या ठिकाणी अंतरात्मा आहे. म्हणून कोणाचेही अंतःकरण न दुखावणे ही उपासना सांगतात.

आजच्या परिस्थितीत काही चांगले घडावयाचे असेल तर सकारात्मक विचारांना दिशा देणारे तसेच मनःशांती देणारे समर्थांचे वाङ्मय नक्कीच

मार्गदर्शक ठरणारे आहे. त्यांच्या ग्रंथातील समर्थ विचारानेच समाज सशक्त आणि समर्थ बनणार आहे. समर्थ आपल्यात राहूनच आपल्याला मार्गदर्शन करीत आहेत. त्यासाठी सावधपणे, उघड्या डोळ्यांनी त्यांचा शोध घेतला पाहिजे, तरच त्याचा प्रत्यय येणार आहे.

धर्मस्थापनेचे नर । ते ईश्वराचे अवतार ।

झाले आहेत पुढे होणार । देणे ईश्वराचे ॥

जय जय रघुवीर समर्थ

Posted by Dr.Madhavi Mahajan

नमस्कार ,

<http://wwwchintancom.blogspot.in/>

या संकेतस्थळावर समर्थ रामदासस्वामी लिखित श्रीमद दासबोध या ग्रंथामधील निवडक ओव्या घेऊन त्यावरील चिंतन असे लिखाण करण्याचा मानस आहे. समर्थ रामदासस्वामी आणि त्याचे विचार आपल्याला सतत मार्गदर्शक ठरतात. परंतु अध्यात्मिक ग्रंथ वा त्यातील विचार याबद्दल पाहण्याचा दृष्टीकोण काहीसा संकुचित असल्यामुळे या ग्रंथाकडे , विचाराकडे दुर्लक्ष केले जाते. परंतु जेव्हा यातील विचारांचे वाचन करून चिंतन मनन घडते तेव्हा ते विचार कृतीत उतरवणे किती गरजेचे आहे हे वाचकांच्या लक्षात येते.

आजच्या सामाजिक परिस्थितीबद्दल वेगळे लिहिण्याची गरज नाही . परंतु खूप कामात व्यस्त असणारे आपण इतरांना काय स्वतःला देखील वेळ देऊ शकत नाही. घरात , घराबाहेर, ऑफीसमध्ये कुठेच आपल्याला स्वस्थता लाभत नाही. भरपूर पैसा, गाडी, बंगला, सर्व सुखसोयी असताना देखील मनाला शांतता वा समाधान लाभत नाही. अशा या मनाच्या अवस्थेमध्ये श्रीमद दासबोधासारखे ग्रंथ मनाला निश्चित दिशा देण्याचे काम करतात. मनावर संयम मिळविण्यासाठी कशाप्रकारचा विचार, वर्तन अपेक्षित आहे याविषयी हे ग्रंथ निश्चितच मार्गदर्शक ठरतात.

- दासबोध/दशक पहिला - स्तवनांचा
दासबोध/दशक दुसरा - मूर्खलक्षणांचा
दासबोध/दशक तिसरा - सगुणपरीक्षा
दासबोध/दशक चौथा - नवविधाभक्तीचा
दासबोध/दशक पांचवा - मंत्रांचा
दासबोध/दशक सहावा - देवशोधनाचा
दासबोध/दशक सातवा - चौदा ब्रह्मांचा
दासबोध/दशक आठवा - मायोद्भवाचा
दासबोध/दशक नववा - गुणरूपाचा
दासबोध/दशक दहावा - जगज्योतीचा
दासबोध/दशक अकरावा - भीमदशक
दासबोध/दशक बारावा - विवेकवैराग्यनाम
दासबोध/दशक तेरावा - नामरूप
दासबोध/दशक चौदावा - अखंडध्याननाम
दासबोध/दशक पंधरावा - आत्मदशक
दासबोध/दशक सोळावा - सप्ततिन्वयाचा
दासबोध/दशक सतरावा - प्रकृतिपुरुषाचा
दासबोध/दशक अठरावा - बहुजिनसी
दासबोध/दशक एकोणिसावा - शिकवणनाम
दासबोध/दशक विसावा - पूर्णदशक

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

॥ श्रीमत् दासबोध ॥

॥ दशक नववा : गुणरूप ॥ ९.० ॥

समास पहिला : आशंका ॥ ९.१ ॥

॥श्रीराम॥

निराकार म्हणिजे काये | निराधार म्हणिजे काये |

निर्विकल्प म्हणिजे काये | मज निरोपावें ॥१॥

निराकार म्हणिजे आकार नाहीं | निराधार म्हणिजे आधार
नाहीं |

निर्विकल्प म्हणिजे कल्पना नाहीं | परब्रह्मासी ॥२॥

निरामय म्हणिजे काये | निराभास म्हणिजे काये |

निरावेव म्हणिजे काये | मज निरोपावें ॥३॥

निरामय म्हणिजे जळमये नाहीं | निराभास म्हणिजे भासचि
नाहीं |

निरावेव म्हणिजे अवेव नाहीं | परब्रह्मासी ॥४॥

निःप्रपंच म्हणिजे काये | निःकळंक म्हणिजे काये |

निरोपाधी म्हणिजे काये | मज निरोपावें ॥५॥

निःप्रपंच म्हणिजे प्रपंच नाहीं | निःकळंक म्हणिजे कळंक

नाहीं | निरोपाधी म्हणिजे उपाधी नाहीं | परब्रह्मासी ॥६॥

निरोपम्य म्हणिजे काये । निरालंब म्हणिजे काये ।

निरापेक्षा म्हणिजे काये । मज निरोपावें ॥७॥

निरोपम्य म्हणिजे उपमा नाहीं । निरालंब म्हणिजे अवलंबन
नाहीं ।

निरापेक्षा म्हणिजे अपेक्षा नाहीं । परब्रह्मासी ॥८॥

निरंजन म्हणिजे काये । निरंतर म्हणिजे काये ।

निर्गुण म्हणिजे काये । मज निरोपावें ॥९॥

निरंजन म्हणिजे जनचि नाहीं । निरंतर म्हणिजे अंतर

नाहीं । निर्गुण म्हणिजे गुणचि नाहीं । परब्रह्मासी ॥१०॥

निःसंग म्हणिजे काये । निर्मळ म्हणिजे काये ।

निश्चळ म्हणिजे काये । मज निरोपावें ॥११॥

निःसंग म्हणिजे संगचि नाहीं । निर्मळ म्हणिजे मळचि

नाहीं । निश्चळ म्हणिजे चळण नाहीं । परब्रह्मासी ॥१२॥

निशब्द म्हणिजे काये । निर्दोष म्हणिजे काये ।

निवृत्ती म्हणिजे काये । मज निरोपावें ॥१३॥

निशब्द म्हणिजे शब्दचि नाही । निर्दोष म्हणिजे दोषचि

नाही । निवृत्ती म्हणिजे वृत्तिच नाहीं । परब्रह्मासी ॥१४॥

निःकाम म्हणिजे काये | निर्लेप म्हणिजे काये |

निःकर्म म्हणिजे काये | मज निरोपावें ||१५||

निःकाम म्हणिजे कामचि नाहीं | निर्लेप म्हणिजे लेपचि
नाहीं | निःकर्म म्हणिजे कर्मचि नाहीं | परब्रह्मासी ||१६||

अनाम्य म्हणिजे काये | अजन्मा म्हणिजे काये |

अप्रत्यक्ष म्हणिजे काये | मज निरोपावें ||१७||

अनाम्य म्हणिजे नामचि नाहीं | अजन्मा म्हणिजे जन्मचि
नाहीं |

अप्रत्यक्ष म्हणिजे प्रत्यक्ष नाहीं | परब्रह्म तें ||१८||

अगणीत म्हणिजे काये | अकर्तव्य म्हणिजे काये |

अक्षै म्हणिजे काये | मज निरोपावें ||१९||

अगणीत म्हणिजे गणीत नाहीं | अकर्तव्य म्हणिजे कर्तव्यता
नाहीं |

अक्षै म्हणिजे क्षयचि नाहीं | परब्रह्मासी ||२०||

अरूप म्हणिजे काये | अलक्ष म्हणिजे काये |

अनंत म्हणिजे काये | मज निरोपावें ||२१||

अरूप म्हणिजे रूपचि नाहीं | अलक्ष म्हणिजे लक्षत

नाहीं । अनंत म्हणिजे अंतचि नाहीं । परब्रह्मासी ॥२२॥

अपार म्हणिजे काये । अढळ म्हणिजे काये ।

अतर्क्ये म्हणिजे काये । मज निरोपावें ॥२३॥

अपार म्हणिजे पारचि नाहीं । अढळ म्हणिजे ढळचि

नाहीं । अतर्क्ये म्हणिजे तर्कत नाहीं । परब्रह्म तें ॥२४॥

अद्वैत म्हणिजे काये । अदृश्य म्हणिजे काये ।

अच्युत म्हणिजे काये । मज निरोपावें ॥२५॥

अद्वैत म्हणिजे द्वैतचि नाहीं । अदृश्य म्हणिजे दृश्यचि

नाहीं । अच्युत म्हणिजे चेवत नाहीं । परब्रह्म तें ॥२६॥

अछेद म्हणिजे काये । अदाह्य म्हणिजे काये ।

अक्लेद म्हणिजे काये । मज निरोपावें ॥२७॥

अछेद म्हणिजे छेदेना । अदाह्य म्हणिजे जळेना ।

अक्लेद म्हणिजे कालवेना । परब्रह्म तें ॥२८॥

परब्रह्म म्हणिजे सकळांपरतें । तयास पाहातां आपणचि

तें । हें कळे अनुभवमते । सद्गुरु केलियां ॥२९॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

आशंकानाम समास पहिला ॥ ९.१ ॥

दशक ९ समास १ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] निरामय म्हणजे जळमये नाही १.४- इतर चरणांची रचना पाहता येथे“आमय नाही”असे उत्तर असायला हवे होते,पण आमय ऐवजी 'जळ मये' हा शब्द येथे आला आहे.आमय म्हणजे रोग, विकार.पिंड आणि ब्रह्मांड या उभयतांना विकार आहेत.रोगादि विकाराने पिंडाचा जसा अंत होतो तद्वत् सर्व 'जलमय' होऊन ब्रह्मांडाचा अंत होतो. 'जलमय' हा ब्रह्मांडाचा विकाराच होय.[२] जनचि नाही १.१०- जन/लोक संपर्कात नसून एकटेच आहे, ते निरंजन. [३] तर्कत नाही १.२४- ज्याचा तर्कच करता येत नाही.[४] चेवत नाही १.२६- ढळत/चळत/च्युत नाही. [५] अक्लेद १.२८- कालवले जाऊ शकत नाही,मिसळू शकत नाही. [६] अनुभवमते १.२९- अनुभवस्वरूपाने,अनुभवाच्या योगाने

समास दुसरा : ब्रह्मनिरूपण-३* || ९.२ ||

॥श्रीराम॥ जें जें कांहीं साकार दिसे | तें तें कल्पांतीं

नासे | स्वरूप तें असतचि असे | सर्वकाळ ॥१॥

जें सकळांमधें सार | मिथ्या नव्हे तें साचार |

जें कां नित्य निरंतर | संचले असे ॥२॥

तें भगवंताचें निजरूप | त्यासि बोलिजे स्वरूप |

याहि वेगळीं अमूप | नामें तयाचीं ॥३॥

त्यास नामाचा संकेत | कळावया हा दृष्टांत |

परी तें स्वरूप नामातीत | असतचि असे ॥४॥

दृश्यासबाह्य संचलें | परी तें विश्वास चोरलें |

जवळिच नाहीसें जालें | असतचि कैसें ॥५॥

ऐसा ऐकोनियां देव | उठे दृष्टीचा भाव |

पाहों जातां दिसे सर्व | दृश्यचि आवघें ॥६॥

दृष्टीचा विषयो दृश्य | तोचि जालियां सादृश्य |

तेणें दृष्टी पावे संतोष | परी तें देखणें नव्हे ॥७॥

दृष्टीस दिसे तें नासे | येतद्विषई श्रुति असे |

म्हणौन जें दृष्टीस दिसे | तें स्वरूप नव्हे ॥८॥

स्वरूप तें निराभास | आणी दृश्य भासलें साभास |

भासास बोलिला नास | वेदांतशास्त्रीं ॥९॥

आणी पाहातां दृश्यचि भासे | वस्तु दृश्यावेगळी असे |

स्वानुभवे पाहातां दिसे | तें दृश्यासबाह्य ॥१०॥

जें निराभास निर्गुण | त्याची काये सांगावी खूण |

परी तें स्वरूप जाण | सन्निधचि असें ॥११॥

जैसा आकाशीं भासला भास | आणी सकळांमध्ये आकाश |

तैसा जाणिजे जगदीश | सबाह्य अभ्यांतरीं ॥१२॥

उदकामधें परी भिजेना | पृथ्वीमधें परी झिजेना |

वन्हीमधें परी सिजेना | स्वरूप देवाचें ॥१३॥

तें रेंद्यामधें परी बुडेना | तें वायोमधें परी उडेना |

सुवर्णी असे परी घडेना | सुवर्णासारिखें ॥१४॥

ऐसें जें संचलें सर्वदा | परी ते आकळेना कदा |

अभेदामार्जीं वाढवी भेदा | ते हे अहंता ॥१५॥

तिच्या स्वरूपाची खूण | सांगों कांहीं वोळखण |

अहंतेचें निरूपण | सावध ऐका ॥१६॥

जे स्वरूपाकडे पावे | अनुभवासवें झेंपावे |

अनुभवाचे शब्द आघवे । बोलोन दावी ॥१७॥

म्हणे आतां मीच स्वरूप । तेंचि अहंतेचें रूप ।

निराकारीं आपेंआप । वेगळी पडे ॥१८॥

स्वयें मीच आहे ब्रह्म । ऐसा अहंतेचा भ्रम ।

ऐसियें सूक्ष्मीं सूक्ष्म । पाहातां दिसे ॥१९॥

कल्पना आकळी हेत । वस्तु कल्पनातीत ।

म्हणौन नाकळे अंत । अनंताचा ॥२०॥

अन्वये आणी वीतरेक । हा शब्दभेद कोणी येक ।

निशब्दाचा अंतरविवेक । शोधिला पाहिजे ॥२१॥

आधीं घेईजे वाच्यांश । मग वोळखिजे लक्ष्यांश ।

लक्ष्यांशीं पाहातां वाच्यांश । असेल केंचा ॥२२॥

सर्वब्रह्म आणी विमळब्रह्म । हा वाच्यांशाचा अनुक्रम ।

शोधितां लक्ष्यांशाचें वर्म । वाच्यांश नसे ॥२३॥

सर्व विमळ दोनी पक्ष । वाच्यांशीं आटती प्रत्यक्ष ।

लक्ष्यांशी लावितां लक्ष । पक्षपात घडे ॥२४॥

हें लक्ष्यांशें अनुभवणें । येथें नाहीं वाच्यांश बोलणे ।

मुख्य अनुभवाचे खुणे | वाचारंभ कैचा ||२५||

परा पश्यंती मधेमां वैखरी | जेथें वोसरती च्यारी |

तेथें शब्दकळाकुंसरी | कोण काज ||२६||

शब्द बोलतां सवेच नासे | तेथें शाश्वतता कोठें

असे | प्रत्यक्षास प्रमाण नसे | बरें पाहा ||२७||

शब्द प्रत्यक्ष नासिवंत | म्हणोन घडे पक्षपात |

सर्व विमळ ऐसा हेत | अनुभवीं नाहीं ||२८||

ऐक अनुभवाचें लक्षण | अनुभव म्हणिजे अनन्य

जाण | ऐक अनन्याचें लक्षण | ऐसें असे ||२९||

अनन्य म्हणिजे अन्य नसे | आत्मनिवेदन जैसें |

संगभंगें असतचि असे | आत्मा आत्मपणें ||३०||

आत्म्यास नाहीं आत्मपण | हेंचि निःसंगाचें लक्षण |

हें वाच्यांशें बोलिले जाण | कळावया कारणें ||३१||

येरवीं लक्ष्यांश तो वाच्यांशें | सांगिजेल हें घडे

कैसें | वाक्यविवरणें अपैसें | कळों लागे ||३२||

करावें तत्वविवरण | शोधावें ब्रह्म निर्गुण |

पाहावें आपणास आपण । म्हणिजे कळे ॥३३॥

हें न बोलतांच विवरिजे । विवरोन विवरोन

राहिजे । मग अबोलणेंचि साजे । माहापुरुषीं ॥३४॥

शब्दचि निशब्द होती । श्रुति नेति नेति म्हणती ।

हें तों आलें आत्मप्रचिती । प्रत्यक्ष आतां ॥३५॥

प्रचित आलियां अनुमान । हा तों प्रत्यक्ष दुराभिमान ।

तरी आतां मी अज्ञान । मज कांहींच न कळे ॥३६॥

मी लटिका माझे बोलणें लटिकें । मी लटिका माझे चालणें
लटिकें ।

मी माझे आवघेंचि लटिकें । काल्पनिक ॥३७॥

मज मुळींच नाहीं ठाव । माझे बोलणें अवघेंचि वाव ।

हा प्रकृतीचा स्वभाव । प्रकृती लटिकी ॥३८॥

प्रकृति आणी पुरुष । यां दोहींस जेथें निरास ।

तेथें मीपण विशेष । हें केंवि घडे ॥३९॥

जेथें सर्वही अशेष जालें । तेथें विशेष केंचे आलें ।

मी मौनी म्हणतां भंगलें । मौन्य जैसें ॥४०॥

आतां मौन्य न भंगावें । करून कांहींच न करावें ।

असोन निशेष नसावें | विवेकबळें ॥४१॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

*ब्रह्मनिरूपण-३ नाम समास दुसरा ॥ ९.२ ॥

दशक ९ समास २ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[*]ब्रह्मनिरूपण-पहा द६.४, द७.२[१] सादृश्य २.७- प्रत्यक्ष दृष्टीसमोर, [२] रेंद्यामध्ये २.१४- चिखलामध्ये [३] ते हे अहंता २.१५- म्हणे 'मीच ब्रह्म आहे'असा अहंकार,[४] अन्वये आणी वीतरेक २.२१- अष्टदेहाची उभवणी म्हणजे अन्वय, आणि त्या 'उद्धवाचा संहार' म्हणजे व्यतिरेक. अष्टदेहाची उभवणी व संहारणी हे केवळ शाब्दिक ज्ञान होय,पण निशब्द 'परब्रह्माचा' शोध विवेकाने घेतला पाहिजे.[५] सर्वब्रह्म आणी विमळब्रह्म २.२३- हे सर्वब्रह्म आहे असे म्हणणारे एक व मायाविवर्जित तेवढेच विमलब्रह्म असे म्हणणारे दुसरे,असे दोन पक्ष आहेत.परब्रह्माचं वर्म कळताच हे केवळ बोलणं राहून हे दोन्ही पक्ष उरत नाहीत.[६] पक्षपात घडे २.२४- सर्व व विमल असे जे दोन पक्ष आहेत त्यांचं पतन होतं, [७]अनुभवाच्या खुणे २.२५- या गोष्टी अनुभवाच्या असून येथे बोलण्याचे काम नाही.[८] शब्द कळाकुसरी २.२६- शाब्दिक कला-कौशल्य.[९] सवेच नासे २.२७-लगेच/ताबडतोब नाहिसे होते.[१०] संगभंगे २.३०- संग/सहवास भंगून, त्रिपुटी / द्वैत नाहीसें

होऊन.[११] पाहावे आपणास आपण २.३३-आपल्याच
 स्वरूपास आपण पाहावे (विपश्यना), [१२] माहापुरुषीं
 २.३४- सद्गुरुंना [१३] मज २.३८- मला अर्थात
 “मीपणाला”[१४]अवघेचि वाव २.३८-निव्वळ मिथ्या [१५]
 भंगले मौन्य जैसें २.४०- जेथे काहीं उरले नाही तेथें विशेष
 काय सांगायचे.मौनव्रत धारण केलेय असं मुखानं सांगताच
 मौन नाहीसें होतं तद्वत परब्रह्मानुभूती सांगू लागला तर तो
 अनुभव त्याला आला नाही असे समजावे कारण ते
 'अनुर्वाच्य' आहे.[१६] करुन कांहींच न करावे २.४१-
 विवेकाने सर्व करुन निःसंग असावे, क्रियादोषविरहित क्रिया
 विवेकाने करावी.[१७]असोननिशेष नसावे २.४१-
 (विवेकाच्या जोरावर) मीपणाचा लवलेशही नसावा,तरी
 सर्व व्यवहार करीत असावे. विवेकबळें काहीच नसावे पण
 तरीही असावे.

समास तिसरा : निःसंदेहनिरूपण ॥ ९.३ ॥

॥श्रीराम॥ श्रोतीं केला अनुमान | ऐसें कैसें ब्रह्म-

ज्ञान | कांहींच नाहीं असोन | हें केवि घडे ॥१॥

सकळ करून अकर्ता | सकळ भोगून अभोक्ता |

सकळांमधें अलिसता | येईल कैसी ॥२॥

तथापी तुम्ही म्हणतां | योगी भोगून अभोक्ता |

स्वर्गनर्कही आतां | येणें न्यायें ॥३॥

जन्म मृत्य भोगीलेच भोगी | परी तो भोगून

अभोक्ता योगी | यातनाही तयालागीं | येणेंचि पाडें ॥४॥

कुटून नाहीं कुटिला | रडोन नाहीं रडला |

कुंथोन नाहीं कुंथिला | योगेश्वर ॥५॥

जन्म नसोन घातला | पतित नसोन जाला |

यातना नसोन पावला | नानापरी ॥६॥

ऐसा श्रोतयांचा अनुमान | श्रोतीं घेतलें आडरान |

आतां याचें समाधान | केलें पाहिजे ॥७॥

वक्ता म्हणे सावध व्हावें | तुम्ही बोलतां बरवें |

परी हें तुमच्याच अनुभवं | तुम्हास घडे ॥८॥

ज्याचा अनुभव जैसा | तो तो बोलतो तैसा |

संपदेविण जो धिवसा | तो निरार्थक ॥९॥

नाहीं ज्ञानाची संपदा | अज्ञानदारिद्रें आपदा |

भोगिल्याच भोगी सदा | शब्दज्ञानें ॥१०॥

योगी वोळखावा योगेश्वरें | ज्ञानी वोळखावा

ज्ञानेश्वरें | माहाचतुर तो चतुरें | वोळखावा ||११||

अनुभवी अनुभवियास कळे | अलिप्त अलिप्तपणें

निवळें | विदेहाचा देहभाव गळे | विदेही देखतां ||१२||

बद्धासारिखा सिद्ध | आणी सिद्धासारिखा बद्ध |

येक भावील तो अबद्ध | म्हणावाच नलगे ||१३||

झडपला तो देहधारी | आणी देहधारक पंचाक्षरी |

परंतु दोघां येकसरी | कैसी द्यावी ||१४||

तैसा अज्ञान पतित | आणी ज्ञानी जीवन्मुक्त |

दोघे समान मानील तो युक्त | कैसा म्हणावा ||१५||

आतां असो हे दृष्टांत | प्रचित बोलों कांहीं हेत |

येथें श्रोतीं सावचित्त | क्षणयेक व्हावें ||१६||

जो जो ज्ञानें गुप्त जाला | जो विवेकें विराला |

जो अनन्यपणें उरला | नाहीच कांहीं ||१७||

तयास कैसें गवसावें | शोधूं जातां तोचि व्हावें |

तोचि होतां म्हणावें | नलगे कांहीं ||१८||

देहीं पाहातां दिसेना | तत्वे शोधितां भासेना |

ब्रह्म आहे निवडेना | कांहीं केल्यां ॥१९॥

दिसतो तरी देहधारी | परी कांहींच नाहीं अंतरीं |

तयास पाहातां वरिवरी | कळेल कैसा ॥२०॥

कळाया शोधावें अंतर | तंव तो नित्य निरंतर |

जयास धुंडितां विकार | निर्विकार होती ॥२१॥

तो परमात्मा केवळ | तयास नाहीं मायामळ |

अखंड हेतुचा विटाळ | जालाच नाहीं ॥२२॥

ऐसा जो कां योगीराज | तो आत्मा सहर्जीं सहज |

पूर्णब्रह्म वेदबीज | देहाकारें कळेना ॥२३॥

देह भावितां देहचि दिसे | परी अंतर अनारिसें

असे | तयास शोधितां नसे | जन्ममरण ॥२४॥

जयास जन्ममरण व्हावें | तें तो नव्हेचि स्वभावें |

नाहींच तें आणावें | कोठून कैचें ॥२५॥

निर्गुणास जन्म कल्पिला | अथवा निर्गुण उडविला |

तरी उडाला आणी जन्मला | आपला आपण ॥२६॥

माध्यानीं थुंकितां सूर्यावरी | तो थुंका पडेल आपणाच

-वरी । दुसऱ्यास चिंतितां अंतरीं । आपणास घडे ॥२७॥

समर्थ रायाचे महिमान । जाणतां होते समाधान ।

परंतु भुंकों लागलें स्वान । तरी तें स्वानचि आहे ॥२८॥

ज्ञानी तो सत्यस्वरूप । अज्ञान देखे मनुष्यरूप ।

भावासारिखा फळद्रूप । देव तैसा ॥२९॥

देव निराकार निर्गुण । लोक भाविती पाषाण ।

पाषाण फुटतो निर्गुण । फुटेल कैसा ॥३०॥

देव सदोदित संचला । लोकीं बहुविध केला ।

परंतु बहुविध जाला । हें तों घडेना ॥३१॥

तैसा साधु आत्मज्ञानी । बोधें पूर्ण समाधानी ।

विवेकें आत्मनिवेदनी । आत्मरूपी ॥३२॥

जळोन काष्ठाचा आकार । अग्नि दिसे काष्ठाकार ।

परी काष्ठ होईल हा विचार । बोलोंच नये ॥३३॥

कर्पूर असे तों जळतां दिसे । तैसा ज्ञानीदेह भासे ।

तयास जन्मवितां कैसें । कर्दळीउदरीं ॥३४॥

बीज भाजलें उगवेना । वस्त्र जळालें उकलेना ।

वोघ निवडितां निवडेना । गंगेमधें ॥३५॥

वोघ गंगेमागें दिसे । गंगा येकदेसी असे ।

साधु कांहींच न भासे । आणी आत्मा सर्वगत ॥३६॥

सुवर्ण नव्हे लोखंड । साधूस जन्म थोतांड ।

अज्ञान प्राणी जडमूढ । तयास हें उमजेचिना ॥३७॥

अंधास कांहींच न दिसे । तरी ते लोक आंधळे

कैसे । सनपातें बरळतसे । सनपाती ॥३८॥

जो स्वप्नामधें भ्याला । तो स्वप्नभयें वोसणाला ।

तें भये जागत्याला । केवि लागे ॥३९॥

मुळी सर्पाकार देखिली । येक भ्याला येकें वोळखिली ।

दोघांची अवस्था लेखिली । सारिखीच कैसी ॥४०॥

हातीं धरितांहि डसेना । हें येकास भासेना ।

तरी ते त्याची कल्पना । तयासीच बाधी ॥४१॥

विंचु सर्प डसला । तेणें तोचि जाकळला ।

तयाचेनि लोक जाला । कासावीस कैसा ॥४२॥

आतां तुटला अनुमान । ज्ञानियांस कळे ज्ञान ।

अज्ञानास जन्ममरण | चुकेचिना ॥४३॥

येका जाणण्यासाठीं | लोक पडिले अटाटी |

नेणपणें हिंपुटी होती | जन्ममृत्यें ॥४४॥

तेंचि कथानुसंधान | पुढें केलें परिछिन्न |

सावधान सावधान | म्हणे वक्ता ॥४५॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

निःसंदेहनिरूपणनाम समास तिसरा ॥ ९.३ ॥

दशक ९ समास ३ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] संपदेविण जो धिवसा तो निरार्थक ३.९- व्यवहारी जगात गरीबाने दिलेला धीर किंवा पारमार्थिक क्षेत्रात अज्ञानी माणसाने दिलेला धीर (धीवसा) निरर्थक असतो.[२] निवळे ३.१२- शांत होतो. [३] विराला ३.१७- आत्मलीन झाला.[४] वेदबीज ३.२३- वेदाने सांगितलेले गुह्य, ते परब्रह्म.[५] उडविला ३.२६- बाध केला,मृत्यु आणला.[६] कर्दळीउदरीं ३.३४- कर्दळीच्या गाभ्यातून [७] सनपाते ३.३८- सन्निपाताच्या (ताप) योगाने [८] जाकळला ३.४२- व्याकुळ झाला.झाकोळला,[९]अटाटी ३.४४- खटपट [१०]परिछिन्न ३.४५- स्पष्ट

समास चवथा : जाणपणनिरूपण ॥ ९.४ ॥

॥श्रीराम॥ पृथ्वीमधें लोक सकळ | येक संपन्न येक

दुर्बळ | येक निर्मळ येक वोंगळ | काय निमित्त्य ॥१॥

कित्येक राजे नांदती | कित्येक दरिद्र भोगिती |

कितीयेकांची उत्तम स्थिती | कित्येक अधमोद्धम ॥२॥

ऐसें काय निमित्त्य जालें | हें मज पाहिजे

निरोपिलें | याचे उत्तर ऐकिलें | पाहिजे श्रोतीं ॥३॥

हे सकळ गुणापासीं गती | सगुण भाग्यश्री भोगिती |

अवगुणास दरिद्रप्राप्ती | येदर्थीं संदेह नाहीं ॥४॥

जो जो जेथें उपजला | तो ते वेवसाई उमजला |

तयास लोक म्हणती भला | कार्यकर्ता ॥५॥

जाणता तो कार्य करी | नेणता कांहींच न करी |

जाणता तो पोट भरी | नेणता भीक मागे ॥६॥

हें तों प्रगटचि असे | जनीं पाहातां प्रत्यक्ष दिसे |

विद्येवीण करंटा वसे | विद्या तो भाग्यवंत ॥७॥

आपुली विद्या न सिकसी | तरी काये भीक मागसी |

जेथें तेथें बुद्धी ऐसी | वडिलें सांगती ॥८॥

वडिल आहे करंटा | आणी समर्थ होये धाकुटा |

कां जे विद्येनें मोठा | म्हणोनियां ॥९॥

विद्या नाही बुद्धी नाही | विवेक नाहीं साक्षेप नाहीं |

कुशळता नाहीं व्याप नाहीं | म्हणौन प्राणी करंटा ॥१०॥

इतुकें हि जेथें वसे | तेथें वैभवास उणें नसे |

वैभव सांडितां अपैसें | पाठीं लागे ॥११॥

वडिल समर्थ धाकुटा भिकारी | ऐका याची कैसी

परी | वडिलाऐसा व्याप न करी | म्हणोनियां ॥१२॥

जैसी विद्या तैसी हांव | जैसा व्याप तैसें वैभव |

तोलासारिखा हावभाव | लोक करिती ॥१३॥

विद्या नसे वैभव नसे | तेथें निर्मळ कैचा असे |

करंटेपणें वोखटा दिसे | वोंगळ आणी विकारी ॥१४॥

पशु पक्षी गुणवंत | त्यास कृपा करी समर्थ |

गुण नस्तां जिणें वेर्थ | प्राणीमात्रांचें ॥१५॥

गुण नाहीं गौरव नाहीं | सामर्थ्य नाहीं महत्व नाहीं |

कुशळता नाहीं तर्क नाहीं | प्राणीमात्रांसी ॥१६॥

याकारणें उत्तम गुण | तेंचि भाग्याचें लक्षण |

लक्षणेंवीण अवलक्षण | सहजचि जालें ॥१७॥

जनामधें जो जाणता | त्यास आहे मान्यता |

कोणी येक विद्या असतां | महत्व पावे ॥१८॥

प्रपंच अथवा परमार्थ | जाणता तोचि समर्थ |

नेणता जाणिजे वेर्थ | निःकारण ॥१९॥

नेणतां विंचु सर्प डसे | नेणतां जीवघात असे |

नेणतां कार्य नासे | कोणी येक ॥२०॥

नेणतां प्राणी सिंतरे | नेणपणें तऱ्हे भरे |

नेणपणें ठके विसरे | पदार्थ कांहीं ॥२१॥

नेणतां वैरी जिंकिती | नेणतां अपाई पडती |

नेणतां संव्हारती, घडती | जीवनास ॥२२॥

आपुले स्वहित न कळे जना | तेणें भोगिती

यातना | ज्ञान नेणतां अज्ञाना | अधोगती ॥२३॥

मायाब्रह्म जीवशिव | सारासार भावाभाव |

जाटिल्यासाठीं होतें वाव | जन्ममरण ॥२४॥

कोण कर्ता निश्चयेसीं | बद्ध मोक्ष तो कोणासी |

ऐसें जाणतां प्राणीयांसी | सुटिका घडे ॥२५॥

जाणिजे देव निर्गुण | जाणिजे मी तो कोण |

जाणिजे अनन्यलक्षण | म्हणिजे मुक्त ॥२६॥

जितुकें जाणोन सांडिलें | तितुकें दृश्य बोलांडिलें |

जाणत्यास जाणतां तुटलें | मूळ मीपणाचें ॥२७॥

न जाणतां कोटीवरी | साधनें केलीं परोपरीं |

तरी मोक्षास अधिकारी | होणार नाहीं ॥२८॥

मायाब्रह्म वोळखावें | आपणास आपण जाणावें

इतुक्यासाठीं स्वभावे | चुके जन्म ॥२९॥

जाणतां समर्थांचें अंतर | प्रसंगें वर्ते तदनंतर |

भाग्य वैभव अपार | तेणेंचि पावे ॥३०॥

म्हणौन जाणणें नव्हे सामान्य | जाणतां होईजे

सर्वमान्य | कांहींच नेणतां अमान्य | सर्वत्र करिती ॥३१॥

पदार्थ देखोन भूत भावी | नेणतें झडपोन प्राण ठेवी |

मिथ्या आहे उठाठेवी | जाणते जाणती ||३२||

जाणत्यास कळे वर्म | नेणत्याचें खोटें कर्म |

सकळ कांहीं धर्माधर्म | जाणतां कळे ||३३||

नेणत्यास येमयातना | जाणत्यास कांहींच लागेना |

सकळ जाणोन विवंचना | करी तो मुक्त ||३४||

नेणतां कांहीं राजकारण | अपमान करून घेती प्राण |

नेणतां कठीण वर्तमान | समस्तांस होये ||३५||

म्हणोनियां नेणणें खोटें | नेणते प्राणी करंटे |

जाणतां विवरतां तुटे | जन्ममरण ||३६||

म्हणोन अलक्ष करूं नये | जाणणें हाचि उपाये |

जाणतां सापडें सोये | परलोकाची ||३७||

जाणणें सकळांस प्रमाण | मूर्खांस वाटे अप्रमाण |

परंतु अलिप्तपणाची खूण | जाणतां कळे ||३८||

येक जाणणें करून परतें | कोण सोडी प्राणीयांतें |

कोणी येक कार्य जें तें | जाटिल्याविण न कळे ||३९||

जाणणें म्हणिजे स्मरण | नेणणें म्हणिजे विस्मरण |

दोहींमधें कोण प्रमाण | शाहाणे जाणती ||४०||

जाणते लोक ते शाहाणे | नेणते वेडे दैन्यवाणे |

विज्ञान तेही जाणपणें | कळों आलें ||४१||

जेथें जाणपण खुंटलें | तेथें बोलणेंही

तुटलें | हेतुरहित जालें | समाधान ||४२||

श्रोतें म्हणती हें प्रमाण | जालें परम समाधान |

परी पिंडब्रह्मांडऐक्यलक्षण | मज निरोपावें ||४३||

ब्रह्मांडीं तेंचि पिंडीं असे | बहुत बोलती ऐसें |

परंतु याचा प्रत्यय विलसे | ऐसें केलें पाहिजे ||४४||

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

जाणपणनिरूपणनाम समास चवथा || ९.४ ||

दशक ९ समास ४ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] अपैसे ४.११- आपोआप [२] जैसी विद्या तैसी हांव

४.१३- जितकी विद्या तितकी महात्वाकांक्षा,[३]

तोलासारिखा हावभाव ४.१३- कुवती/ योग्यतेनुसार

महत्वाकांक्षा नि मानमरातब,[४] सितरे ४.२१- भ्रमात

राहतो,फसतो.[५] जाटिल्यासाठी ४.२४- शास्त्रशुद्ध सूक्ष्म

ज्ञानाने,[६] इतुक्यासाठी ४.२९- एवढ्या ज्ञानामुळे [७]
 नेणता काही राजकारण ४.३५- राजकारणादि शास्त्रांच्या
 काही ज्ञानाशिवाय.[८]अलक्ष ४.३७- दुर्लक्ष [९] सोये
 ४.३७- युक्ति,[१०] जाणणे म्हणिजे स्मरण ४.४०- जाणणे
 अर्थात ज्ञान होणे, तर स्मरण अर्थात आत्मस्वरुपाचे स्मरण
 होय. [११] विज्ञान ४.४१- सस्वरुपाचे ज्ञान,आत्मज्ञान.

समास पांचवा : अनुमाननिर्शन-१* || ९.५ ||

॥श्रीराम॥ पिंडासारिखी ब्रह्मांडरचना | नये आमुच्या

अनुमाना | प्रचित पाहातां नाना | मतें भांबावती ||१||

जें पिंडीं तेंचि ब्रह्मांडीं | ऐसी बोलावयाचि प्रौढी |

हें वचन घडिनें घडी | तत्वज्ञ बोलती ||२||

पिंड ब्रह्मांड येक राहाटी | ऐसी लोकांची लोकधाटी |

परी प्रत्ययाचे परीपाटीं | तगों न सके ||३||

स्थूळसूक्ष्मकारणमाहाकारण | हे च्यारी पिंडींचे देह जाण |

विराट हिरण्य अब्याकृत मूळप्रकृती हे खूण | ब्रह्मांडींची ||४||

हे शास्त्राधाटी जाणावी | परी प्रचित कैसी आणावी |

प्रचित पाहातां गथागोवी | होत आहे ||५||

पिंडीं आहे अंतःकरण | तरी ब्रह्मांडीं विष्णु जाण |

पिंडीं बोलिजेतें मन | तरी ब्रह्मांडीं चंद्रमा ॥६॥

पिंडीं बुद्धी ऐसें बोलिजे | तरी ब्रह्मांडीं ब्रह्मा ऐसें जाणिजे |

पिंडीं चित्त ब्रह्मांडीं वोळखिजे | नारायेणु ॥७॥

पिंडीं बोलिजे अहंकार | ब्रह्मांडीं रुद्र हा निर्धार |

ऐसा बोलिला विचार | शास्त्रांतरीं ॥८॥

तरी कोण विष्णूचें अंतःकर्ण | चंद्राचें कैसें मन |

ब्रह्मयाचे बुद्धीलक्षण | मज निरोपावें ॥९॥

नारायणाचें कैसें चित्त | रुद्रअहंकाराचा हेत |

हा विचार पाहोन नेमस्त | मज निरोपावा ॥१०॥

प्रचितनिश्चयापुढें अनुमान | जैसें सिंहापुढें आलें

स्वान | खऱ्यापुढें खोटें प्रमाण | होईल कैसें ॥११॥

परी यास पारखी पाहिजे | पारखीनें निश्चय लाहिजे |

परिक्षा नस्तां राहिजे | अनुमानसंशर्ई ॥१२॥

विष्णु चंद्र आणी ब्रह्मा | नारायेण आणी रुद्रनामा |

यां पाचांची अंतःकर्णपंचकें आम्हा | स्वामी निरोपावीं

॥१३॥

येथें प्रचित हें प्रमाण | नलगे शास्त्राचा अनुमान |
 अथवा शास्त्रीं तरी पाहोन | प्रत्ययो आणावा ॥१४॥
 प्रचितीवीण जें बोलणें | तें अवघेंचि कंटाळवाणें |
 तोंड पसरून जैसें सुणें | रडोन गेलें ॥१५॥
 तेथें काये हो ऐकावें | आणी काये शोधून पाहावें |
 जेथें प्रत्यायाच्या नावें | सुन्याकार ॥१६॥
 आवघें आंधळेचि मिळाले | तेथें डोळसाचें काय
 चाले | अनुभवाचे नेत्र गेले | तेथें अंधकार ॥१७॥
 नाही दुग्ध नाही पाणी | केली विष्टेची सारणी |
 तेथें निवडावयाचे धनी | ते येक डोंबकावळे ॥१८॥
 आपुले इच्छेनें बोलिलें | पिंडाऐसे ब्रह्मांड कल्पिले |
 परी तें प्रचितीस आलें | कोण्या प्रकारें ॥१९॥
 म्हणोन हा अवघाच अनुमान | अवघें कल्पनेचें रान |
 भलीं न घ्यावें आडरान | तश्करीं घ्यावें ॥२०॥
 कल्पून निर्मिले मंत्र | देव ते कल्पनामात्र |
 देव नाहीं स्वतंत्र | मंत्राधेन ॥२१॥

येथें न बोलतां जाणावें | बोलणें विवेका आणावें |

आंधळें पाउलीं वोळखावें | विचक्षणें ॥२२॥

जयास जैसें भासलें | तेणें तैसें कवित्व केलें |

परी हें पाहिजे निवडिलें | प्रचितीनें ॥२३॥

ब्रह्म्यानें सकळ निर्मिलें | ब्रह्म्यास कोणें निर्माण केलें |

विष्णूनें विश्व पाळिलें | विष्णूस पाळिता कवणु ॥२४॥

रुद्र विश्वसंहारकर्ता | परी कोण रुद्रास संहारिता |

कोण काळाचा नियंता | कळला पाहिजे ॥२५॥

याचा कळेना विचार | तों अवघा अंधकार |

म्हणोनियां सारासार | विचार करणें ॥२६॥

ब्रह्मांड स्वभावेचि जालें | परंतु हें पिंडाकार कल्पिलें |

कल्पिलें परी प्रत्यया आलें | नाहीं कदा ॥२७॥

पाहातां ब्रह्मांडाची प्रचिती | कित्येक संशय उठती |

हें कल्पनिक श्रोतीं | नेमस्त जाणावें ॥२८॥

पिंडासारिखी ब्रह्मांडरचना | कोण आणितो अनुमाना |

ब्रह्मांडीं पदार्थ नाना | ते पिंडीं कैचे ॥२९॥

औटकोटी भुतावळी | औटकोटी तीर्थावळी |
 औटकोटी मंत्रावळी | पिंडीं कोठें ||३०||
 तेतीस कोटी सुरवर | अठ्यासि सहस्र ऋषेश्वर |
 नवकोटी कात्यायेणीचा विचार | पिंडीं कोठें ||३१||
 च्यामुंडा छपन्न कोटी | कित्येक जीव कोट्यानुकोटी |
 चौऱ्यासी लक्ष योनीची दाटी | पिंडीं कोठें ||३२||
 ब्रह्मांडीं पदार्थ निर्माण जाले | पृथकाकारें वेगळाले |
 तेहि तितुके निरोपिले | पाहिजेत पिंडीं ||३३||
 जितुक्या औषधी तितुकीं फळे | नाना प्रकारीं रसाळें |
 नाना बीजें धान्यें सकळें | पिंडीं निरोपावीं ||३४||
 हें सांगतां पुरवेना | तरी उगेंची बोलावेना |
 बोलिलें न येतां अनुमाना | लाजिरवाणें ||३५||
 तरी हें निरोपिलें न वचे | फुकट बोलतां काय
 वेचे | याकारणें अनुमानाचें | कार्य नाहीं ||३६||
 पांच भूतें ते ब्रह्मांडीं | आणी पांचचि वर्तती पिंडीं |
 याची पाहावी रोकडी | प्रचीत आतां ||३७||

पांचा भूतांचे ब्रह्मांड | आणी पंचभूतिक हें
 पिंड | यावेगळें तें उदंड | अनुमानज्ञान ॥३८॥
 जितुकें अनुमानाचें बोलणें | तितुकें वमनप्राये
 त्यागणें | निश्चयात्मक तेंचि बोलणें | प्रत्ययाचें ॥३९॥
 जेंचि पिंडीं तेंचि ब्रह्मांडीं | प्रचित नाहीं कीं
 रोकडी | पंचभूतांची तांतडी | दोहीकडे ॥४०॥
 म्हणोनि देहींचें थानमान | हा तों अवघाचि
 अनुमान | आतां येक समाधान | मुख्य तें कैसें ॥४१॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 *अनुमाननिर्शन-१ नाम समास पांचवा ॥ ९.५ ॥

दशक ९ समास ५ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[*] दशक १७.४ पहा [१] अनुमान ५.२०- संशय [२] ब्रह्मांडीं
 रुद्र ५.८- जसे पिंडां अंतःकरणं मनं बुद्धीं चित्तं अहंकार
 तसे क्रमाने ब्रह्मांडां विष्णुं चंद्रमां ब्रह्मदेव नारायणं रुद्र
 [३] भली ५.२०- भल्याने [४] देव ते कल्पनामात्र ५.२१- देव
 ही निव्वळ कल्पना होय. [५] मंत्राधेन ५.२१- मंत्राच्या

आधीन [६] स्वभावेचि ५.२७- सहज, अनायासे [७] याकारणे अनुमानाचे काम नाही ५.३६- म्हणून संशय घ्यायचे कारण नाही. (या ओवीपर्यंत शिष्यांची शंका झाली आता येथून पुढे सद्गुरु उत्तर देतात.) [८] देहीचें थानमान ५.४१- देहातील रचना.

समास सहावा : गुणरूपनिरूपण ॥ ९.६ ॥

॥श्रीराम॥ आकाश जैसें निराकार | तैसा ब्रह्माचा

विचार | तेथें वायोचा विकार | तैसी मूळमाया ॥१॥

हें दासबोधीं असे बोलिलें | ज्ञानदशकीं प्रांजळ

केलें | मूळमायेत दाखविलें | पंचभूतिक ॥२॥

तेथें जाणीव तो सत्वगुण | मध्य तो रजोगुण |

नेणीव तमोगुण | जाणिजे श्रोतीं ॥३॥

म्हणाल तेथें कैची जाणीव | तरी ऐका याचा अभिप्राव |

पिंडीं माहाकारण देहीं सर्व- | साक्षिणी अवस्था ॥४॥

तैसी मूळप्रकृती ब्रह्मांडींचें | देह माहाकारण साचें |

म्हणोन तेथें जाणीवेचें | अधिष्ठान आलें ॥५॥

असो मूळमायेभीतरीं | गुप्त त्रिगुण वास करी |

पष्ट होती संधी चतुरीं | जाणावी गुणक्षोभिणी ॥६॥

जैसा तृणाचा पोटराकळा | पुढें उकलोन होये मोकळा |

तैसी मूळमाया अवलीळा | गुणा प्रसवली ॥७॥

मूळमाया वायोस्वरूप | ऐक गुणक्षोभिणीचें रूप |

गुणविकार होतांचि अल्प | गुणक्षोभिणी बोलिजे ॥८॥

पुढें जाणीव मध्यस्त नेणीव | मिश्रित चालिला

स्वभाव | तेथें मातृकास ठाव | शब्द जाला ॥९॥

तो शब्दगुण आकाशींचा | ऐसा अभिप्राव येथीचा |

शब्देंचि वेदशास्त्रांचा | आकार जाला ॥१०॥

पंचभूतें त्रिगुणाकार | अवघा वायोचा विकार |

जाणीवनेणीवेचा विचार | वायोचि करितां ॥११॥

वायो नस्तां कैंची जाणीव | जाणीव नस्तां कैंची

नेणीव | जाणीवनेणीवेस ठाव | वायोगुणें ॥१२॥

जेथें मुळीच नाही चळण | तेथें कैंचें जाणीवलक्षण |

म्हणोनि वायोचा गुण | नेमस्त जाणावा ॥१३॥

येकापासून येक जालें | हें येक उगेंचि दिसोन

आलें | स्वरूप मुळीच भासलें | त्रिगुणभूतांचें ||१४||

ऐसा हा मुळींचा कर्दमु | पुढें पष्टतेचा अनुक्रमु |

सांगतां येकापासून येक उगमु | हेंहि खरें ||१५||

वायोचा कर्दम बोलिला | तयापासून अग्नि

जाला | तोहि पाहातां देखिला | कर्दमुचि ||१६||

अग्नीपासून जालें आप | तेंहि कर्दमस्वरूप |

आपापासून पृथ्वीचें रूप | तेंहि कर्दम रूपी ||१७||

येथें आशंका उठिली | भूतांस जाणीव कोठें देखिली |

तरी भूतांत जाणीव हे ऐकिली | नाहीं वार्ता ||१८||

जाणीव म्हणिजे जाणतें चळण | तेंचि वायोचें लक्षण |

वायो आंगीं सकळ गुण | मागां निरोपिलें ||१९||

म्हणोन जाणीवनेणीवमिश्रीत | अवघें चालिलें

पंचभूत | म्हणोनियां भूतांत | जाणीव असे ||२०||

कोठें दिसे कोठें न दिसे | परी तें भूतीं व्यापून असे |

तिक्षण बुद्धि करितां भासे | स्थूळ सूक्ष्म ||२१||

पंचभूतें आकारली | भूतीं भूतें कालवलीं |

तरी पाहातां भासलीं | येक स्थूळ येक सूक्ष्में ॥२२॥

निरोधवायो न भासे | तैसी जाणीव न दिसे |

न दिसे परी ते असे | भूतरूपें ॥२३॥

काष्ठीं अग्नी दिसेना | निरोधवायो भासेना |

जाणीव तैसी लक्षेना | येकायेकीं ॥२४॥

भूतें वेगळालीं दिसती | पाहातां येकचि भासती |

बहुत धूर्तपणें प्रचिती | वोळखावी ॥२५॥

ब्रह्मापासून मूळमाया | मूळमायेपासून गुणमाया |

गुणमायेपासून तया | गुणास जन्म ॥२६॥

गुणापासूनियां भूतें | पावली पष्ट दशेतें |

ऐसीयांचीं रूपें समस्तें | निरोपिलीं ॥२७॥

आकाश गुणापासून जालें | हें कदापी नाही घडलें |

शब्दगुणास कल्पिलें | आकाश वायां ॥२८॥

येक सांगतां येकचि भावी | उगीच करी गथागोवी |

ते या वेड्याची उगवी | कोणें करावी ॥२९॥

सिकविल्यांहि कळेना | उमजविल्यांही

उमजेना | दृष्टांतेही तर्केना | मंदरूप ॥३०॥

भूतांहून भूत थोर | हाहि दाविला विचार |

परी भूतांवडिल स्वतंत्र | कोण आहे ॥३१॥

जेथें मूळमाया पंचभूतिक | तेथें काये राहिला

विवेक | मूळमायेपरतें येक | निर्गुणब्रह्म ॥३२॥

ब्रह्मीं मूळमाया जाली | तिची लीळा परीक्षिली |

तंव ते निखळ वोटली | भूतेंत्रिगुणाची ॥३३॥

भूतें विकारवंत चत्वार | आकाश पाहातां निर्विकार |

आकाश भूत हा विचार | उपाधीकरितां ॥३४॥

पिंडीं व्यापक म्हणोन जीव | ब्रह्मांडीं व्यापक म्हणोन

शिव | तैसाच हाही अभिप्राव | आकाशाचा ॥३५॥

उपाधीमधें सापडलें | सूक्ष्म पाहातां भासलें |

इतुक्यासाठीं आकाश जालें | भूतरूप ॥३६॥

आकाश अवकाश तो भकास | परब्रह्म तें निराभास |

उपाधीं नस्ता जें आकाश | तेंचि ब्रह्म ॥३७॥

जाणीव नेणीव मध्यमान | हेंचि गुणाचें प्रमाण |

येथें निरोपिलें त्रिगुण | रूपेंसहित ॥३८॥

प्रकृती पावली विस्तारातें | पुढे येकाचें येकचि

होतें | विकारवंतचि तयातें | नेम केंचा ॥३९॥

काळें पांढरें मेळवितां | पारवें होतें तत्वतां |

काळें पिवळें मेळवितां | हिरवें होये ॥४०॥

ऐसें रंग नानापरी | मेळवितां पालट धरी |

तैसें दृश्य हें विकारी | विकारवंत ॥४१॥

येका जीवनें नाना रंग | उमटों लागती तरंग |

पालटाचा लागवेग | किती म्हणोन पाहावा ॥४२॥

येका उदकाचे विकार | पाहातां दिसती अपार |

पांचा भूतांचा विस्तार | चौऱ्यांसी लक्ष योनी ॥४३॥

नाना देहाचें बीज उदक | उदकापासून सकळ लोक |

किडा मुंगी स्वापदादिक | उदकेंचि होयें ॥४४॥

शुक्लीत श्रोणीत म्हणिजे नीर | त्या नीराचें हें शरीर |

नखें दंत अस्तिमात्र | उदकाच्या होती ॥४५॥

मुळ्यांचे बारीक पागोरे | तेणें पंथें उदक

भरे | त्या उदकेंचि विस्तारे | वृक्षमात्र ॥४६॥
 अंबवृक्ष मोहरा आले | अवघे उदकाकरितां
 जाले | फळीं फुलीं लगडले | सावकास ॥४७॥
 खोड फोडून अंबे पाहातां | तेथें दिसेना सर्वथा |
 खांद्या फोडून फळें पाहातां | बोलीं सालें ॥४८॥
 मुळापासून सेवटवरी | फळ नाहीं तदनंतरीं |
 जळरूप फळ चतुरीं | विवेकें जाणावें ॥४९॥
 तेंचि जळ सेंड्या चढे | तेव्हां वृक्षमात्र लगडे |
 येकाचें येकचि घडे | येणें प्रकारें ॥५०॥
 पत्रें पुष्पें फळें भेद | किती करावा अनुवाद |
 सूक्ष्म दृष्टीनें विशद | होत आहे ॥५१॥
 भूतांचे विकार सांगों किती | क्षणक्षणा पालटती |
 येकाचे येकचि होती | नाना वर्ण ॥५२॥
 त्रिगुणभूतांची लटपट | पाहों जातां हे खटपट |
 बहुरूप बहु पालट | किती म्हणोन सांगावा ॥५३॥
 ये प्रकृतीचा निरास | विवेकें वारावा सावकास |

मग परमात्मा परेश | अनन्यभावे भजावा ||५४||

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

गुणरूपनिरूपणनाम समास सहावा || ९.६ ||

दशक ९ समास ६ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] मध्य ते रजोगुण ६.३- काही जाणीव काही नेणीव मिळून, [२] सर्वसाक्षिणी ६.४- तूर्या अवस्था, [३] तेथे जाणीवेचे आधिष्ठान ६.५- पिंडातील ४था देह महाकारण तर ब्रह्मांडातील ४ था देह मूळप्रकृति होय, महाकारण देहाच्या ठिकाणी जशी सर्वसाक्षिणी अवस्था आहे तशी मूळप्रकृतीतही जाणीव आहे.[४]गुणक्षोभिणी ६.६- मूळमायेतील गुणत्रिगुण स्पष्ट होतात तेव्हां तिला गुणक्षोभिणी=गुणमाया म्हणतात .[५] अवलिळा ६.७- सहज.[६] शब्द ६.९-मातृकाशब्द, शब्द हा आकाशाचा गुण, त्यापासून आकाशवायुअग्निपाणी पृथ्वी अशी परंपरा विशद केलीय.[७]निखळ वोटली भूते त्रिगुणाची ६.३३-माया ही पंचभूते व त्रिगुण यांची ओतलेली मूस आहे.[८] मध्यमान ६.३८- मिश्रण.[९]पागोरे ६.४६-तंतू [१०]खांच्या ६.४८- फांच्या

सुवर्ण कण- अद्वैत वेदांतानुसार पूर्ण विकसित ज्ञानी माणूस जीवन व मृत्युविषयक अशा सर्व प्रेरणांवर ताबा ठेऊ शकतो.

तो सर्व बंधनापासून मुक्त असतो, अर्थात स्वतः ब्रह्मच असतो.
अद्वैत वेदांतानुसार प्रत्येक व्यष्टीस ब्रह्मरूप होणे शक्य असते.
कारण मुळातच तो ब्रह्म असतो, पण अज्ञानाने त्याला त्या
चैतन्याब्रह्माची ओळख पटलेली नसते.-स.भ.पु.ज्ञा.कुलकर्णी.

समास सातवा : विकल्पनिर्शन ॥ ९.७ ।

॥श्रीराम॥आधी स्थूळ आहे येक । तरी मग अंतःकर्ण

पंचक । जाणतेपणाचा विवेक । स्थूळाकरितां ॥१॥

तैसेंचि ब्रह्मांडेंविण कांहीं । मूळमायेसि जाणीव नाहीं ।

स्थूळाच्या आधारेणें सर्वहि । कार्य चाले ॥२॥

तें स्थूळचि नस्तां निर्माण । कोठें राहेल अंतःकर्ण ।

ऐसा श्रोतीं केला प्रश्न । याचें उत्तर ऐका ॥३॥

कोसले अथवा कांटेघरेणें । नाना पृष्टिभागीं चालती

घरेणें । जीव करिती लाहानथोरेणें । शक्तीनसार ॥४॥

शंख सिंपी घुला कवडें । आधीं त्यांचें घर घडे ।

किंवा आधीं निर्माण किडे । हें विचारावें ॥५॥

आधी प्राणी ते होती । मग घरेणें निर्माण करिती ।

हे तों प्रत्यक्ष प्रचिती । सांगणें नलगे ॥६॥

तैसे आधी सूक्ष्म जाण । मग स्थूळ होतें निर्माण ।

येणें दृष्टांतें प्रश्न । फिटला श्रोतयांचा ॥७॥

तव श्रोता पुसे आणीक । जी आठवले कांहीं येक ।

जन्ममृत्याचा विवेक । मज निरोपावा ॥८॥

कोण जन्मास घालितें । आणी मागुता कोण जन्म

घेतें । हें प्रत्यया कैसें येतें । कोण्या प्रकारें ॥९॥

ब्रह्मा जन्मास घालितो । विष्णु प्रतिपाळ करितो ।

रुद्र अवघें संहारितो । ऐसें बोलती ॥१०॥

तरीं हें प्रवृत्तीचें बोलणें । प्रत्ययास आणी उणें ।

प्रत्यय पाहातां श्लाघ्यवाणें । होणार नाहीं ॥११॥

ब्रह्म्यास कोणें जन्मास घातलें । विष्णूस कोणें

प्रतिपाळिलें । रुद्रास कोणें संहारिलें । माहाप्रळई ॥१२॥

म्हणौनि हा सृष्टीभाव । अवघा मायेचा स्वभाव ।

कर्ता म्हणों निर्गुण देव । तरी तो निर्विकारी ॥१३॥

म्हणावें माया जन्मास घाली । तरी हे आपणचि

विस्तारली | आणी विचारितां थारली | हेँही घडेना ॥१४॥

आतां जन्मतो तो कोण | कैसी त्याची वोळखण |

आणी संचिताचें लक्षण | तेँहि निरोपावें ॥१५॥

पुण्याचें कैसें रूप | आणी पापाचें कैसें स्वरूप |

याहि शब्दाचा आक्षेप | कोण कर्ता ॥१६॥

हेँ कांहींच न ये अनुमाना | म्हणती जन्म घेते वासना |

परी ते पाहातां दिसेना | ना धरितां नये ॥१७॥

वासना कामना आणी कल्पना | हेतु भावना मति नाना |

ऐशा अनंत वृत्ती जाणा | अंतःकर्णपंचकाच्या ॥१८॥

असो हेँ अवघें जाणीवयंत्र | जाणीव म्हणिजे स्मरणमात्र |

त्या स्मरणास जन्मसूत्र | कैसें लागे ॥१९॥

देहो निर्माण पांचा भूतांचा | वायो चाळक

तयाचा | जाणणें हा मनाचा | मनोभाव ॥२०॥

ऐसें हेँ सहजचि घडलें | तत्वांचें गुंथाडें जालें |

कोणास कोणे जन्मविलें | कोण्या प्रकारें ॥२१॥

तरी हेँ पाहातां दिसेना | म्हणोन जन्मचि असेना |

उपजला प्राणी येना | मागुता जन्मा ||२२||

कोणासीच जन्म नाहीं | तरी संतसंगें केलें

काई | ऐसा अभिप्राव सर्वही | श्रोतयांचा ||२३||

पूर्वीं स्मरण ना विस्मरण | मधेंचि हें जालें

स्मरण | अंतर्यामीं अंतःकर्ण | जाणती कळा ||२४||

सावध आहे तों स्मरण | विकळ होतां विस्मरण |

विस्मरण पडतां मरण | पावती प्राणी ||२५||

स्मरण विस्मरण राहिलें | मग देहास मरण

आलें | पुढे जन्मास घातलें | कोणास कोणें ||२६||

म्हणोनी जन्मचि असेना | आणी यातनाहि

दिसेना | अवघी वेर्थचि कल्पना | बळावली ||२७||

म्हणौन जन्मचि नाहीं कोणासी | श्रोतयांची अशंका

ऐसी | मरोन गेलें तें जन्मासी | मागुतें नये ||२८||

वाळलें काष्ठ हिरवळेना | पडिलें फळ तें पुन्हां लागेना |

तैसें पडिलें शरीर येना | जन्मास मागुतें ||२९||

मडकें अवचितें फुटलें | फुटलें तें फुटोनिच गेलें |

तैसेंचि पुन्हां जन्मलें । नाहीं मनुष्य ॥३०॥

येथें अज्ञान आणी सज्ञान । सारिखेच जालें

समान । ऐसा बळावला अनुमान । श्रोतयांसी ॥३१॥

वक्ता म्हणे हो ऐका । अवघें पाषांड करूं नका ।

अनुमान असेल तरी विवेका । अवलोकावें ॥३२॥

प्रेतेंवीण कार्य जालें । जेविल्यावीण पोट भरलें ।

ज्ञानेंवीण मुक्त जालें । हें तों घडेना ॥३३॥

स्वयें आपण जेविला । त्यास वाटे लोक धाला ।

परंतु हें समस्तांला । घडले पाहिजे ॥३४॥

पोहणें सिकला तो तरेल । पोहणें नेणें तो बुडेल ।

येथेंहि अनुमान करील । ऐसा कवणु ॥३५॥

तैसें जयास ज्ञान जालें । ते ते तितुकेच तरले ।

ज्याचें बंधनचि तुटलें । तोचि मुक्त ॥३६॥

मोकळा म्हणे नाहीं बंधन । आणी प्रत्यक्ष बंदीं पडिले

जन । त्यांचें कैसें समाधान । तें तुम्ही पाहा ॥३७॥

नेणे दुसऱ्याची तळमळ । तें मनुष्य परदुःखसीतळ ।

तैसाच हाही केवळ | अनुभव जाणावा ॥३८॥

जयास आत्मज्ञान जालें | तत्वे तत्व विवंचिलें |

खुणेसी पावतांच बाणलें | समाधान ॥३९॥

ज्ञानें चुके जन्ममरण | सगट बोलणें अप्रमाण |

वेदशास्त्र आणी पुराण | मग कासयासी ॥४०॥

वेदशास्त्रविचारबोली | माहानुभावांची मंडळी |

भूमंडळीं लोक सकळी | हें मानीतना ॥४१॥

अवघें होतां अप्रमाण | मग आपलेंच काय प्रमाण |

म्हणोन जेथें आत्मज्ञान | तोचि मुक्त ॥४२॥

अवघेच मुक्त पाहातां नर | हाही ज्ञानाचा उद्गार |

ज्ञानेंविण तो उद्धार | होणार नाहीं ॥४३॥

आत्मज्ञान कळों आले | म्हणोन दृश्य मिथ्या

जालें | परंतु वेढा लाविलें | सकळांस येणें ॥४४॥

आतां प्रश्न हा फिटला | ज्ञानी ज्ञानें मुक्त जाला |

अज्ञान तो बांधला | आपले कल्पनेनें ॥४५॥

विज्ञानासारिखें अज्ञान | आणी मुक्तासारिखें बंधन |

निश्चयासारिखा अनुमान | मानूंचि नये ॥४६॥

बंधन म्हणिजे कांहींच नाहीं | परी वेढा लाविलें

सर्वही | यास उपावचि नाहीं | कळल्यावांचुनी ॥४७॥

कांहींच नाहीं आणी बाधी | हेंचि नवल पाहा आधीं |

मिथ्या जाणिजेना बद्धि | म्हणोन बद्ध ॥४८॥

भोळा भाव सिद्धी जाव | हा उधाराचा उपाव |

रोकडा मोक्षाचा अभिप्राव | विवेकें जाणावा ॥४९॥

प्राणी व्हावया मोकळा | आधीं पाहिजे जाणीवकळा |

सकळ जाणतां निराळा | सहजचि होये ॥५०॥

कांहींच नेणिजे तें अज्ञान | सकळ जाणिजे तें ज्ञान |

जाणीव राहातां विज्ञान | स्वयेंचि आत्मा ॥५१॥

अमृत सेऊन अमर जाला | तो म्हणे मृत्य कैसा येतो

जनाला | तैसा विवेकी म्हणे बद्दाला | जन्म तो कैसा ॥५२॥

जाणता म्हणे जनातें | तुम्हांस भूत कैसे झडपितें |

तुम्हास वीष कैसें चढतें | निर्विष म्हणे ॥५३॥

आधीं बद्धासारिखे व्हावें | मग हें नलगेचि पुसावें |

विवेक दूरी ठेऊन पाहावें | लक्षण बद्धाचें ||५४||

निजेल्यास चेईला तो | म्हणे हा कां रे वोसणातो |

अनुभव पाहाणेंचि आहे तो | तरी मग निजोन पाहावा

||५५||

ज्ञात्याची उगवली वृत्ती | बद्धाऐसी न पडेल गुंती |

भुकेल्याची अनुभवप्राप्ती | धाल्यास नाहीं ||५६||

इतुकेन अशंका तुटली | ज्ञानें मोक्षप्राप्ती जाली |

विवेक पाहातां बाणली | अंतरस्थिती ||५७||

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

विकल्पनिर्शननाम समास सातवा || ९.७ ||

दशक ९ समास ७ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] प्रवृत्तीचे बोलणे ७.११- जनरुढीचे बोलणे [२] सृष्टीभाव

७.१३- सहज- स्वभाव, [३] विचारतां थारली ७.१४-

विचार करुन पाहता (माया) स्थिर आहे (असे

वाटेना), थारली=स्थिर. [४] परी वेढा लाविले सर्वही ७.४७-

बंधन कल्पनेने सर्वांना घेरल्यामुळें [५] मिथ्या जाणिजेना

बद्धि ७.४८- बंधन मिथ्या आहे हे तो जाणत नाही(तो बद्ध.)
 [६] जाणीव राहतां विज्ञान, स्वयेचि आत्मा ७.५१-ज्ञानाच्या
 जाणीवेचा लय होणे हेच विज्ञान होय, मग तो आत्मरूप
 होतो.'राहाता' = बाजूस राहिली असता.[७] धाल्यास नाही
 ७.५६-तृप्त झालेल्यास नाही, [८] अंतरस्थिती ७.५७-
 आत्मस्वरूपस्थिती,

जयजय रघुवीर समर्थ ! श्रीराम जयरामजयजयराम !
 श्रीराम समर्थ !!

समास आठवा : देहान्तनिरूपण-२* || ९.८ ||

॥श्रीराम॥ ज्ञाता सुटला ज्ञानमते | परंतु जन्म कैसा

बद्धाते | बद्धाचें काये जन्मते | अंतकाळीं ||१||

बद्ध प्राणी मरोन गेले | तेथें कांहींच नाहीं उरलें |

जाणीवेचे विस्मरण जालें | मरणापूर्वीं ||२||

ऐसी घेतली अशंका | याचें उत्तर ऐका |

आतां दुश्चीत होऊं नका | म्हणे वक्ता ||३||

पंचप्राण स्थळें सोडिती | प्राणरूप वासनावृत्ती |

वासनामिश्रीत प्राण जाती | देह सोडुनियां ||४||

वायोसरिसी वासना गेली | ते वायोरूपेंचि राहिली |

पुन्हां जन्म घेऊन आली | हेतुपरत्वे ॥५॥

कित्येक प्राणी निःशेष मरती | पुन्हां मागुते जीव येती |

ढकलून दिल्लें तेणें दुःखवती | हस्तपादादिक ॥६॥

सर्पदृष्टि जालियांवरि | तीं दिवसां उठवी धन्वंतरी |

तेव्हां ते माघारी | वासना येते कीं ॥७॥

कित्येक सेवें होऊन पडती | कित्येक तयांस

उठविती | येमलोकींहून आणित्ती | माघारे प्राणी ॥८॥

कित्येक पूर्वीं श्रापिले | ते शापें देह पावले |

उश्रापकाळीं पुन्हां आले | पूर्वदेहीं ॥९॥

कित्येकीं बहु जन्म घेतले | कित्येक परकाया प्रवेशले |

ऐसे आले आणी गेले | बहुत लोक ॥१०॥

फुंकल्यासरिसा वायो गेला | तेथें वायोसुत निर्माण

जाला | म्हणोन वायोरूप वासनेला | जन्म आहे ॥११॥

मनाच्या वृत्ती नाना | त्यांत जन्म घेते वासना |

वासना पाहातां दिसेना | परंतु आहे ॥१२॥

वासना जाणिजे जाणीवहेत | जाणीव मुळींचा
 मूळतंत | मूळमायेंत असे मिश्रित | कारणरूपें ||१३||
 कारणरूप आहे ब्रह्मांडीं | कार्यरूपें वर्ते पिंडीं |
 अनुमानितां तांतडीं | अनुमानेना ||१४||
 परंतु आहे सूक्ष्मरूप | जैसें वायोचे स्वरूप |
 सकळ देव वायोरूप | आणी भूतसृष्टि ||१५||
 वायोमध्ये विकार नाना | वायो पाहातां तरी
 दिसेना | तैसी जाणीववासना | अति सूक्ष्म ||१६||
 त्रिगुण आणी पंचभूतें | हे वायोमध्ये मिश्रिते |
 अनुमानेना म्हणोन त्यातें | मिथ्या म्हणों नये ||१७||
 सहज वायो चाले | तरी सुगंध दुर्गंध कळों आले |
 उष्ण सीतळ तप्त निवाले | प्रत्यक्ष प्राणी ||१८||
 वायोचेनि मेघ वोळती | वायोचेनि नक्षत्रें चालती |
 सकळ सृष्टीची वर्तती गती | सकळ तो वायो ||१९||
 वायोरूपें देवतें भूतें | आंगीं भरती अकस्मातें |
 वीध केलियां प्रेतें | सावध होतीं ||२०||

राहाणें ब्राह्मणसमंध जाती । राहाणें ठेवणीं सांपडती ।

नाना गुंतले उगवती । प्रत्यक्ष राहाणें ॥२१॥

वारें निराळें न बोले । देहामधें भरोन डोले ।

आळी घेऊन जन्मा आले । कित्येक प्राणी ॥२२॥

ऐसा वायोचा विकार । येवंचे कळेना विस्तार ।

सकळ कांहीं चराचर । वायोमुळें ॥२३॥

वायो स्तब्धरूपें सृष्टीधर्ता । वायो चंचळरूपें सृष्टीकर्ता ।

न कळे तरी विचारीं प्रवर्ता । म्हणिजे कळे ॥२४॥

मुळापासून सेवटवरी । वायोचि सकळ कांहीं करी ।

वायोवेगळें कर्तुत्व चतुरीं । मज निरोपावें ॥२५॥

जाणीवरूप मूळमाया । जाणीव जाते आपल्या

ठायी । गुप्त प्रगट होऊनियां । विश्वीं वर्ते ॥२६॥

कोठें गुप्त कोठें प्रगटे । जैसें जीवन उफाळे

आटे । पुढें मागुता वोघ लोटे । भूमंडळीं ॥२७॥

तैसाच वायोमधें जाणीव प्रकार । उमटे आटे निरंतर ।

कोठें विकारें कोठें समीर । उगाच वाजे ॥२८॥

वारीं आंगावरून जाती । तेणें हातपाये वाळती ।
 वारां वाजतां करपती । आलीं पिकें ॥२९॥
 नाना रोगांचीं नाना वारीं । पीडा करिती पृथ्वी
 -वरी । वीज कडाडी अंबरीं । वायोमुळें ॥३०॥
 वायोकरितां रागोद्धार । कळे वोळखीचा निर्धार ।
 दीप लागे मेघ पडे हा चमत्कार । रागोद्दारीं ॥३१॥
 वायो फुंकितां भुली पडती । वायो फुंकितां खांडकें
 करपती । वायोकरितां चालती । नाना मंत्र ॥३२॥
 मंत्रें देव प्रगटती । मंत्रें भूतें अखरकिती ।
 बाजीगरी वोडंबरी करिती । मंत्रसामर्थ्ये ॥३३॥
 राक्षसांची मावरचना । ते हे देवांदिकां कळेना ।
 विचित्र सामर्थ्ये नाना । स्तंबनमोहनादिकें ॥३४॥
 धडचि पिसें करावें । पिसेंच उमजवावें ।
 नाना विकार सांगावे । किती म्हणोनी ॥३५॥
 मंत्रीं संग्राम देवांचा । मंत्रीं साभिमान ऋषींचा ।
 महिमा मंत्रसामर्थ्याचा । कोण जाणे ॥३६॥

मंत्रिं पक्षी आटोपिती | मूशकें स्वापदें बांधती |

मंत्रिं माहसर्प खिळिती | आणी धनलाभ ॥३७॥

आतां असो हा प्रश्न जाला | बद्धाचा जन्म प्रत्यया

आला | मागील प्रश्न फिटला | श्रोतयाचा ॥३८॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

*देहान्तनिरूपण-२ नाम समास आठवा ॥ ९.८ ॥

दशक ९ समास ८ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[*]देहान्तनिरूपण-पहा द ७.१० [१] ज्ञानमते ८.१-
ज्ञानयोगानें [२] तीं दिवसां ८.८- तीन दिवसात [३]
वायोसुत निर्माण जाला ८.११-एका देहातून प्राणवायु निघून
दुसऱ्या देहात प्रवेशतो याअर्थी वायुसूत. [४] जाणीवहेत
८.१३- हेतुरूप जाणीव. [५] करणरूपे ८.१३- मूळमायेचे
कारण जाणीव आहे, जाणीवरूप मूळमाया.(पाठभेद-
'कारणरूपे') [६] वीध केलिया ८.२०- मंत्रतंत्रविधी
केल्यामुळे [७] वारे ८.२१- समंध[८] आळी ८.२१- इच्छा
[९] राहाणे ८.२२- मंत्रप्रयोगाने [१०] वायो ८.२४-शक्ति,
[११] वारी जाती ८.२९- अर्धांगवायू होतो [१२] वीज
कडाडी अंबरी वायोमुळे ८.३०- आकाशात वायुशक्तिमुळे
वीज कडाडते,[१३] अखरकित्ती ८.३३- नाहिशी होती.[१४]

उमजवावे ८.३५- शहाणे करावे. [१५] पिसें ८.३५- वेडे
[१६] मंत्री ८.३६- मंत्र सामर्थ्याने

समास नववा : संदेहवारण ॥ ९.९ ॥

॥श्रीराम॥ ब्रह्म वारितां वारेना । ब्रह्म सारितां

सरेना । ब्रह्म कांहीं वोसरेना । येकीकडे ॥१॥

ब्रह्म भेदितां भेदेना । ब्रह्म छेदितां छेदेना ।

ब्रह्म परतें होयेना । केलें तरी ॥२॥

ब्रह्म खंडेना अखंड । ब्रह्मीं नाहीं दुसरें बंड ।

तरी कैसें हें ब्रह्मांड । सिरकलें मधें ॥३॥

पर्वत पाषाण सिळा सिखरें । नाना स्थळें स्थळांतरें ।

भूगोळरचना कोण्या प्रकारें । जालीं परब्रह्मीं ॥४॥

भूगोळ आहे ब्रह्मामधें । ब्रह्म आहे भूगोळामधें ।

पाहातां येक येकामधें । प्रत्यक्ष दिसे ॥५॥

ब्रह्मीं भूगोळें पैस केला । आणी भूगोळही ब्रह्मों भेदिला ।

विचार पाहातां प्रत्यय आला । प्रत्यक्ष आतां ॥६॥

ब्रह्मों ब्रह्मांड भेदिलें । हें तों पाहतां नीटचि जालें ।

परी ब्रह्मास ब्रह्मांडें भेदिलें । हें विपरीत दिसे ॥७॥

भेदिलें नाहीं म्हणावें । तरी ब्रह्मीं ब्रह्मांड

स्वभावे । हें सकळांस अनुभवे । दिसत आहे ॥८॥

तरी हें आतां कैसें जालें । विचारून पाहिजे

बोलिलें । ऐसें श्रोतीं अक्षेपिलें । अक्षेपवचन ॥९॥

आतां याचें प्रत्योत्तर । सावध ऐका निरोत्तर ।

येथें पडिले किं विचार । संदेहाचे ॥१०॥

ब्रह्मांड नाहीं म्हणो तरी दिसे । आणी दिसे म्हणो

तरी नासे । आतां हें समजती कैसें । श्रोतेजन ॥११॥

तंव श्रोते जाले उद्दीत । आहों म्हणती

सावचित्त । प्रसंगें बोलों उचित । प्रत्योत्तर ॥१२॥

आकाशीं दीपास लाविलें । दीपें आकाश परतें

केलें । हें तों घडेना पाहिलें । पाहिजे श्रोतीं ॥१३॥

आप तेज अथवा पवन । सारूं न सकती गगन ।

गगन पाहातां सघन । चळेल कैसें ॥१४॥

अथवा कठीण जाली मेदनी । तरी गगनें केली चाळणी ।

पृथ्वीचें सर्वांग भेदुनी | राहिलें गगन ॥१५॥

याची प्रचित ऐसी असे | जें जडत्वा आलें तितुकें

नासे | आकाश जैसें तैसें असे | चळणार नाहीं ॥१६॥

वेगळेपणें पाहावें | तयास आकाश म्हणावें |

अभिन्न होतां स्वभावे | आकाश ब्रह्म ॥१७॥

तस्मात् आकाश चळेना | भेद गगनाचा कळेना |

भासलें ब्रह्म तयास जाणा | आकाश म्हणावें ॥१८॥

निर्गुण ब्रह्मसें भासलें | कल्पूं जातां अनुमानलें |

म्हणोन आकाश बोलिलें | कल्पनेसाठीं ॥१९॥

कल्पनेसि भासे भास | तितुकें जाणावें

आकाश | परब्रह्म निराभास | निर्विकल्प ॥२०॥

पंचभूतांमधें वास | म्हणौन बोलिजे आकाश |

भूतांतरीं जो ब्रह्मांश | तेंचि गगन ॥२१॥

प्रत्यक्ष होतें जातें | अचळ कैसें म्हणावें त्यातें |

म्हणोनियां गगनातें | भेदिलें नाहीं ॥२२॥

पृथ्वी विरोन उरे जीवन | जीवन नस्तां उरे

अग्र | अग्र विज्ञतां उरे पवन | तोहि नासे ॥२३॥

मिथ्या आलें आणी गेलें | तेणें खरें तें भंगलें |

ऐसें हें प्रचितीस आलें | कोणेंपरी ॥२४॥

भ्रमें प्रत्यक्ष दिसतें | विचार पाहतां काये तेथें |

भ्रममूळ या जगातें | खरें कैसें म्हणावें ॥२५॥

भ्रम शोधितां कांहींच नाहीं | तेथें भेदिलें कोणें काई |

भ्रमें भेदिलें म्हणतां ठाई | भ्रमचि मिथ्या ॥२६॥

भ्रमाचें रूप मिथ्या जालें | मग सुखें म्हणावें

भेदिलें | मूळीं लटिकें त्यानें केलें | तेंहि तैसें ॥२७॥

लटिक्यानें उदंड केलें | तरी आमुचें काय गेलें |

केलें म्हणतांच नाथिलें | शाहाणे जाणती ॥२८॥

सागरामधें खसखस | तैसें परब्रह्मीं दृश्य |

मतीसारिखा मतिप्रकाश | अंतरीं वाढे ॥२९॥

मती करितां विशाळ | कवळो लागे अंतराळ |

पाहातां भासे ब्रह्मगोळ | कवीट जैसें ॥३०॥

वृत्ति त्याहून विशाळ | करितां ब्रह्मांड बद्रिफळ |

ब्रह्माकार होतां केवळ | कांहींच नाहीं ॥३१॥
 आपण विवेकें विशाळला | मर्यादिवेगळा जाला |
 मग ब्रह्मगोळ देखिला | वटबीजन्यायें ॥३२॥
 होतां त्याहून विस्तीर्ण | वटबीज कोटीप्रमाण |
 आपण होतां परिपूर्ण | कांहींच नाहीं ॥३३॥
 आपण भ्रमें लाहानाळला | केवळ देहधारी जाला |
 तरी मग ब्रह्मांड त्याला | कवळेल कैसें ॥३४॥
 वृत्ति ऐसी वाढवावी | पसरून नाहींच
 करावी | पूर्णब्रह्मास पुरववी | चहूंकडे ॥३५॥
 जव येक सुवर्ण आणितां | तेणें ब्रह्मांड मढवितां |
 कैसे होईल तें तत्वतां | बरें पाहा ॥३६॥
 वस्तु वृत्तीस कवळे | तेणें वृत्ति फाटोन वितुळे |
 निर्गुण आत्माच निवळे | जैसा तैसा ॥३७॥
 येथें फिटली आशंका | श्रोते हो संदेह धरूं नका |
 अनुमान असेल तरी विवेका | अवलोकावें ॥३८॥
 विवेकें तुटें अनुमान | विवेकें होये समाधान |

विवेकें आत्मनिवेदन | मोक्ष लाभे ॥३९॥

केली मोक्षाची उपेक्षा | विवेकें सारिलें पूर्वपक्षा |

सिद्धांत आत्मा प्रत्यक्षा | प्रमाण नलगे ॥४०॥

हे प्रचितीचीं उत्तरें | कळती सारासारविचारें |

मननध्यासें साक्षात्कारें | पावन होईजे ॥४१॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

संदेहवारणनाम समास नववा ॥ ९.९ ॥

दशक ९ समास ९ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] सिरकले मध्ये ९.३- मध्ये शिरले,[२] भूगोल ९.४-

भूगोल, (ज्ञानेश्वरी अध्याय १०ओवी २६०मध्ये

अवनी,धरती इ.शब्द न वापरता “तरी भूगोलुचि काखे

सुवावा” असा पृथ्वीचा उल्लेख 'भूगोल' या शब्दाने करुन ती

गोल असल्याचे गॅलिलिओच्या आधी ३०० वर्षे संतश्रेष्ठ श्री ज्ञानेश्वरांनी केवळ ध्यान व चिंतनाद्वारे सांगितले.) [३]

मेदनी ९.१५- पृथ्वी [४]भेदिले नाही ९.२२- या ओवीतील

पहिले दोन चरण हे पृथ्वी, आप,तेज,वायु या भूतांबद्दल

आहेत,ही ४ भूते होतात,जातात म्हणून त्यांना अचळ

म्हणता येत नाही,पण आकाशाचा भेद होत नाही म्हणून ते

अचल आहे. [५] कवित ९.३०- कवठ [६] बद्रिफळ ९.३१-
बोर,[७] वृत्ति फाटोन वितुळे ९.३७- (ब्रह्म व्यापण्याच्या
प्रयत्नात) वृत्ति फाटून नष्ट होते.

समास दहावा : स्थितिनिरूपण ॥ ९.१० ॥

॥श्रीराम॥ देउळामधें जगन्नायेक | आणी देवळावरी बैसला

काक | परी तो देवाहून अधिक | म्हणों नये कीं ॥१॥

सभा बैसली राजद्वारीं | आणी मर्कट गेलें स्तंभावरी |

परी तें सभेहून श्रेष्ठ चतुरीं | कैसे मानावें ॥२॥

ब्राह्मण स्नान करून गेले | आणी बक तैसेचि बैसले |

परी ते ब्राह्मणपरीस भले | कैसे मानावे ॥३॥

ब्राह्मणामधें कोणी नेमस्त | कोणी जाले अव्यावेस्त |

आणी स्वान सदा ध्यानस्त | परी तें उत्तम नव्हे ॥४॥

ब्राह्मण लक्षमुद्रा नेणें | मार्जर लक्षविषईं शाहाणें |

परी ब्राह्मणापरीस विशेष कोणें | म्हणावें तयासी ॥५॥

ब्राह्मण पाहे भेदाभेद | मक्षिका सर्वास अभेद |

परी तीस जाला ज्ञानबोध | हें तों न घडे कीं ॥६॥

उंच वस्त्र नीच ल्याला | आणी समर्थ उघडाच
 बैसला | परी तो आहे परीक्षिला | परीक्षवंतीं ||७||
 बाह्याकार केला अधीक | परी तो आवघा लोकिक |
 येथें पाहिजे मुख्य येक | अंतरनिष्ठा ||८||
 लोकिक बरा संपादिला | परी अंतरीं सावध नाहीं
 जाला | मुख्य देवास चुकला | तो आत्मघातकी ||९||
 देवास भजतां देवलोक | पित्रांस भजतां पित्रलोक |
 भूतांस भजतां भूतलोक | पाविजेतो ||१०||
 जेणें जयास भजावें | तेणें त्या लोकासी जावें |
 निर्गुणीं भजतां व्हावें | निर्गुणचि स्वयें ||११||
 निर्गुणाचें कैसें भजन | निर्गुणीं असावें अनन्य |
 अनन्य होतां होईजे धन्य | निश्चयेंसीं ||१२||
 सकळ केलियाचें सार्थक | देव वोळखावा येक |
 आपण कोण हा विवेक | पाहिला पाहिजे ||१३||
 देव पाहातां निराकार | आपला तो माईक विचार |
 सोहं आत्मा हा निर्धार | बाणोन गेला ||१४||

आतां अनुमान तो काई | वस्तु आहे वस्तुचा
 ठाई | देहभाव कांहींच नाही | धांडोळितां ||१५||
 सिद्धास आणी साधन | हा तों अवघाच अनुमान |
 मुक्तास आणी बंधन | आडळेना ||१६||
 साधनें जें कांहीं साधावें | तें तों आपणचि
 स्वभावे | आतां साधकाच्या नावे | सुन्याकार ||१७||
 कुल्लाळ पावला राज्यपदवी | आतां रासभें कासया राखावी
 |
 कुल्लाळपणाची उठाठेवी | कासया पाहिजे ||१८||
 तैसा अवघा वृत्तीभाव | नाना साधनाचा उपाव |
 साध्य जालियां कैचा ठाव | साधनासी ||१९||
 साधनें काये साधावें | नेमें काये फळ घ्यावें |
 आपण वस्तु भरंगळावें | कासयासी ||२०||
 देह तरी पांचा भूतांचा | जीव तरी अंश ब्रह्मींचा |
 परमात्मा तरी अनन्याचा | ठाव पाहा ||२१||
 उगेंचि पाहातां मीपण दिसे | शोध घेतां कांहींच नसे |
 तत्वे तत्व निरसे | पुढें निखळ आत्मा ||२२||

आत्मा आहे आत्मपणें | जीव आहे जीवपणें |
 माया आहे मायापणें | विस्तारली ॥२३॥
 ऐसें अवघेंचि आहे | आणी आपणही कोणीयेक
 आहे | हें सकळ शोधून पाहे | तोचि ज्ञानी ॥२४॥
 शोधूं जाणें सकळांसी | परी पाहों नेणे
 आपणासी | ऐसा ज्ञानी येकदेसी | वृत्तिरूपें ॥२५॥
 तें वृत्तिरूप जरी पाहिलें | तरी मग कांहींच नाहीं
 राहिलें | प्रकृतिनिरासें अवघेंचि गेलें | विकारवंत ॥२६॥
 उरलें तें निखळ निर्गुण | विवंचितां तेंचि आपण |
 ऐसी हे परमार्थाची खूण | अगाध आहे ॥२७॥
 फळ येक आपण येक | ऐसा नाहीं हा विवेक |
 फळाचें फळ कोणीयेक | स्वयेंचि होईजे ॥२८॥
 रंक होता राजा जाला | बरें पाहातां प्रत्यये
 आला | रंकपणाचा गल्बला | रंकीं करावा ॥२९॥
 वेद शास्त्रें पुराणें | नाना साधनें निरूपणें |
 सिद्ध साधु ज्याकारणें | नाना सायास करिती ॥३०॥

तें ब्रह्मरूप आपणचि आंगें | सारासारविचारप्रसंगें |

करणें न करणें वाउगें | कांहींच नाहीं ॥३१॥

रंक राजआज्ञेसि भ्यालें | तेंचि पुढें राजा जालें |

मग तें भयेचि उडालें | रंकपणासरिसें ॥३२॥

वेदें वेदाज्ञेनें चालावें | सच्छास्त्रें शास्त्र अभ्यासावें |

तीर्थें तीर्थास जावें | कोण्या प्रकारें ॥३३॥

अमृतें सेवावें अमृत | अनंतें पाहावा अनंत |

भगवंतें लक्षावा भगवंत | कोणा प्रकारें ॥३४॥

संतें असंत त्यागावे | निर्गुणें निर्गुणासी भंगावें |

स्वरूपें स्वरूपीं रंगावें | कोण्या प्रकारें ॥३५॥

अंजनें ल्यावें अंजन | धनें साधावें धन |

निरंजनें निरंजन | कैसें अनुभवावें ॥३६॥

साध्य करावें साधनासी | ध्ययें धरावें ध्यानासी |

उन्मनें आवरावें मनासी | कोण्या प्रकारें ॥३७॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे स्थितिनिरूपणनाम

समाप्त दहावा ॥ ९.१० ॥ दशक नववा समाप्त ॥

दशक ९ समास १० मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] देवास भजता १०.१०- देवतांच्या उपासनेने देवलोक मिळतो.पहा भ.गी९.२५ [२] होईजे धन्य१०.१२- मोक्ष लाभतो,धन्य=मोक्ष[३]वस्तु आहे वस्तुचा ठाई१०.१५- आपण ब्रह्म आहोत असा निर्धार झाल्यावर मग आतां शंका कसली उरली? ब्रह्म जेथे असायचे त्या ठिकाणीच आहे. [४] सिद्धास आणी साधन १०.१६-मोक्ष साधल्यावर सिद्धास साधनाची आवश्यकता पडत नाही.(छा.प्रतीत 'सिद्धांत'असा शब्द छापला आहे.)[५] ध्यये धरावे ध्यानासी १०.३७ - ध्यये=ध्येये,ध्येयाने स्वतःचे ध्यान कसे(कोण्या प्रकारे) करावे?.

॥ दशक दहावा : जगज्जोती ॥ १०.०॥

समास पहिला : अंतःकर्णिक ॥ १०.१ ॥

॥श्रीराम॥सकळांचे अंतःकरण येक | किंवा येक नव्हे
 अनेक | ऐसें हे निश्चयात्मक | मज निरोपावे ॥१॥
 ऐसें श्रोतयानें पुसिलें | अंतःकरण येक किं
 वेगळालें | याचे उत्तर ऐकिलें | पाहिजे श्रोतीं ॥२॥
 समस्तांचे अंतःकर्ण येक | निश्चयो जाणावा नेमक |
 हा प्रत्ययाचा विवेक | तुज निरोपिला ॥३॥
 श्रोता म्हणे वक्तयासी | अंतःकर्ण येक समस्तांसी |
 तरी मिळेना येकयेकासी | काये निमित्त्य ॥४॥
 येक जेवितां अवघे धाले | येक निवतां अवघे
 निवाले | येक मरतां अवघे मेले | पाहिजेत कीं ॥५॥
 येक सुखी येक दुःखी | ऐसें वर्तते लोकिकीं |
 येका अंतःकर्णाची वोळखी | कैसी जाणावी ॥६॥
 जनीं वेगळाली भावना | कोणास कोणीच
 मिळेना | म्हणौन हें अनुमाना | येत नाही ॥७॥
 अंतःकर्ण येक असते | तरी येकाचें येकास कळों
 येतें | कांहीं चोरितांच न येतें | गौप्य गुह्य ॥८॥

याकारणें अनुमानेना । अंतःकर्ण येक हें घडेना ।
विरोध लागला जना । काये निमित्त्य ॥९॥
सर्प डसाया येतो । प्राणी भेऊन पळतो ।
येक अंतःकर्ण तरी तो । विरोध नसावा ॥१०॥
ऐसी श्रोतयांची आशंका । वक्ता म्हणे चळों
नका । सावध होऊन ऐका । निरूपण ॥११॥
अंतःकर्ण म्हणिजे जाणीव । जाणीव जाणता-
स्वभाव । देहरक्षणाचा उपाव । जाणती कळा ॥१२॥
सर्प जाणोन डंखूं आला । प्राणी जाणोन
पळाला । दोहींकडे जाणीवेला । बरें पाहा ॥१३॥
दोहींकडे जाणीवेसी पाहिलें । तरी अंतःकर्ण येकचि
जालें । विचारितां प्रत्यया आलें । जाणीवरूपें ॥१४॥
जाणीवरूपें अंतःकर्ण । सकळांचे येक हें प्रमाण ।
जीवमात्रांस जाणपण । येकचि असे ॥१५॥
येके दृष्टीचें देखणें । येके जिव्हेचें चाखणें ।
ऐकणें स्पर्शणें वास घेणें । सर्वत्रांस येक ॥१६॥

पशु पक्षी किडा मुंगी | जीवमात्र निर्माण जर्गी |
 जाणीवकळा सर्वालागीं | येकचि आहे ॥१७॥
 सर्वास जळ तें सीतळ | सर्वास अग्नि तेजाळ |
 सर्वास अंतःकर्ण केवळ | जाणती कळा ॥१८॥
 आवडे नावडे ऐसें जालें | तरी हें देहस्वभावावरी
 गेलें | परंतु हें कळों आलें | अंतःकर्णयोगें ॥१९॥
 सर्वांचे अंतःकर्णयेक | ऐसा निश्चयो निश्चया-
 त्मक | जाणती याचें कौतुक | चहुंकडे ॥२०॥
 इतुकेन फिटली आशंका | आतां अनुमान करूं
 नका | जाणणें तितुकें येका | अंतःकर्णाचें ॥२१॥
 जाणोन जीव चारा घेती | जाणोन भिती लपती |
 जाणोनिया पळोन जाती | प्राणीमात्र ॥२२॥
 किडामुंगीपासून ब्रह्मादिक | समस्तांस अंतःकर्ण
 येक | ये गोष्टीचें कौतुक | प्रत्यें जाणावें ॥२३॥
 थोर लाहान तरी अग्नी | थोडें बहु तरी पाणी |
 न्यून पूर्ण तरी प्राणी | अंतःकर्णें जाणती ॥२४॥

कोठें उणें कोठें अधीक । परंतु जिनसमासला येक ।
 जंगम प्राणी कोणी येक । जाटिल्याविण नाही ॥२५॥
 जाणीव म्हणिजे अंतःकर्ण । अंतःकर्ण विष्णूचा अंश
 जाण । विष्णु करितो पाळण । येणें प्रकारें ॥२६॥
 नेणतां प्राणी संहारतो । नेणीव तमोगुण बोलिजेतो ।
 तमोगुणें रुद्र संहारितो । येणें प्रकारें ॥२७॥
 कांही जाणीव कांही नेणीव । हा रजोगुणाचा स्वभाव ।
 जाणतां नेणतां जीव । जन्मास येती ॥२८॥
 जाणीवेनें होतें सुख । नेणीवेनें होतें दुःख ।
 सुखदुःख अवश्यक । उत्पत्तिगुणें ॥२९॥
 जाणण्यानेणण्याची बुद्धी । तोचि देहीं जाणावा
 विधी । स्थूळ देहीं ब्रह्मा त्रिशुद्धि । उत्पत्तिकर्ता ॥३०॥
 ऐसा उत्पत्ति स्थिति संहार । प्रसंगें बोलिला
 विचार । परंतु याचा निर्धार । प्रत्यें पाहावा ॥३१॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 अंतःकर्णयेकनाम समास पहिला ॥ १०.१ ॥

दशक १० समास १ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व
 टिपा- [१]अवघे धाले १.५- सर्व तृप्त झाले.[२]
 जाटिल्याविण नाही १.२५-जाणीवेशिवाय नाही,[३]ब्रह्मा
 त्रिशुद्धि १.३०-निश्चितपणे ब्रह्मा, त्रिशुद्धि = निश्चयेकरुन.

सुवर्ण कण- चैतन्यमयी आत्मा नित्य,अक्षय,अखंड,अविकारी,
 अद्वय असाच असतो. तो सर्व स्थितीत सदैव तेथेच असतो.
 तो चैतन्यमयी आत्मा 'स्थानत्रयव्यतिरिक्तत्वं, नित्यत्वं,
 शुद्धत्वं,बुद्धत्वं,मुक्तत्वं,अविक्रियत्वं,अपरिलुप्त-दृकस्वरूपत्वं,
 एकत्वं' असा असतो - इति आत्मज्ञानोपदेशविधिः भाग ४
 श्लोक १२. मध्ये म्हंटले आहे. कणभौतिकशास्त्रानेही आता
 प्रकाशकणांना जाणीव असते असं प्रयोगाद्वारे सिद्ध केले
 आहे.

समास दुसरा : आशंकानिरुपण* || १०.२ ||

॥श्रीराम॥ स्वामीनें विचार दाखविला | येथें विष्णूचा अभाव
 दिसोन आला | ब्रह्मा विष्णु महेशाला | उरी नाहीं ||१||

उत्पत्ति स्थिति संव्हार | ब्रह्मा विष्णु महेश्वर |

याचा पाहातां विचार | प्रत्ययो नाहीं ||२||

ब्रह्मा उत्पत्तिकर्ता चौंमुखाचा | येथें प्रत्ययो नाहीं त्याचा |
 पाळणकर्ता विष्णु चौंभुजांचा | तोही ऐकोन जाणों ॥३॥
 महेश संव्हार करितो | हाही प्रत्ययो कैसा येतो |
 लिंगमहिमा पुराणीं तो | विपरीत बोलिला ॥४॥
 मूळमायेस कोणें केलें | हें तों पाहिजे
 कळलें | तिहीं देवांचें रूप जालें | ऐलिकडे ॥५॥
 मूळमाया लोकजननी | तयेपासून गुणक्षोभिणी |
 गुणक्षोभिणीपासून त्रिगुणी | जन्म देवां ॥६॥
 ऐसें बोलती शास्त्रकारक | आणि प्रवृत्तीचेहि लोक |
 प्रत्यय पुसतां कित्येक | अकांत करिती ॥७॥
 म्हणोन त्यास पुसावेना | त्यांचेन प्रत्ययो
 आणवेना | प्रत्ययेंविण प्रेत नाना | ठकाठकी ॥८॥
 प्रचितीवीण वैद्य म्हणवी | उगीच करी उठा-
 ठेवी | तया मूर्खाला गोवी | प्राणीमात्र ॥९॥
 तैसाच हाही विचार | प्रत्यये करावा निर्धार |
 प्रत्यये नस्तां अंधकार | गुरुशिष्यांसी ॥१०॥

बरें लोकांस काये म्हणावें | लोक म्हणती तेंचि
 बरवें | परंतु स्वामीनें सांगावें | विशद करुनी ॥११॥
 म्हणों देवीं माया केली | तरी देवांचीं रूपें मायेंत आलीं |
 जरी म्हणों मायेनें माया केली | तरी दुसरी नाहीं ॥१२॥
 जरी म्हणो भूतीं केली | तरी ते भूतांचीच वळली |
 म्हणावें जरी परब्रह्मों केली | तरी ब्रह्मीं कर्तुत्व नाहीं ॥१३॥
 आणी माया खरी असावी | तरी ब्रह्मीं कर्तुत्वाची गोवी |
 माया मिथ्या ऐसी जाणावी | तरी कर्तुत्व कैंचें ॥१४॥
 आतां हें अवघेंचि उगवें | आणी मनास प्रत्यये
 फावे | ऐसें केलें पाहिजे देवें | कृपाळुपणें ॥१५॥
 वेद मात्रुकावीण नाहीं | मात्रुका देहावीण नाहीं |
 देह निर्माण होत नाहीं | देहावेगळा ॥१६॥
 तया देहामधें नरदेहो | त्या नरदेहांत ब्राह्मणदेहो |
 तया ब्राह्मणदेहास पाहो | अधिकार वेदीं ॥१७॥
 असो वेद कोठून जाले | देह कासयाचे केले |
 दैव कैसे प्रगटले | कोण्या प्रकारें ॥१८॥

ऐसा बळावला अनुमान | केलें पाहिजे समाधान |

वक्ता म्हणे सावधान | होई आता ॥१९॥

प्रत्यये पाहातां सांकडी | अवघी होते विघडाविघडी |

अनुमानितां घडीनें घडी | काळ जातो ॥२०॥

लोकधाटी शास्त्रनिर्णये | येथें बहुधा निश्चये |

म्हणोनियां येक प्रत्यये | येणार नाहीं ॥२१॥

आतां शास्त्राची भीड धरावी | तरी सुटेना हे गथागोवी |

गथागोवी हे उगवावी | तरी शास्त्रभेद दिसे ॥२२॥

शास्त्र रक्षून प्रत्यये आणिला | पूर्वपक्ष त्यागून सिद्धांत

पाहिला | शाहाणा मूर्ख समजाविला | येकावचनें ॥२३॥

शास्त्रींच पूर्वपक्ष बोलिला | पूर्वपक्ष म्हणावें लटक्याला |

विचार पाहातां आम्हांला | शब्द नाहीं ॥२४॥

तथापि बोलों कांहींयेक | शास्त्र रक्षून कौतुक |

श्रोतीं सादर विवेक | केला पाहिजे ॥२५॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

*आशंकानिरूपणनाम समास दुसरा ॥ १०.२ ॥

दशक १० समास २ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[*]आशंकानिरुपण-पाठभेदः देहआशंकानाम,[१] जन्म देवा
 २.६- ब्रह्मा,विष्णु, महेशाचा जन्म,[२] प्रवृत्तीचेहि २.७-
 रुढीवादी[३] अकांत २.७- आकांडतांडव[४] लोकधाटी
 २.२१- जनरीत,[५] बहुधानिश्रय २.२१- विविध मतांमुळें
 [६] गथागोवी २.२२- घोटाळा, गुंता

समास तिसरा : देहआशंकाशोधन ॥ १०.३ ॥

॥श्रीराम॥ उपाधीविण जें आकाश | तेंचि ब्रह्म निराभास |

तें निराभासीं मूळमायेस | जन्म जाला ॥१॥

तें मूळमायेचे लक्षण | वायोस्वरूपचि जाण |

पंचभूतें आणि त्रिगुण | वायोआंगीं ॥२॥

आकाशापासून वायो जाला | तो वायोदेव बोलिला |

वायोपासून अग्नी जाला | तो अग्निदेव ॥३॥

अग्नीपासून जालें आप | तें नारायेणाचें स्वरूप |

आपापासून पृथ्वीचें रूप | तें बीजाकारें ॥४॥

ते पृथ्वीचे पोटीं पाषाण | बहु देवांचें लक्षण |

नाना प्रचित प्रमाण | पाषाणदेवीं ॥५॥

नाना पाषाण* मृत्तिका | प्रचित रोकडी विश्वलोकां |

समस्त देवांचा थारा येका | वायोमध्ये ॥६॥

देव यक्षिणी कात्यायेणी | च्यामुंडा जखिणी

मानविणी | नाना शक्ति नाना स्थानीं | देशपरत्वे ॥७॥

पुरुषनामें कित्येक | देव असती अनेक |

भूतें देवतें नपुषक | नामें बोलिजेती ॥८॥

देव देवतां देवतें भूतें | पृथ्वीमध्ये असंख्यातें |

परंतु यां समस्तांतें | वायोस्वरूप बोलिजे ॥९॥

वायोस्वरूप सदा असणें | प्रसंगें नाना देह धरणें |

गुप्त प्रगट होणें जाणें | समस्तांसी ॥१०॥

वायोस्वरूपें विचरती | वायोमध्ये जगज्जोती |

जाणतीकळा वासना वृत्ति | नाना भेदें ॥११॥

आकाशापासून वायो जाला | तो दों प्रकारें विभागला |

सावधपणें विचार केला | पाहिजे श्रोतीं ॥१२॥

येक वारा सकळ जाणती | येक वायोमधील जगज्जोती |

जगज्जोतीच्या अनंत मूर्ती | देवदेवतांच्या ॥१३॥

वायो बहुत विकारला | परंतु दो प्रकारें विभागला |

आतां विचार ऐकिला | पाहिजे तेजाचा ॥१४॥

वायोपासून तेज जालें | उष्ण सीतळ प्रकाशलें |

द्विविधा रूप ऐकिलें | पाहिजे तेजाचें ॥१५॥

उष्णापासून जाला भानु | प्रकाशरूप दैदीप्यमानु |

सर्वभक्षक हुताशनु | आणी विद्युल्यता ॥१६॥

सीतळापासून आप अमृत | चंद्र तारा आणी सीत |

आतां परिसा सावचित्त | होऊन श्रोते ॥१७॥

तेज बहुत विकारलें | परंतु द्विविधाच बोलिलें |

आपही द्विविधाच निरोपिलें | आप आणि अमृत ॥१८॥

ऐकें पृथ्वीचा विचार | पाषाण मृत्तिका निरंतर |

आणीक दुसरा प्रकार | सुवर्ण परीस नाना रत्ने ॥१९॥

बहुरत्ना वसुंधरा | कोण खोटा कोण खरा |

अवघें कळे विचारा | रूढ होतां ॥२०॥

मनुष्यें कोठून जालीं | हे मुख्य आशंका राहिली |

पुढें वृत्ति सावध केली | पाहिजे श्रोतीं ||२१||

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

देहआशंकाशोधननाम समास तिसरा || १०.३ ||

दशक १० समास ३ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व
टिपा-

[१] नाना प्रचित प्रमाण पाषाणदेवी ३.५-पाषाणाच्या
देवांचा अनेकांना अनेकप्रकारची प्रचिती येते.[२] नाना
पाषाण मृत्तिका ३.६- विविध पाषाणाच्या,मातीच्या
मूर्तींचा.(पाठभेद- “नाना वृक्ष मृत्तिका”).

समास चवथा : बीजलक्षण || १०.४ ||

॥श्रीराम॥आतां पाहों जातां उत्पत्ती | मनुष्यापासून मनुष्यें

होती | पशुपासून पशु निपजती | प्रत्यक्ष आतां ||१||

खेंचरें आणी भूचरें | वनचरें आणी जळचरें |

नाना प्रकारीचीं शरीरें | शेरीरापासून होती ||२||

प्रत्यक्षास आणी प्रमाण | निश्चयास आणी

अनुमान | मार्ग देखोन आडरान | घेऊंच नये ||३||

विपरीतांपासून विपरीतें होती । परी शरीरेंचि
 बोलिजेती । शरीरावांचून उत्पत्ती । होणार नाहीं ॥४॥
 तरी हे उत्पत्ति कैसी जाली । कासयाची कोणें केली ।
 जेणें केली त्याची निर्मिली । काया कोणें ॥५॥
 ऐसें पाहातां उदंड लांबलें । परी मुळीं शरीर कैसें
 जालें । कासयाचें उभारिलें । कोणें कैसें ॥६॥
 ऐसी हे मागील आशंका । राहात गेली ते ऐका ।
 कदापी जाजु घेऊं नका । प्रत्ययो आलियानें ॥७॥
 प्रत्ययोचि आहे प्रमाण । मूर्खास वाटे अप्रमाण ।
 पिंडें प्रचित शब्दें जाण । विश्वासासी ॥८॥
 ब्रह्मीं मूळमाया जाली । तेचि अष्टधा प्रकृती
 बोलिली । भूतीं त्रिगुणीं कालवली । मूळमाया ॥९॥
 तें मूळमाया वायोस्वरूप । वायोमध्ये जाणीवेचें
 रूप । तेचि इच्छा परी आरोप । ब्रह्मीं न घडे ॥१०॥
 तथापि ब्रह्मीं कल्पिला । तरी तो शब्द वायां
 गेला । आत्मा निर्गुण संचला । शब्दातीत ॥११॥

आत्मा निर्गुण वस्तु ब्रह्म । नाममात्र तितुका भ्रम ।
 कल्पून लाविला संभ्रम । तरी तो लागणार नाही ॥१२॥
 तथापि आग्रहें लाविला । जरी धोंडा मारिला
 आकाशाला । आकाशावरी कुंथिला । तरी तें तुटेना ॥१३॥
 तैसें ब्रह्म निर्विकार । निर्विकारीं लाविती विकार ।
 विकार नासे निर्विकार । जैसें तैसें ॥१४॥
 आतां ऐका प्रत्ययो । जाणोनि धरावा निश्चयो ।
 तरीच पाविजे जयो । अनुभवाचा ॥१५॥
 मायाब्रह्मीं जो समीर । त्यांत जाणता तो ईश्वर ।
 ईश्वर आणी सर्वेश्वर । तयासीच बोलिजे ॥१६॥
 तोचि ईश्वर गुणासी आला । त्याचा त्रिगुणभेद
 जाला । ब्रह्मा विष्णु महेश उपजला । तये ठाई ॥१७॥
 सत्व रज आणी तम । हे त्रिगुण उत्तमोत्तम ।
 याच्या स्वरूपाचा अनुक्रम । मागां निरोपिला ॥१८॥
 जाणता विष्णु भगवान । जाणतानेणता चतुरानन ।
 नेणता महेश पंचानन । अत्यंत भोळा ॥१९॥

त्रिगुण त्रिगुणीं कालवले । कैसे होती वेगळाले ।
 परी विशेष न्यून भासले । ते बोलावे लागती ॥२०॥
 वायोमध्ये विष्णु होता । तो वायोस्वरूपचि
 तत्वता । पुढें जाला देहधर्ता । चतुर्भुज ॥२१॥
 तैसाच ब्रह्मा आणी महेश । देह धरिती सावकास ।
 गुप्त प्रगट होतां तयास । वेळ नाहीं ॥२२॥
 आतां रोकडी प्रचिती । मनुष्यें गुप्त प्रगटती ।
 मा त्या देवांच्याच मूर्ती । सामर्थ्यवंत ॥२३॥
 देव देवता भूतें देवतें । चढतें सामर्थ्य आहे तेथें ।
 येणेंचि न्यायें राक्षसांतें । सामर्थ्यकळा ॥२४॥
 झोटींग वायोस्वरूप असती । सर्वेच खुळखुळां चालती ।
 खोबरीं खारिका टाकून देती । अकस्मात ॥२५॥
 अवघेंचि न्याल अभावे । तरी तें बहुतेकांस ठावें ।
 आपुल्याला अनुभवे । विश्वलोक जाणती ॥२६॥
 मनुष्यें धरिती शरीरवेष । नाना परकाया प्रवेश ।
 मा तो परमात्मा जगदीश । कैसा न धरी ॥२७॥

म्हणोनि वायोस्वरूपें देह धरिलें । ब्रह्मा विष्णु
 महेश जालें । पुढें तेचि विस्तारलें । पुत्रपौत्रीं ॥२८॥
 अंतरींच स्त्रिया कल्पिल्या । तों त्या कल्पितांचि निर्माण
 जाल्या । परी तयापासून प्रजा निर्मिल्या । नाहीत कदा
 ॥२९॥

इच्छून पुत्र कल्पिले । ते ते प्रसंगीं निर्माण
 जाले । येणें प्रकारें वर्तले । हरिहरादिक ॥३०॥
 पुढें ब्रह्मयानें सृष्टी कल्पिली । इच्छे सरिसी सृष्टी
 जाली । जीवसृष्टि निर्माण केली । ब्रह्मदेवें ॥३१॥
 नाना प्रकारीचे प्राणी कल्पिले । इच्छेसरिसे निर्माण
 जाले । अवघे जोडेचि उदेले । अंडजजारजादिक ॥३२॥
 येक जळस्वेदापासून जाले । ते प्राणी स्वेदज बोलिले ।
 येक वायोकरितां जाले । अकस्मात उद्भिज ॥३३॥
 मनुष्याची गौडविद्या । राक्षसांची वोडंबरी
 विद्या । ब्रह्मयाची सृष्टिविद्या । येणें प्रकारें ॥३४॥
 कांहीयेक मनुष्यांची । त्याहून विशेष राक्षेसांची ।
 त्याहून विशेष ब्रह्मयाची । सृष्टिविद्या ॥३५॥

जाणते नेणते प्राणी निर्मिले | वेद वदोन मार्ग
 लाविले | ब्रह्मयानें निर्माण केले | येणें प्रकारें ||३६||
 मग शरीरापासून शरीरें | सृष्टी वाढली विकारें |
 सकळ शरीरें येणें प्रकारें | निर्माण जाली ||३७||
 येथें आशंका फिटली | सकळ सृष्टि विस्तारली |
 विचार पाहातां प्रत्यया आली | येथान्वयें ||३८||
 ऐसी सृष्टि निर्माण केली | पुढें विष्णुनें कैसी प्रति-
 पाळिली | हेहि विवंचना पाहिली | पाहिजे श्रोतीं ||३९||
 सकळ प्राणी निर्माण जाले | ते मूळरूपें जाणोनि
 पाळिले | शरीरें दैत्य निर्दाळिले | नाना प्रकारींचे ||४०||
 नाना अवतार धरणें | दुष्टांचा संहार करणें |
 धर्म स्थापायाकारणें | विष्णुस जन्म ||४१||
 म्हणोन धर्मस्थापनेचे नर | तेंहि विष्णुचे अवतार |
 अभक्त दुर्जन रजनीचर | सहजचि जाले ||४२||
 आतां प्राणी जे जन्मले | ते नेणोन संहारले |
 मूळरूपें संहारिलें | येणें प्रकारें ||४३||

शरीरें रुद्र खवळेल । तैं जीवसृष्टि संहारेल ।

अवघें ब्रह्मांडचि जळेल । संहारकाळीं ॥४४॥

एवं उत्पत्ती स्थिती संहार । याचा ऐसा आहे

विचार । श्रोतीं होऊन तत्पर । अवधान द्यावें ॥४५॥

कल्पांतीं संहार घडेल । तोचि पुढें सांगिजेल ।

पंचप्रलय वोळखेल । तोचि ज्ञानी ॥४६॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

बीजलक्षणनाम समास चवथा ॥ १०.४ ॥

दशक १० समास ४ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] जाजु ४.७- शंका,संशय [२] प्रचित शब्दे जाण

विस्वासासी ४.८- जेथे प्रचिती तेथे विश्वास आणि या

उलट,तात्पर्य विश्वास हीच प्रचिती [३] आकाशावरी

कुंथिला ४.१३- ओवीतील सर्व चरणांचा विचार करता

'आकाशावर जोर लावला तरी(ते तुटत नाही)' असा अर्थ

लागतो.पण 'कुंथिला' या शब्दाचा 'थुंकिला' असा अर्थ

कांहीजण करतात.वाचकांनी च योग्य ते घ्यावे [४] त्यांत

जाणता तो ईश्वर ४.१६- ब्रह्माच्या ठिकाणी जी

मूळमाया, तिच्या ठिकाणी जी जाणीव कळा तोच ईश्वर होय. [५] शरीरे दैत्य निर्दाळिले ४.४०- विष्णूचे मूळरूप म्हणजे सत्वगुण, जाणीव, ज्ञान होय, जे सूक्ष्म, अदृश्य असते. हे सूक्ष्मरूप स्थूल रूप धारण करून दुष्टांचा संहार करते. “परित्राणाय साधुनां विनाशाय च दुष्कृताम्” हा श्लोक.

समास पांचवा : पंचप्रळयेनिरुपण* || १०.५ ||

|| श्रीराम || ऐका प्रळयाचें लक्षण | पिंडीं दोनी प्रळये

जाण | येक निद्रा येक मरण | देहान्तकाळ || १ ||

देहधारक तिनी मूर्ती | निद्रा जेव्हां संपादिती |

तो निद्राप्रळय श्रोतीं | ब्रह्मांडींचा जाणावा || २ ||

तिनी मूर्तीस होईल अंत | ब्रह्मांडास मांडेल कल्पांत |

तेव्हां जाणावा नेमस्त | ब्रह्मप्रळये जाला || ३ ||

दोनी पिंडीं दोनी ब्रह्मांडीं | च्यारी प्रळय नवखंडीं |

पांचवा प्रळय उदंडी | जाणिजे विवेकाचा || ४ ||

ऐसे हे पांचहि प्रळये | सांगितले येथान्वयें |

आतां हें अनुभवास ये | ऐसें करूं || ५ ||

निद्रा जेव्हां संचरे | तेव्हां जागृतीव्यापार सरे |

सुषुप्ति अथवा स्वप्न भरे | अकस्मात् आंगीं ॥६॥

या नांव निद्राप्रळये | जागृतीचा होये क्षये |

आतां ऐका देहांतसमये | म्हणिजे मृत्यप्रळये ॥७॥

देहीं रोग बळावती | अथवा कठीण प्रसंग पडती |

तेणें पंचप्राण जाती | व्यापार सांडुनी ॥८॥

तिकडे गेला मनपवनु | इकडे राहिली नुस्ती

तनु | दुसरा प्रळयो अनुमानु | असेचिना ॥९॥

तिसरा ब्रह्मा निजेला | तों हा मृत्यलोक गोळा

जाला | अवघा व्यापार खुंटला | प्राणीमात्रांचा ॥१०॥

तेव्हां प्राणीयांचे सूक्ष्मांश | वायोचक्रीं करिती वास |

कित्येक काळ जातां ब्रह्मयास | जागृती घडे ॥११॥

पुन्हा मागुती सृष्टि रची | विसंचिले जीव मागुतें

संची | सीमा होतां आयुष्याची | ब्रह्मप्रळय मांडे ॥१२॥

शत वरुषें मेघ जाती | तेणें प्राणी मृत्य पावती |

असंभाव्य तर्के क्षिती | मर्यादेवेगळी ॥१३॥

सूर्य तपे बाराकळी | तेणें पृथ्वीची होये होळी |

अग्नी पावतां पाताळीं | शेष विष वमी ॥१४॥

आकाशीं सूर्याच्या ज्वाळा | पाताळीं शेष विष वमि

गरळा | दोहिकडून जळतां भूगोळा | उरी कैची ॥१५॥

सूर्यास खडतरता चढे | हलकालोळ चहुंकडे |

कोंसळती मेरूचे कडे | धडधडायेमान ॥१६॥

अमरावती सत्यलोक | वैकुंठ कैलासादिक |

याहिवेगळे नाना लोक | भस्मोन जाती ॥१७॥

मेरु अवघाचि घसरे | तेथील महिमाच

वोसरे | देवसमुदाय वावरे | वायोचक्रीं ॥१८॥

भस्म जालियां धरत्री | प्रजन्ये पडें शुंडाधारीं |

मही विरे जळांतरीं | निमिष्यमात्रें ॥१९॥

पुढें नुस्ते उरेल जळ | तयास शोषील अनळ |

पुढें एकवटती ज्वाळ | मर्यादिवेगळे ॥२०॥

समुद्रींचा वडवानळ | शिवनेत्रींचा नेत्रानळ |

सप्तकंचुकींचा आवर्णानळ | सूर्य आणी विद्युल्यता ॥२१॥

ऐसे ज्वाळ येकवटती | तेणें देव देह सोडीती |

पूर्वरूपें मिळोन जाती | प्रभंजनीं ॥२२॥

तो वारा झडपी वैश्वानरा | वन्ही विझेल

येकसरा | वायो धावें सैरावैरा | परब्रह्मीं ॥२३॥

धूम्र वितुळे आकाशीं | तैसे होईल समीरासी |

बहुतांमधें थोडियासी | नाश बोलिला ॥२४॥

वायो वितुळतांच जाण | सूक्ष्म भूतें आणी

त्रिगुण | ईश्वर सांडी अधिष्ठान | निर्विकल्पीं ॥२५॥

तेथें जाणीव राहिली | आणी जगज्जोती निमाली |

शुद्ध सारांश उरली | स्वरूपस्थिती ॥२६॥

जितुकीं काहीं नामाभिधानें | तये प्रकृतीचेनि गुणें |

प्रकृती नस्तां बोलणें | कैसें बोलावें ॥२७॥

प्रकृति असतां विवेक कीजे | त्यास विवेकप्रळय

बोलिजे | पांचही प्रळय वोजें | तुज निरोपिलें ॥२८॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

पंचप्रळयेनिरुपणनाम समास पांचवा ॥ १०.५ ॥

दशक १० समास ५ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] तर्के क्षिती ५.१३- पृथ्वीला तडे जातात. [२] सप्तकंचुकी ५.२१- पंचतत्त्वे, अहंकार व महत्त्व मिळून सप्तकंचुकयुक्त त्रैलोक्य. [३] ईश्वर सांडी अधिष्ठान ५.२५- पंचभूते + त्रिगुण=प्रकृती, आणि ईश्वर=पुरुष. प्रकृती+ पुरुष= वायु + जाणीव = मूळमाया. ती मूळमाया निर्विकल्प स्वरुपी लीन होते. (पहा द १०.४.१६ व द.१०.९.५ ते ११.) [४] वोजे ५.२८- उत्तम रीतीनें.

समास सहावा : भ्रमनिरूपण ॥ १०.६ ॥

॥श्रीराम॥ उत्पत्ती स्थिति संव्हार | याचा निरोपिला

वेव्हार | परमात्मा निर्गुण निराकार | जैसा तैसा ॥१॥

होतें वर्ततें आणी जातें | याचा समंध नाहीं तेथें |

आद्य मध्य अवसाने तें | संचलेंचि आहे ॥२॥

परब्रह्म असतचि असे | मध्येंचि हा भ्रम भासे |

भासे परंतु अवघा नासे | काळांतरी ॥३॥

उत्पत्तीस्थितीसंव्हारत | मधेंही अखंड होत

जात | पुढें सेवटीं कल्पांत | सकळांस आहे ॥४॥

यामधें ज्यास विवेक आहे | तो आधींच जाण-
 ताहे | सारासार विचारें पाहे | म्हणोनियां ॥५॥
 बहुत भ्रमिष्ट मिळाले | त्यांत उमजल्याचें
 काय चाले | सृष्टीमधें उमजले | ऐसें थोडे ॥६॥
 त्या उमजल्यांचे लक्षण | कांहीं करूं
 निरूपण | भ्रमाहून विलक्षण | माहापुरुष ॥७॥
 भ्रम हा नसेल जयासी | मनीं वोळखावे तयासी |
 ऐक आतां भ्रमासीं | निरोपिजेल ॥८॥
 येक परब्रह्म संचलें | कदापी नाहीं विकारले |
 त्यावेगळें भासलें | तें भ्रमरूप ॥९॥
 जयासी बोलिला कल्पांत | त्रिगुण आणी
 पंचभूत | हें अवघेंचि समस्त | भ्रमरूप ॥१०॥
 मी तूं हा भ्रम | उपासनाही भ्रम |
 ईश्वरभाव हाही भ्रम | निश्चयेसीं ॥११॥
 ३७] भ्रमेणाहं भ्रमेण त्वं | भ्रमेणोपासका जनाः |
 भ्रमेणेश्वरभावत्वं | भ्रममूलमिदं जगत् ॥१॥

याकारणें सृष्टि भासत | परंतु भ्रमचि हा समस्त |

यामध्यें जे विचारवंत | तेचि धन्य ॥१२॥

आतां भ्रमाचा विचारु | अत्यंतचि प्रांजळ

करूं | दृष्टांतद्वारे विवरूं | श्रोतयांसी ॥१३॥

भ्रमण करितां दुरीं देसीं | दिशाभूलि आपणासी |

कां वोळखी मोडे जीवलगांसी | या नांव भ्रम ॥१४॥

कां उन्मत्त द्रव्य सेविलें | तेणें अनेक भासों लागलें |

नाना वेथां कां झडपिलें | भूतें तो भ्रम ॥१५॥

दशावतारीं वाटती नारी | कां ते मांडली बाजीगरी |

उगाच संदेह अंतरीं | या नांव भ्रम ॥१६॥

ठेविला ठाव तो विसरला | कां मार्गीं जातां मार्ग

चुकला | पट्टणामधें भांबावला | या नांव भ्रम ॥१७॥

वस्तु आपणापासीं असतां | गेली म्हणोनि होये

दुचिता | आपलें आपण विसरतां | या नांव भ्रम ॥१८॥

कांही पदार्थ विसरोन गेला | कां जें सिकला तें विसरला |

स्वप्नदुःखें घाबिरा जाला | या नांव भ्रम ॥१९॥

दुश्चिन्हें अथवा अपशकुन | मिथ्या वार्तेनें भंगे

मन | वचके पदार्थ देखोन | या नांव भ्रम ॥२०॥

वृक्ष काष्ठ देखिलें | मनांत वाटे भूत आलें |

कांहींच नस्तां हडबडिलें | या नांव भ्रम ॥२१॥

काच देखोन उदकांत पडे | कां सभा देखोन दर्पणीं

पवाडे | द्वार चुकोन भलतीकडे जाणें | या नांव भ्रम ॥२२॥

येक अस्तां येक वाटे | येक सांगतां येक निवटे |

येक दिसतां येक उठे | या नांव भ्रम ॥२३॥

आतां जें जें देइजेतें | तें तें पुढें पाविजेतें |

मेलें माणुस भोजना येतें | या नांव भ्रम ॥२४॥

ये जन्मींचें पुढिले जन्मीं | कांहीं येक पावेन मी |

प्रीती गुंतली मनुष्याचे नामीं | या नांव भ्रम ॥२५॥

मेलें मनुष्य स्वप्नीं आलें | तेणें कांहीं मागितलें |

मनीं अखंड बैसलें | या नांव भ्रम ॥२६॥

अवघें मिथ्या म्हणौन बोले | आणी सामर्थ्यावरी मन

चाले | ज्ञाते वैभवे दपटले | या नांव भ्रम ॥२७॥

कर्मठपणें ज्ञान विटे | कां ज्ञातेपणें बळें भ्रष्टे |

कोणीयेक सीमा फिटे | या नांव भ्रम ॥२८॥

देहाभिमान कर्माभिमान | जात्याभिमान कुळाभिमान |

ज्ञानाभिमान मोक्षाभिमान | या नांव भ्रम ॥२९॥

कैसा न्याय तो न कळे | केला अन्याय तो नाडळे |

उगाच अभिमान खवळे | या नांव भ्रम ॥३०॥

मागील कांही आठवेना | पुढील विचार सुचेना |

अखंड आरूढ अनुमाना | या नांव भ्रम ॥ ३१॥

प्रचीतिविण औषध घेणे | प्रचित नस्तां पथ्य करणे |

प्रचीतिविण ज्ञान सांगणें | या नांव भ्रम ॥३२॥

फळश्रुतीवीण प्रयोग | ज्ञानेवीण नुस्ता योग |

उगाच शरीरें भोगिजे भोग | या नांव भ्रम ॥३३॥

ब्रह्मा लिहितो अदृष्टीं | आणी वाचून जाते सटी |

ऐशा प्रकारीच्या गोष्टी | या नांव भ्रम ॥३४॥

उदंड भ्रम विस्तारला | अज्ञानजनीं पैसावला |

अल्प संकेतें बोलिला | कळावयाकारणें ॥३५॥

भ्रमरूप विश्व स्वभावे | तेथें काय म्हणोन सांगावें |

निर्गुण ब्रह्मावेगळें अघवें | भ्रमरूप ॥३६॥

ज्ञात्यास नाहीं संसार | ऐसें बोलती अपार |

गत ज्ञात्याचे चमत्कार | या नांव भ्रम ॥३७॥

येथें आशंका उठिली | ज्ञात्याची समाधी पूजिली |

तेथें कांहीं प्रचित आली | किंवा नाहीं ॥३८॥

तैसेचि अवतारी संपले | त्यांचेही सामर्थ्य उदंड

चाले | तरी ते काये गुंतले | वासना धरूनी ॥३९॥

ऐसी आशंका उद्धवली | समर्थे पाहिजे निरसिली |

इतुकेन हे समाप्त जाली | कथा भ्रमाची ॥४०॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

भ्रमनिरुपणनाम समास सहावा ॥१०.६॥

दशक १० समास ६ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

१] पट्टणामधे ६.१७- मोठ्या शहरात,[२] निवटे ६.२३-

निष्पन्न होते. [३] ये जन्मींचे पुढीले जन्मी- भ्रम ६.२५- या

जन्माचे पुढील जन्मीं मिळेल हा भ्रम होय,[४] ज्ञाने वैभव

दपाटले ६.२७ - ज्ञानी असून वैभवाने दिपून गेला / भुलला
 हा भ्रम होय, [५] सामर्थ्यावरी मन चाले ६.२७- वैभवाचा
 लोभ सुटला.[६] सीमा फिटे ६.२८- अहंकारा पोटी मर्यादा
 उल्लंघन करणे.[७] अदृष्टी ६.३४- नशिबी,

समास सातवा : सगुणभजननिरूपण ॥ १०.७ ॥

॥श्रीराम॥ अवतारादिक ज्ञानी संत | सारासारविचारें

मुक्त | त्यांचे सामर्थ्य चालत | कोण्या प्रकारें ॥१॥

हें श्रोतयांची आशंका | पाहातां प्रश्न केला

निका | सावध होऊन ऐका | म्हणे वक्ता ॥२॥

ज्ञानी मुक्त होऊन गेले | मागें त्यांचें सामर्थ्य

चाले | परंतु ते नाहीं आले | वासना धरूनी ॥३॥

लोकांस होतो चमत्कार | लोक मानिती साचार |

परंतु याचा विचार | पाहिला पाहिजे ॥४॥

जीत असतां नेणों किती | जनामधें चमत्कार

होती | ऐसियाची सद्यप्रचिती | रोकडी पाहावी ॥५॥

तो तरी आपण नाहीं गेला | लोकीं प्रत्यक्ष देखिला |

ऐसा हा चमत्कार जाला | यास काये म्हणावें ||६||

तरी हा लोकांचा भावार्थ | भाविकां देव

येथार्थ | अन्नेत्र कल्पना वेर्थ | कुतर्काची ||७||

आवडे तें स्वप्नीं देखिलें | तरी काये तेथून आलें |

म्हणाल तेणें आठविलें | तरी द्रव्य कां दिसे ||८||

एवं आपली कल्पना | स्वप्नीं येती पदार्थ नाना |

परी ते पदार्थ चालतीना | अथवा आठऊं नाहीं ||९||

येथें तुटली आशंका | ज्ञात्यास जन्म कल्पूं

नका | उमजेना तरी विवेका | बरें पाहा ||१०||

ज्ञानी मुक्त होऊन गेले | त्यांचें सामर्थ्य उगेंच

चाले | कां जे पुण्यमार्गे चालिलें | म्हणोनियां ||११||

याकारणें पुण्यमार्गे चालावें | भजन देवाचें वाढवावें |

न्याये सांडून न जावें | अन्यायमार्गे ||१२||

नाना पुरश्चरणें करावीं | नाना तीर्थाटणें फिरावीं |

नाना सामर्थ्ये वाढवावीं | वैराग्यबळें ||१३||

निश्चय बैसे वस्तूकडे | तरी ज्ञानमार्गेही सामर्थ्य

चढे | कोणीयेक येकांत मोडे | ऐसें न करावे ॥१४॥

येक गुरु येक देव | कोठें तरी असावा भाव |

भावार्थ नस्तां वाव | सर्व कांहीं ॥१५॥

निर्गुणीं ज्ञान जालें | म्हणोन सगुण अलक्ष

केलें | तरी तें ज्ञातें नागवलें | दोहिकडे ॥१६॥

नाहीं भक्ती नाहीं ज्ञान | मधेंच पैसावला अभिमान |

म्हणोनियां जपध्यान | सांडूच नये ॥१७॥

सांडील सगुणभजनासी | तरी तो ज्ञाता परी अपेसी |

म्हणोनियां सगुणभजनासी | सांडूच नये ॥१८॥

निःकाम बुद्धीचिया भजना | त्रैलोकीं नाहीं तुळणा |

समर्थेविण घडेना | निःकाम भजन ॥१९॥

कामनेनें फळ घडे | निःकाम भजनें भगवंत

जोडे | फळभगवंता कोणीकडे | महदांतर ॥२०॥

नाना फळे देवापासी | आणी फळ अंतरीं भगवंतासी |

याकारणें परमेश्वरासी | निःकाम भजावे ॥२१॥

निःकामभजनाचें फळ आगळे | सामर्थ्य चढे

मर्यादेवेगळें | तेथें बापुडी फळें | कोणीकडे ॥२२॥

भक्तें जें मनीं धरावें | तें देवें आपणचि करावें |

तेथें वेगळें भावावें | नलगे कदा ॥२३॥

दोनी सामर्थ्ये येक होतां | काळास नाटोपे सर्वथा |

तेथें इतरांची कोण कथा | कीटकन्यायें ॥२४॥

म्हणोन निःकाम भजन | वरी विशेष ब्रह्मज्ञान |

तयास तुळितां त्रिभुवन | उणें वाटे ॥२५॥

येथें बुद्धीचा प्रकाश | आणीक न चढे विशेष |

प्रताप कीर्ती आणी येश | निरंतर ॥२६॥

निरूपणाचा विचार | आणी हरिकथेचा

गजर | तेथें होती तत्पर | प्राणीमात्र ॥२७॥

जेथें भ्रष्टाकार घडेना | तो परमार्थही दडेना |

समाधान विघडेना | निश्चयाचें ॥२८॥

सारासारविचार करणें | न्यायअन्याय अखंड

पाहाणें | बुद्धि भगवंताचें देणें | पालटेना ॥२९॥

भक्त भगवंतीं अनन्य | त्यासी बुद्धि देतो आपण |

येदर्थी भगवद्वचन | सावध ऐका ॥३०॥

३८] ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयांति ते ॥१॥

म्हणोन सगुण भजन | वरी विशेष ब्रह्मज्ञान |

प्रत्ययाचें समाधान | दुर्लभ जर्गी ॥३१॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

सगुणभजननिरूपणनाम समास सातवा ॥ १०.७ ॥

दशक १० समास ७ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] तो तरी आपण नाही गेला, लोकी प्रत्यक्ष देखिला ७.६-

(तो) संत सत्पुरुष स्वतः कोठेही गेला नाही तरी (इतरत्र प्रत्यक्ष लोकांना भेटतो) [२] अत्रे ७.७-अन्यत्र [३] द्रव्य

७.८- वस्तुजात, पदार्थ [४] समर्थेविण ७.१९-

सामर्थ्याशिवाय, योग्यतेवाचून [५] फळ अंतरी भगवंतासी

७.२१- फलाची अपेक्षा धरली तर परब्रह्म दुरावते. अंतरी=

दूर करते, अंतरवते. [६] नाटोपे ७.२४- आवरत नाही,

[७] किटकन्याये ७.२४- किडामुंगी सारख्या क्षूद्र न्यायाने

त्याचे मूल्य हि क्षूद्रच.

समास आठवा : प्रचितनिरूपण ॥ १०.८ ॥

॥श्रीराम॥ ऐका प्रचितीचीं लक्षणें । प्रचित पाहेल तें

शाहाणें । येर वेडे दैन्यवाणे । प्रचितीविण ॥१॥

नाना रत्नें नाना नाणीं । परीक्षून न घेतां हानी ।

प्रचित न येतां निरूपणीं । बैसोंच नये ॥२॥

तुरंग शस्त्र दमून पाहिलें । बरें पाहातां प्रचितीस

आले । तरी मग पाहिजे घेतलें । जाणते पुरुषीं ॥३॥

बीज उगवेलसें पाहावें । तरी मग द्रव्य घालून

घ्यावें । प्रचित आलियां ऐकावें । निरूपण ॥४॥

देहीं आरोग्यता जाली । ऐसी जना प्रचित आली ।

तरी मग आगत्यें घेतली । पाहिजे मात्रा ॥५॥

प्रचितीविण औषध घेणें । तरी मग धडचि विघडणें ।

अनुमानें जें कार्य करणें । तेंचि मूर्खपण ॥६॥

प्रचितीस नाहीं आलें । आणी सुवर्ण करविलें ।

तरी मग जाणावें ठकिलें । देखतदेखतां ॥७॥

शोधून पाहिल्याविण । कांहींतरी येक कारण ।

होणार नाहीं निर्वाण | प्राणास घडे ॥८॥

म्हणोनी अनुमानाचें कार्य | भल्यांनीं कदापि करूं

नये | उपाय पाहातां अपाये | नेमस्त घडे ॥९॥

पाण्यांतील म्हैसीची साटी | करणें हें बुद्धिच

खोटी | शोधिल्याविण हिंपुटी | होणें घडे ॥१०॥

विश्वासें घर घेतलें | ऐसें किती नाहीं ऐकिलें |

मैंदें मैंदावें केलें | परी तें शोधिलें पाहिजे ॥११॥

शोधिल्याविण अन्नवस्त्र घेणें | तेणें प्राणास मुकणें |

लटिक्याचा विश्वास धरणें | हेंचि मूर्खपण ॥१२॥

संगती चोराची धरितां | घात होईल तत्वतां |

ठकु सिंतरु शोधितां | ठाई पडे ॥१३॥

गैरसाळ तामगिरी | कोणी नवी मुद्रा करी |

नाना कपट परोपरीं | शोधून पाहावें ॥१४॥

दिवाळखोराचा मांड | पाहातां वैभव दिसे उदंड |

परी तें अवघें थोतांड | भंड पुढें ॥१५॥

तैसें प्रचितीवीण ज्ञान | तेथें नाहीं समाधान |

करून बहुतांचा अनुमान | अन्हीत जालें ||१६||

मंत्र यंत्र उपदेसिले | नेणतें प्राणी तें गोविलें |

जैसें झांकून मारिलें | दुःखणाईत ||१७||

वैद्य पाहिला परी कच्चा | तरी प्राण गेला

पोराचा | येथें उपाय दुसऱ्याचा | काये चाले ||१८||

दुःखें अंतरी झिजे | आणी वैद्य पुसतां लाजे |

तरीच मग त्यासी साजे | आत्महत्यारेपण ||१९||

जाणत्यावरी गर्व केला | तरी नेणत्याकरितां

बुडाला | येथें कोणाचा घात जाला | बरें पाहा ||२०||

पापाची खंडणा जाली | जन्मयातना चुकली |

ऐसी स्वयें प्रचित आली | म्हणिजे बरें ||२१||

परमेश्वरास वोळखिलें | आपण कोणसें कळलें |

आत्मनिवेदन जालें | म्हणिजे बरें ||२२||

ब्रह्मांड कोणें केलें | कासयाचें उभारलें |

मुख्य कर्त्यास वोळखिलें | म्हणिजे बरें ||२३||

येथें अनुमान राहिला | तरी परमार्थ केला तो वायां

गेला | प्राणी संशई बुडाला | प्रचितीविण ॥२४॥

हें परमार्थाचें वर्म | लटिकें बोलेल तो अत्धम |

लटिके मानील तो अधमोत्धम | येथार्थ जाणावा ॥२५॥

येथें बोलण्याची जाली सीमा | नेणतां नकळे

परमात्मा | असत्य नाहीं सर्वोत्तमा | तूं जाणसी ॥२६॥

माझे उपासनेचा बडिवार | ज्ञान सांगावें साचार |

मिथ्या बोलतां उत्तर | प्रभूस लागे ॥२७॥

म्हणोनि सत्यचि बोलिलें | कर्त्यास पाहिजे

वोळखिलें | मायोद्धवाचें शोधिलें | पाहिजे मूळ ॥२८॥

तेंचि पुढें नीरूपण | बोलिलेंचि बोलिलें प्रमाण |

श्रोतीं सावध अंतःकर्ण | घातलेंचि घालावें ॥२९॥

सूक्ष्म निरूपण लागलें | तेथें बोलिलेंचि मागुतें

बोलिलें | श्रोत्यांस पाहिजे उमजलें | म्हणौनियां ॥३०॥

प्रचित पाहातां निकट | उडोन जाती परिपाठ |

म्हणोन हे खटपट | करणें लागे ॥३१॥

परिपाठेंचि जरी बोलिलें | तरी प्रचितसमाधान बुडालें |

प्रचितसमाधान राखिलें | तरी परिपाठ उडे ॥३२॥

ऐसी सांकडी दोहींकडे | म्हणोनि बोलिलेंचि बोलणें

घडे | दोनी राखोनियां कोडें | उकलून दाऊं ॥३३॥

परीपाठ आणी प्रचित प्रमाण | दोनी राखोन

निरूपण | श्रोते परम विचक्षण | विवरोत पुढें ॥३४॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

प्रचितनिरूपणनाम समास आठवा ॥ १०.८ ॥

दशक १० समास ८ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] तुरंग ८.३- घोडा,[२] साटी ८.१०-

खरेदी,संगत,संग्रह,[३] किती नाही ८.११- कधी नाही [४]

ठकु सितरु ८.१३- ठक,लबाड [५]ठाई पडे ८.१३- ठाऊक

होते.[६] गैरसाळ ८.१४- खोटारडा,[७] तामगिरी ८.१४-

तांब्यापासून खोटी/नकली नाणी बनवणारा, लबाड, [८]

मांड ८.१५- पसारा [९] भंड ८.१५- फजिती [१०]

नेणत्याकरितां ८.२९- अज्ञानामुळें [११] परिपाठ ८.३१-

जनरुढी,दंडक

समास नववा : पुरुषप्रकृति*॥ १०.९ ॥

॥श्रीराम॥ आकाशीं वायो जाला निर्माण । तैसी ब्रह्मीं
मूळमाया जाण । त्या वायोमधें त्रिगुण । आणी पंचभूतें ॥१॥

वटबीजीं असे वाड । फोडून पाहातां न दिसे

झाड । नाना वृक्षांचे जुंबाड । बीजापासून होती ॥२॥

तैसी बीजरूप मूळमाया । विस्तार जाला तेथूनियां ।

तिचें स्वरूप शोधूनियां । बरें पाहावें ॥३॥

तेथें दोनी भेद दिसती । विवेकें पाहावी प्रचिती ।

निश्चळीं जे चंचळ स्थिती । तोचि वायो ॥४॥

तयामधें जाणीवकळा । जगज्जोतीचा जिव्हाळा ।

वायो जाणीव मिळोन मेळा । मूळमाया बोलिजे ॥५॥

सरिता म्हणतां बायको भासे । तेथें पाहातां पाणीच

असे । विवेकी हो समजा तैसें । मूळमायेसी ॥६॥

वायो जाणीव जगज्जोती । तयास मूळमाया

म्हणती । पुरुष आणी प्रकृती । याचेंच नांव ॥७॥

वायोस म्हणती प्रकृती । आणी पुरुष म्हणती

जगज्जोती | पुरुष प्रकृती शिवशक्ती | याचेंच नांव ॥८॥

वायोमधें जाणीव विशेष | तोचि प्रकृतीमधें पुरुष |

ये गोष्टीचा विश्वास | धरिला पाहिजे ॥९॥

वायो शक्ति जाणीव ईश्वर | अर्धनारी नटेश्वर |

लोक म्हणती निरंतर | येणें प्रकारें ॥१०॥

वायोमधें जाणीव गुण | तेंचि ईश्वराचें

लक्षण | तयापासून त्रिगुण | पुढें जाले ॥११॥

तया गुणामधें सत्वगुण | निखळ जाणीव लक्षण |

त्याचा देहधारी आपण | विष्णु जाला ॥१२॥

त्याच्या अंशे जग चाले | ऐसे भगवद्गीता बोले |

गुंतले तेंचि उगवले | विचार पाहातां ॥१३॥

येक जाणीव वाटली | प्राणीमात्रांस विभागली |

जाणजाणों वांचविली | सर्वत्र काया ॥१४॥

तयेंचे नांव जगज्जोती | प्राणीमात्र तिचेन जीती |

याची रोकडी प्रचिती | प्रत्यक्ष पाहावी ॥१५॥

पक्षी श्वापद किडा मुंगी | कोणीयेक प्राणी जर्गी |

जाणीव खेळे त्याचा आंगीं | निरंतर ॥१६॥

जाणोन काया पळविती | तेण गुणें वांचती |

दडती आणि लपती | जाणजाणों ॥१७॥

आवध्या जगास वांचविती | म्हणोनि नामें जग-

ज्योती | ते गेलियां प्राणी मरती | जेथील तेथें ॥१८॥

मुळींचे जाणीवेचा विकार | पुढें जाला विस्तार |

जैसे उदकाचे तुषार | अनंत रेणु ॥१९॥

तैसे देव देवता भूतें | मिथ्या म्हणो नये त्यांतें |

आपलाल्या सामर्थ्ये ते | सृष्टीमधें फिरती ॥२०॥

सदा विचरती वायोस्वरूपें | स्वईच्छा पालटिती रूपें |

अज्ञान प्राणी भ्रमें संकल्पें | त्यास बाधिति ॥२१॥

ज्ञात्यास संकल्पचि असेना | म्हणोन त्यांचेच

बाधवेना | याकारणें आत्मज्ञाना | अभ्यासावें ॥२२॥

अभ्यासिलीयां आत्मज्ञान | सर्वकर्मास होये

खंडण | हे रोकडी प्रचित प्रमाण | संदेह नाही ॥२३॥

ज्ञानेविण कर्म विघडे | हें तों कदापी न घडे |

सद्गुरुवीण ज्ञान जोडे | हेँहि अघटीत ॥२४॥

म्हणोन सद्गुरु करावा | सत्संग शोधून

धरावा | तत्वविचार विवरावा | अंतर्यामीं ॥२५॥

तत्वेँ तत्व निरसोन जातां | आपला आपणचि

तत्वता | अनन्यभावेँ सार्थकता | सहजचि जाली ॥२६॥

विचार न करितां जेँ जेँ केलेँ | तेँ तेँ वाउगेँ वेर्थ गेलेँ |

म्हणोन विचारीं प्रवर्तलेँ | पाहिजे आधीं ॥२७॥

विचार पाहेल तो पुरुषु | विचार न पाहे तो पशु |

ऐसी वचनेँ सर्वेशु | ठाईं ठाईं बोलिला ॥२८॥

सिद्धांत साधायकारणेँ | पूर्वपक्ष लागे उडवणेँ |

परंतु साधकां निरूपणेँ | साक्षात्कार ॥२९॥

श्रवण मनन निजध्यास | प्रचितीनेँ बाणती विश्वास |

रोकडा साक्षात्कार सायास | करणेँचि नलगे ॥३०॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

*पुरुषप्रकृतिनाम समास नववा ॥ १०.९ ॥

दशक १० समास ९ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[*]पुरुषप्रकृति- पाठभेदः पुरुषप्रकृतिनिरूपण [१] वाड ९.२-
प्रचंड [२] जुंबाड ९.२- समुह [३] वायोस म्हणती प्रकृती
९.८- वायुस प्रकृती [शक्ति] म्हणतात,[४] जीती ९.१५-
जगतात [५] मुळींचे ९.१९- मूळमायेचे [६] विघडे ९.२४-
खंडन होते.

समास दहावा : चळाचळनिरूपण ॥ १०.१० ॥

॥श्रीराम॥ गगनासारिखें ब्रह्म पोकळ | उदंड उंच

अंतराळ | निर्गुण निर्मळ निश्चळ | सदोदित ॥१॥

त्यास परमात्मा म्हणती | आणीक नामें नेणों

किती | परी तें जाणिजे आदिअंतीं | जैसें तैसें ॥२॥

विस्तीर्ण पसरला पैस | भोंवता दाटला अवकाश |

भासचि नाहीं निराभास | जैसें तैसें ॥३॥

चहुंकडे पाताळतळीं | अंतचि नाहीं अंतराळीं |

कल्पांतकाळीं सर्वकाळीं | संचलेचि असे ॥४॥

ऐसें कांहींयेक अचंचळ | ते अचंचळीं भासे चंचळ |

त्यास नामेंहि पुष्कळ | त्रिविधा प्रकारें ॥५॥

न दिसतां नांव ठेवणें | न देखतां खूण सांगणें |
 असो हें जाणायाकारणें | नामाभिधानें ॥६॥
 मूळमाया मूळप्रकृति | मूळपुरुष ऐसें म्हणती |
 शिवशक्ति नामें किती | नाना प्रकारें ॥७॥
 परी जें नाम ठेविलें जया | आधीं वोळखावें तया |
 प्रचितीवीण कासया | वलगना करावी ॥८॥
 रूपाची न धरितां सोये | नामासरिसें भरंगळों नये |
 प्रत्ययाविण गळंगा होये | अनुमानज्ञानें ॥९॥
 निश्चळ गगनीं चंचळ वारा | वाजों लागला भरारां |
 परी त्या गगना आणि समीरा | भेद आहे ॥१०॥
 तैसें निश्चळ परब्रह्म | चंचळ माया भासला
 भ्रम | त्या भ्रमाचा संभ्रम | करून दाऊं ॥११॥
 जैसा गगनी चालिला पवन | तैसें निश्चळीं जालें
 चळण | इच्छा स्फूर्तिलक्षण | स्फूर्णरूप ॥१२॥
 अहंपणें जाणीव जाली | तेचि मूळप्रकृति बोलिली |
 माहाकारणकाया रचली | ब्रह्मांडीची ॥१३॥

माहामाया मूळप्रकृती | कारण ते अव्याकृती |
 सूक्ष्म हिरण्यगर्भ म्हणती | विराट ते स्थूल ||१४||
 ऐसें पंचीकर्ण शास्त्रप्रमये | ईश्वरतनुचतुष्टये |
 म्हणोन हें बोलणें होये | जाणीव मूळमाया ||१५||
 परमात्मा परमेश्वरु | परेश ज्ञानघन ईश्वरु |
 जगदीश जगदात्मा जगदेश्वरु | पुरुषनामें ||१६||
 सत्तारूप ज्ञानस्वरूप | प्रकाशरूप जोतिरूप |
 कारणरूप चिद्रूप | शुद्ध सूक्ष्म अलिप्त ||१७||
 आत्मा अंतरात्मा विश्वात्मा | द्रष्टा साक्षी सर्वात्मा |
 क्षेत्रज्ञ शिवात्मा जीवात्मा | देही कूटस्त बोलिजे ||१८||
 इंद्रात्मा ब्रह्मात्मा हरिहरात्मा | येमात्मा धर्मात्मा
 नैरुत्यात्मा | वरुणवायोकुबेरात्मा | ऋषीदेवमुनिधर्ता ||१९||
 गण गंधर्व विद्याधर | येक्ष किन्नर नारद तुंबर |
 सर्व लोकांचें अंतर | तो सर्वांतरात्मा बोलिजे ||२०||
 चंद्र सूर्य तारामंडळें | भूमंडळें मेघमंडळें |
 येकवीस स्वर्गे सप्त पाताळें | अंतरात्माच वर्तवी ||२१||

गुप्त वल्ली पाल्हाळली । तिचीं पुरुषनामें घेतलीं ।

आतां स्त्रीनामें ऐकिलीं । पाहिजेत श्रोतीं ॥२२॥

मूळमाया जगदेश्वरी । परमविद्या परमेश्वरी ।

विश्ववंद्या विश्वेश्वरी । त्रैलोक्यजननी ॥२३॥

अंतर्हेतु अंतर्कळा । मौन्यगर्भ जाणीवकळा । चपळ

जगज्जोती जीवनकळा । परा पश्यंती मध्यमा ॥२४॥

युक्ति बुद्धि मति धारणा । सावधानता नाना

चाळणा । भूत भविष्य वर्तमाना । उकलून दावी ॥२५॥

जागृति स्वप्न सुषुप्ती जाणे । तुर्या ताटस्ता अवस्ता

जाणे । सुखदुःख सकळ जाणे । मानापमान ॥२६॥

ते परम कठीण कृपाळु । ते परम कोमळ स्नेहाळु ।

ते परम क्रोधी लोभाळु । मर्यादेवेगळी ॥२७॥

शांती क्षमा विरक्ती भक्ती । अध्यात्मविद्या सायोज्य-

मुक्ति । विचारणा सहजस्थिति । जयेचेनी ॥२८॥

पूर्वीं पुरुषनामें बोलिलीं । उपरी स्त्रीनामें निरोपिलीं ।

आतां नपुशकनामें ऐकिलीं । पाहिजे चंचळाचीं ॥२९॥

जाणणें अंतःकर्ण चित्त | श्रवण मनन चैतन्य
जीवित | येतें जातें सुचीत | होऊन पाहा ॥३०॥
मीपण तूपण जाणपण | ज्ञातेपण सर्वज्ञपण |
जीवपण शिवपण ईश्वरपण | अलिप्तपण बोलिजे ॥३१॥
ऐसीं नामें उदंड असती | परी ते येकचि जग-
ज्जोती | विचारवंत ते जाणती | सर्वातरात्मा ॥३२॥
आत्मा जगज्जोती सर्वज्ञपण | तीनी मिळोन
येकचि जाण | अंतःकर्णचि प्रमाण | ज्ञेयीमात्र ॥३३॥
ढीग जाले पदार्थाचे | पुरुष स्त्री नपुशक नामाचे |
परंतु सृष्टीरचनेचें | किती म्हणोनी सांगावें ॥३४॥
सकळ चाळिता येक | अंतरात्मा वर्तवी अनेक |
मुंगीपासून ब्रह्मादिक | तेणेंचि चालती ॥३५॥
तो अंतरात्मा आहे कैसा | प्रस्तुत वोळखावा
आमासा | नाना प्रकारींचा तमासा | येथेंचि आहे ॥३६॥
तो कळतो परी दिसेना | प्रचित येते परी
भासेना | शरीरीं असे परी वसेना | येके ठाई ॥३७॥

तीक्षणपणें गगनीं भरे | सरोवर देखतांच

पसरे | पदार्थ लक्षून उरे | चहुंकडे ||३८||

जैसा पदार्थ दृष्टीस पडतो* | तो त्यासारिखाच

होतो | वायोहून विशेष तो | चंचळविषई ||३९||

कित्येक दृष्टीनें देखे | कित्येक रसनेनें चाखे |

कितीयेक ते वोळखे | मनेंकरूनि ||४०||

श्रोत्रीं बैसोन शब्द ऐकतो | घ्राणेंद्रियें वास घेतो |

त्वचेइंद्रियें जाणतो | सीतोष्णादिक ||४१||

ऐश्या जाणे अंतर्कळा | सकळांमधें परी निराळा |

पाहातां त्याची अगाध लीळा | तोचि जाणे ||४२||

तो पुरुष ना सुंदरी | बाळ तारुण्य ना कुमारी |

नपुशकाचा देहधारी | परी नपुशक नव्हे ||४३||

तो चालवी सकळ देहासी | करून अकर्ता म्हणती त्यासी |

तो क्षेत्रज्ञ क्षेत्रवासी | देही कूटस्त बोलिजे ||४४||

३९] द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च |

क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोक्षर उच्यते ||१-भ.गी १५.१६||

दोनी पुरुष लोकीं असती | क्षराक्षर बोलिजती |

सर्व भूतें क्षर म्हणती | अक्षर कूटस्त बोलिजे ||४५||

उत्तम पुरुष तो आणीक | निःप्रपंच निःकळंक |

निरंजन परमात्मा येक | निर्विकारी ||४६||

च्यारी देह निरसावे | साधकें देहातीत व्हावें |

देहातीत होतां जाणावें | अनन्य भक्त ||४७||

देहमात्र निरसुनी गेला | तेथें अंतरात्मा कैसा

उरला | निर्विकारीं विकाराला | ठाव नाहीं ||४८||

निश्चळ परब्रह्म येक | चंचळ जाणावें माईक |

ऐसा प्रत्यय निश्चयात्मक | विवेकें पाहावा ||४९||

येथें बहुत नलगे खळखळ | येक चंचळ येक निश्चळ |

शाश्वत कोणतें केवळ | ज्ञानें वोळखावें ||५०||

असार त्यागून घेईजे सार | म्हणोन सारासार

विचार | नित्यानित्य निरंतर | पाहाती ज्ञानी ||५१||

जेथे ज्ञानचि होते विज्ञान | जेथें मनचि होतें

उन्मन | तेथें कैचें चंचळपण | आत्मयासी ||५२||

सांगणोवांगणीचें काम नव्हे | आपुल्या अनुभवे
 जाणावें | प्रत्ययाविण सिणावें | तेंचि पाप ||५३||
 सत्यायेवढें सुकृत नाहीं | असत्यायेवढें पाप नाहीं |
 प्रचितीविण कोठेंचि नाहीं | समाधान ||५४||
 सत्य म्हणिजे स्वरूप जाण | असत्य माया हें
 प्रमाण | यें निरोपिलें पापपुण्य | रूपेंसहित ||५५||
 दृश पाप वोसरलें | पुण्य परब्रह्म उरलें |
 अनन्य होतांच जालें | नामातीत ||५६||
 आपण वस्तु स्वतसिद्ध | तेथें नाहीं देहसमंध |
 पापरासी होती दग्ध | येणें प्रकारें ||५७||
 येरवी ब्रह्मज्ञानेवीण | जें जें साधन तो तो सीण |
 नाना दोषांचे क्षाळण | होईल कैसें ||५८||
 पापाचें वळलें शरीर | पापचि घडे तदनंतर |
 अंतरीं रोग वरिवरि उपचार | काय करी ||५९||
 नाना क्षेत्रीं हें मुंडिलें | नाना तीर्थीं हें दंडिलें |
 नाना निग्रहीं खंडिलें | ठाई ठाई ||६०||

नाना मृत्तिकेनें घांसिलें | अथवा तप्तमुद्रेनें लांसिलें |

जरी हें वरीवरी तासिलें | तरी शुद्ध नव्हे ||६१||

सेणाचे गोळे गिळिले | गोमुत्राचे मोघे घेतले |

माळा रुद्राक्ष घातले | काष्ठमणी ||६२||

वेश वरीवरी केला | परी अंतरीं दोष भरला |

त्या दोषाच्या दहनाला | आत्मज्ञान पाहिजे ||६३||

नाना व्रतें नाना दानें | नाना योग तीर्थाटणें |

सर्वाहुन कोटिगुणें | महिमा आत्मज्ञानाचा ||६४||

आत्मज्ञान पाहे सदा | त्याच्या पुण्यासी नाहीं

मर्यादा | दुष्ट पातकाची बाधा | निरसोन गेली ||६५||

वेदशास्त्रीं सत्यस्वरूप | तेंचि ज्ञानियांचें रूप |

पुण्य जालें अमूप | सुकृतें सीमा सांडिली ||६६||

या प्रचितीच्या गोष्टी | प्रचित पाहावी आत्म-

दृष्टीं | प्रचितीवेगळे कष्टी | होऊंच नये ||६७||

आगा ये प्रचितीचे लोक हो | प्रचित नस्तां अवघा

शोक हो | रघुनाथकृपेनें राहो | प्रत्यय निश्चयाचा ||६८||

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे चळाचळनिरूपणनाम

समास दहावा || १०.१० || दशक दहावा समास ||

दशक १०.१० मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] गळंगा १०.९- घोटाळा,[२] स्फूर्तिलक्षण १०.१२- मी एक आहे तो बहुविध व्हावे ही ब्रह्माच्या ठिकाणी स्फुरण पावलेली इच्छा. [३] माहामाया १०.१४- महाकारण [४] विराट ते स्थूळ १०.१४- संपूर्ण ओवीचा अर्थ, पिंडी स्थूसूकाम अनुक्रमे ब्रह्मांडी विहिअमू होय [५] ईश्वरतनु-चतुष्टये १०.१५-'विहिअमू' यांना ईश्वरतनुचतुष्टय म्हणतात. [६] जाणीव मूळमाया १०.१५- १३व्या ओवीत हेच सांगितले आहे. पिंडातील जाणीव तीच ब्रह्मांडातील मूळमाया होय.[७] वोळखावा आमासा १०.३६- अंमळसं/किंचितशी ओळख करून घ्यावी.[८] तिक्षणपणे १०.३८- सूक्ष्मपणे,[९] पदार्थ दृष्टीस पडतो १०.३९- पाठभेदःदृष्टीस दिसतो.[१०]कूटस्त १०.४४-सर्व भूतातील जीवात्म्याला क्षरपुरुष व कूटस्थाला अक्षर म्हणतात.कूट म्हणजे गूढ/गुप्तपणे राहणारा ईश्वर. कूट=गूढ,ऐरण,[११] उत्तम पुरुष तो आणीक १०.४६- आणीक=वेगळा; उत्तम पुरुष वेगळाच आहे.जीवचैतन्य,ईश्वरचैतन्य यांची उपाधी अनुक्रमे पिंड व ब्रह्मांड तर ब्रह्मचैतन्य निरुपाधिक होय. [१२] देहमात्र निरसूनी गेला, तेथे अंतरात्मा कैसा उरला

१०.४८-“अंत-रात्मा” हा शब्दप्रयोग देहाच्या अपेक्षेने झाला आहे. देहच निरसून गेल्यावर अंतरात्मा उरतच नाही. निर्विकार ब्रह्मस्वरूप अविकारी आहे. अंतरात्मा हा प्रयोग देहाच्या उपाधीयोगे असून ती उपाधी ब्रह्माच्या ठिकाणी नाही. ही ओवी मूळ प्रतीत मागाहून लिहिली आहे. [१३]
 क्षाळण १०.५८- धुणे [१४] लासिले १०.६१- डागले. [१५]
 मोघे १०.६२- मडके. [१६] दोषांच्या दहनाला १०.६३- दोष काढून टाकण्यासाठी.

॥ दशक अकरावा : भीमदशक ॥ ११.० ॥

समास पहिला : सिद्धांतनिरूपण ॥ ११.१ ॥

॥श्रीराम॥ आकाशापासून वायो होतो | हा तों प्रत्यये

येतो | वायोपासून अग्नी जो तो | सावध ऐका ॥१॥

वायोची कठिण घिसणी | तेथें निर्माण जाला वन्ही |

मंद वायो सीतळ पाणी | तेथूनि जालें ॥२॥

आपापासून जाली पृथ्वी | ते नाना बीजरूप जाणावी |

बीजापासून उत्पत्ति व्हावी | हा स्वभावचि आहे ॥३॥

मुळीं सृष्टी कल्पनेची | कल्पना आहे मुळींची |
 जयेपासून देवत्रयाची | काया जाली ॥४॥
 निश्चळामधें चंचळ | तेचि कल्पना केवळ |
 अष्टधा प्रकृतीचें मूळ | कल्पनारूप ॥५॥
 कल्पना तेचि अष्टधा प्रकृति | अष्टधा तेचि कल्पना
 मूर्ती | मुळाग्रापासून उत्पत्ति | अष्टधा जाणावी ॥६॥
 पांच भूतें तीन गुण | आठ जालीं दोनी मिळोन |
 म्हणौनि अष्टधा प्रकृति जाण | बोलिजेते ॥७॥
 मुळीं कल्पनारूप जाली | पुढें तेचि फांपावली |
 केवळ जडत्वास आली | सृष्टिरूपें ॥८॥
 मुळीं जाली ते मूळमाया | त्रिगुण जाले ते गुणमाया |
 जडत्व पावली ते अविद्या माया | सृष्टिरूपें ॥९॥
 पुढें च्यारी खाणी जाल्या | च्यारी वाणी विस्तारल्या |
 नाना योनी प्रगटल्या | नाना वेक्ती ॥१०॥
 ऐसी जाली उभारणी | आतां ऐका संव्हारणी |
 मागील दशकीं विशद करुनि | बोलिलें असे ॥११॥

परंतु आतां संकळित | बोलिजेल संव्हारसंकेत |
 श्रोते वक्ते येथें चित्त | देऊन ऐका ॥१२॥
 शत वरुषें अनावृष्टि | तेथें आटेल जीवसृष्टि |
 ऐशा कल्पांताच्या गोष्टी | शास्त्रीं निरोपिल्या ॥१३॥
 बाराकळीं तपे सूर्य | तेणें पृथ्वीची रक्षा होये |
 मग ते रक्षा विरोन जाये | जळांतरीं ॥१४॥
 तें जळ शोषी वैश्वानरु | वन्ही झडपी समीरु |
 समीर वितुळे निराकारु | जैसें तैसें ॥१५॥
 ऐसी सृष्टिसंव्हारणी जाली | मागां विस्तारें बोलिली |
 मायानिरासें उरली | स्वरूपस्थिति ॥१६॥
 तेथें जीवशिव पिंडब्रह्मांड | आटोन गेलें थोतांड |
 माये अविद्येचें बंड | वितळोन गेलें ॥१७॥
 विवेकेंचि बोलिला क्षये | म्हणौनि विवेकप्रळये |
 विवेकी जाणती काये | मूर्खास कळे ॥१८॥
 सृष्टि शोधितां सकळ | येक चंचळ येकनिश्चळ |
 चंचळास कर्ता चंचळ | चंचळरूपी ॥१९॥

जो सकळ शरीरीं वर्ते | सकळ कर्तुत्वास प्रवर्ते |
 करून अकर्ता हा वर्ते | शब्द जया ॥२०॥
 राव रंक ब्रह्मादिक | सकळांमधें वर्ते येक |
 नाना शरीरें चाळक | इंद्रियेंद्वारें ॥२१॥
 त्यास परमात्मा बोलती | सकळ कर्ता ऐसें जाणती |
 परी तो नासेल प्रचिती | विवेकें पाहावी ॥२२॥
 जो स्वानामधें गुरुगुरितो | जो सूकरांमधें कुरुकुरितो |
 गाढवीं भरोन भुंकतो | आटाहास्यें ॥२३॥
 लोक नाना देह देखती | विवेकी देहांत पाहाती |
 पंडित समदर्शनें घेती | येणें प्रकारें ॥२४॥
 ४०] विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि |

शुनि चैव श्वपाके च पंडिताः समदर्शिनः ॥-

१.भ.गी.५.१८॥

देह पाहातां वेगळाले | परंतु अंतर येकचि
 जालें | प्राणीमात्रें देखिलें | येकांतरें ॥२५॥
 अनेक प्राणी निर्माण होती | परी येकचि कळा
 वर्तती | तये नांव जगज्जोती | जाणतीकळा ॥२६॥

श्रोत्रीं नाना शब्द जाणे । त्वचेमध्ये सीतोष्ण जाणे ।

चक्षुमध्ये पाहों जाणे । नाना पदार्थ ॥२७॥

रसनेमध्ये रस जाणे । घ्राणामध्ये वास तो जाणे ।

कर्मइंद्रियामध्ये जाणे । नाना विषयेस्वाद ॥२८॥

सूक्ष्म रूपें स्थूल रक्षी । नाना सुखदुःखें परीक्षी ।

त्यास म्हणती अंतरसाक्षी । अंतरात्मा ॥२९॥

आत्मा अंतरात्मा विश्वात्मा । चैतन्य सर्वात्मा सूक्ष्मात्मा ।

जीवात्मा शिवात्मा परमात्मा । द्रष्टा साक्षी सत्तारूप ॥३०॥

विकारामधील विकारी । अखंड नाना विकार करी ।

तयास वस्तु म्हणती भिकारी । परम हीन ॥३१॥

सर्व येकचि दिसती । अवघा येकंकार करिती ।

ते अवघी माईक स्थिती । चंचळामध्ये ॥३२॥

चंचळ माया ते माईक । निश्चळ परब्रह्म

येक । नित्यानित्यविवेक । याकारणे ॥३३॥

जाणतो* जीव तो प्राण । नेणे जीव तो अज्ञान ।

जन्मतो जीव तो जाण । वासनात्मक ॥३४॥

ऐक्य जीव तो ब्रह्मांश | जेथें पिंडब्रह्मांडनिरास |

येथें सांगितले विशेष | चत्वार जीव ॥३५॥

असो हें आवघें चंचळ | चंचळ जाईल सकळ |

निश्चळ तें निश्चळ | आदिअंतीं ॥३६॥

आद्य मध्य अवसान | जे वस्तु समसमान |

निर्विकारी निर्गुण निरंजन | निःसंग निःप्रपंच ॥३७॥

उपाधीनिरासें तत्वता | जीवशिवास ऐक्यता |

विवंचून पाहों जातां | उपाधी कैची ॥३८॥

असो जाणणें तितुकें ज्ञान | परंतु होतें विज्ञान |

मनें वोळखावें उन्मन | कोण्याप्रकारें ॥३९॥

वृत्तीस न कळे निवृत्ति | गुणास कैची निर्गुणप्राप्ती |

गुणातीत साधक संतीं | विवेकें केलें ॥४०॥

श्रवणापरीस मनन सार | मननें कळे सारासार |

निजध्यासें साक्षात्कार | निःसंग वस्तु ॥४१॥

निर्गुणीं जे अनन्यता | तेचि मुक्ति सायोज्यता |

लक्ष्यांश वाच्यांश आतां | पुरे जाला ॥४२॥

अलक्षीं राहिलें लक्ष | सिद्धांतीं कैचा पूर्वपक्ष |

अप्रत्यक्षास कैचें प्रत्यक्ष | असोन नाहीं ॥४३॥

असोन माईक उपाधी | तेचि सहजसमाधी |

श्रवणें वळावी बुद्धी | निश्चयाची ॥४४॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

सिद्धांतनिरूपणनाम समास पहिला ॥ ११.१ ॥

दशक ११ समास १ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१]*भीमदशक- मारुती हा ११वा रुद्र, म्हणून या दशकाला भीम (मारुती) असं नांव दिलं,या दशकाची सुरुवातही मरुताच्या वर्णनानेच केली आहे [२] घिसणी १.२-घर्षण,[३] सीतळ पाणी १.२- वायुच्या उष्ण झोतापासून रवि,वन्ही,विद्युलता इ. आणि शीतल झोतापासून चंद्र,तारा इ.झाले.येथे 'सीतळ' हे 'तेज'या अध्याहृत नामाचं विशेषण आहे.मंदवायुऽसीतळ तेजऽपाणी अशी उत्पत्ती.पहा द.१२.६. १२ते१४ [४] नाना योनी प्रगटल्या नाना वेक्ति १.१० - अनेक प्रकारच्या योनीत विविध प्रकारचे व आकाराचे प्राणी प्रकट होतात, नानावेक्ति= विविध

आकाराचे प्राणी [५] संकळित १.१२-थोडक्यात,[६]
 संहारसंकेत १.१२-विनाशाचे चिन्ह [७] बारा कळी १.१४-
 बारा कलानी, रुपानी [८] रक्षा १.१४-राख [९] थोतांड
 १.१७-मिथ्या (जीव,शिव,पिंड ब्रह्मांड हे मायिक)
 [१०]विवेकप्रळये १.१८-विवेकाने समजून घेऊन केलेला
 मिथ्या सृष्टीचा नाश [११] देहांत पाहाती १.२४- विविध
 प्राणीमात्रांच्या देहांतील चैतन्य पाहतात. देहांत=देहामधील
 [१२] जाणतो जीव तो प्राण १.३४- जो प्राणयुक्त जाणता
 असतो तो जीव,पाठभेद:'जातो जीव तो प्राण'.[१३] आद्य
 मध्य अवसान १.३७- आदी,मध्य,अंत[१४]मने वोळखावे
 उन्मन कोण्या प्रकारे १.३९- मनोलय अवस्था मनास कशी
 ओळखता येईल? [१५] असोन नाही १.४३- परब्रह्माचा
 अनुभव असून तो नाहीसा होऊन तेथे द्वैत उरले नाही
 पाहिजे.

समास दुसरा : चत्वारदेवनिरूपण ॥ ११.२ ॥

॥श्रीराम॥ येक निश्चळ येक चंचळ | चंचळीं गुंतलें

सकळ | निश्चळ तें निश्चळ | जैसें तैसें ॥१॥

पाहे निश्चळाचा विवेक | ऐसा लक्षांमधें येक |

निश्चळाऐसा निश्चयात्मक | निश्चळचि तो ॥२॥

या निश्चळाच्या गोष्टी सांगती | पुन्हा चंचळाकडे

धांवती | चंचळचक्रीं निघोन जाती | ऐसे थोडे ॥३॥

चंचळीं चंचळ जन्मलें | चंचळाचिमधें वाढलें |

अवघें चंचळचि बिंबलें | जन्मवरी ॥४॥

पृथ्वी अवघी चंचळाकडे | करणें तितुकें चंचळीं

घडे | चंचळ सांडून निश्चळीं पवाडे | ऐसा कैचा ॥५॥

चंचळ कांहीं निश्चळेना | निश्चळ कदापी चळेना |

नित्यानित्यविवेकें जना | उमजे कांहीं ॥६॥

कांहीं उमजलें तरी नुमजे | कांहीं समजलें तरी न

समजे | कांहीं बुझे तरी निर्बुजे | किंचित् मात्र ॥७॥

संदेह अनुमान आणी भ्रम | अवघा चंचळामधें श्रम |

निश्चळीं कदा नाहीं वर्म | समजलें पाहिजे ॥८॥

चंचळाकरि तितुकी माया | माईक जाये विलया |

लाहान थोर म्हणावया | कार्य नाहीं ॥९॥

सगट माया विस्तारली | अष्टधा प्रकृति फांपा-

वली | चित्रविचित्र विकारली | नाना रूपें ॥१०॥

नाना उत्पत्ती नाना विकार | नाना प्राणी लाहान

थोर | नाना पदार्थ मकार | नाना रूपें ॥११॥

विकारवंत विकारलें | सूक्ष्म जडत्वास आलें |

अमर्याद दिसों लागलें | कांहींचाबाहीं ॥१२॥

मग नाना शरीरें निर्माण जालीं | नाना नामाभिधानें

ठेविलीं | भाषापरत्वे कळों आलीं | कांहीं कांहीं ॥१३॥

मग नाना रीति नाना दंडक | आचार येकाहून

येक | वर्तो लागले सकळ लोक | लोकाचारें ॥१४॥

अष्टधा प्रकृतीचीं शरीरें | निर्माण जालीं लाहानथोरें |

पुढें आपुलाल्या प्रकारें | वर्तो लागती ॥१५॥

नाना मते निर्माण जालीं | नाना पाषांडें वाढलीं |

नाना प्रकारीचीं उठिलीं | नाना बंडें ॥१६॥

जैसा प्रवाह पडिला | तैसाच लोक चालिला |

कोण वारील कोणाला | येक नाही ॥१७॥

पृथ्वीचा जाला गळांठा | येकाहून येक मोठा |

कोण खरा कोण खोटा | कोण जाणे ॥१८॥

आचार बहुकंचित पडिला | कित्येक पोटासाठीं

बुडाला | अवघा वरपंगचि जाला | साभिमानें ||१९||

देव जाले उदंड | देवांचें मांडलें भंड |

भूतादेवतांचें थोतांड | येकचि जालें ||२०||

मुख्य देव तो कळेना | काशास कांहींच

मिळेना | येकास येक वळेना | अनावर ||२१||

ऐसा नासला विचार | कोण पाहातो सारासार |

कैचा लाहान कैचा थोर | कळेचिना ||२२||

शास्त्रांचा बाजार भरला | देवांचा गल्बला जाला |

लोक कामनेच्या व्रताला | झोंबोन पडती ||२३||

ऐसें अवघें नासलें | सत्यासत्य हारपलें |

अवघें अनावेक* जालें | चहूंकडे ||२४||

मतामतांचा गल्बला | कोणी पुसेना कोणाला |

जो जे मतीं सांपडला | तयास तेंचि थोर ||२५||

असत्याचा अभिमान | तेणें पाविजे पतन |

म्हणोनियां ज्ञाते जन | सत्य शोधिती ||२६||

लोक वर्तती सकळ | तें ज्ञात्यास करतळा-

मळ | आतां ऐका केवळ | विवेकी हो ||२७||

लोक कोण्या पंथें जाती | आणि कोण्या देवास
भजती | ऐसी हे रोकडी प्रचिती | सावध ऐका ||२८||

मृत्तिका धातु पाषाणादिक | ऐसिया प्रतिमा अनेक |

बहुतेक लोकांचा दंडक | प्रतिमादेवीं ||२९||

नाना देवांचे अवतार | चरित्रें ऐकती येक नर |

जप ध्यान निरंतर | करिती पूजा ||३०||

येक सकळांचा अंतरात्मा | विश्वीं वर्ते जो विश्वात्मा |

द्रष्टा साक्षी ज्ञानात्मा | मानिती येक ||३१||

येक ते निर्मळ निश्चळ | कदापी नव्हेति

चंचळ | अनन्यभावेण केवळ | वस्तुच ते ||३२||

येक नाना प्रतिमा | दुसरा अवतारमहिमा |

तिसरा तो अंतरात्मा | चौथा तो निर्विकारी ||३३||

ऐसे हे चत्वार देव | सृष्टीमधील स्वभाव |

यावेगळा अंतर्भाव | कोठेंचि नाहीं ||३४||

अवघें येकचि मानिती | ते साक्ष देव जाणती |

परंतु अष्टधा प्रकृति । वोळखिली पाहिजे ॥३५॥
 प्रकृतीमधील देव । तो प्रकृतीचा स्वभाव ।
 भावातीत माहानभाव । विवेकें जाणावा ॥३६॥
 जो निर्मळास ध्याईल । तो निर्मळचि होईल ।
 जो जयास भजेल । तो तद्रूप जाणावा ॥३७॥
 क्षीर नीर निवडिती । ते राजहंस बोलिजेती ।
 सारासार जाणती । ते माहानभाव ॥३८॥
 अरे जो चंचळास ध्याईल । तो सहजचि चळेल ।
 जो निश्चळास भजेल । तो निश्चळचि ॥३९॥
 प्रकृतीसारिखें चालावें । परी अंतरीं शाश्वत
 वोळखावें । सत्य होऊन वर्तावें । लोकांऐसें ॥४०॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे चत्वारदेव-
 निरूपणनाम समास दुसरा ॥ ११.२ ॥

दशक ११ समास २ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१]काही उमजले तरी नुमजे २.७- थोडे कळले असले तरी न कळल्या -सारखेच असते, थोडे समजले असे वाटले तरी काही समजलेलेच नसते.(पहा- यस्यामतं तस्य मतं मतं यस्य न वेदसः । अविज्ञातं विजानतां विज्ञातमविजानताम् - केनोपनिषद.) [२] नाना पदार्थ मकार २.११-विविध प्रकारचे पदार्थ.उत्तम,मध्यम,अधम / नीचतम असे विविध दर्जाचे विविध प्राणी असा 'मकार' याचा एक अर्थ होऊ शकतो.(मकार ऐवजी प्रकार असावे-इति देव) [३] वारील २.१७- विचारेल [४] गळांठा २.१८- गोंधळ [५] बहुकचित २.१९- वात्रटपणाचा, मनमानेल तसा अंगवळणी / रुढ [६] वरपंग २.१९- देखावा [७] देवाचे मांडले भंड २.२०- देवदेवताचे बंड माजले [८] अनावेक २.२४- निर्नायक,[९] करतळामळ २.२७- तळहातावरील आवळे [१०] सहजचि चळेल २.३९- मिथ्या वस्तुचे ध्यानाने सहजपणे दुःख प्राप्त होईल.[११]सत्य होऊन वतवि २.४०-ब्रह्मरूप होऊन जनरीतीनुसार वागावे.

समास तिसरा : सिकवणनिरूपण-१* || ११.३ ||

॥श्रीराम॥ बहुतां जन्मांचा सेवट | नरदेह सांपडे

अवचट | येथें वतविं चोखट | नितिन्यायें ||१||

प्रपंच करावा नेमक | पाहावा परमार्थविवेक |

जेणेंकरितां उभय लोक | संतुष्ट होती ||२||

शत वरुषें वय नेमिलें | त्यांत बाळपण नेणतां
 गेलें | तारुण्य अवघें वेचलें | विषयांकडे ॥३॥
 वृधपणीं नाना रोग | भोगणें लागे कर्मभोग |
 आतां भगवंताचा योग | कोणे वेळे ॥४॥
 राजिक देविक उदेग चिंता | अन्न वस्त्र देहममता |
 नाना प्रसंगें अवचिता | जन्म गेला ॥५॥
 लोक मरमरों जाती | वडिलें गेलीं हे प्रचिती |
 जाणत जाणत निश्चिती | काये मानिलें ॥६॥
 अग्र गृहासी लागला | आणि सावकास निजेला |
 तो कैसा म्हणावा भला | आत्महत्यारा ॥७॥
 पुण्यमार्ग अवघा बुडाला | पापसंग्रह उदंड
 जाला | येमयातनेचा झोला | कठीण आहे ॥८॥
 तरी आतां ऐसें न करावें | बहुत विवेकें
 वर्तावें | इहलोक परत्र साधावें | दोहींकडे ॥९॥
 आळसाचें फळ रोकडें | जांभया देऊन निद्रा
 पडे | सुख म्हणोन आवडे | आळसी लोकां ॥१०॥

साक्षेप करितां कष्टती । परंतु पुढें सुरवाडती ।
 खाती जेविती सुखी होती । येत्नेंकरूनी ॥११॥
 आळस उदास नागवणा । आळस प्रेतबुडवणा ।
 आळसें करंटपणाच्या खुणा । प्रगट होती ॥१२॥
 म्हणौन आळस नसावा । तरीच पाविजे
 वैभवा । अरत्रीं परत्रीं जीवा । समाधान ॥१३॥
 प्रेत करावा तो कोण । हेंचि ऐका निरूपण ।
 सावध करून अंतःकर्ण । निमिष्य येक ॥१४॥
 प्रातःकाळी उठावें । कांहीं पाठांतर करावे ।
 येथानशक्ती आठवावें । सर्वोत्तमासी ॥१५॥
 मग दिशेकडे जावें । जे कोणासिच नव्हे ठावें ।
 शौच्य आचमन करावें । निर्मळ जळें ॥१६॥
 मुखमार्जन प्रातःस्नान । संध्या तर्पण देवतार्चन ।
 पुढें वैश्यदेव उपासन । येथासांग ॥१७॥
 कांहीं फळाहार घ्यावा । मग संसारधंदा करावा ।
 सुशब्दे राजी राखावा । सकळ लोक ॥१८॥

ज्या ज्याचा जो व्यापार | तेथें असावे
 खबर्दार | दुश्चितपणें तरी पोर | वेढा लावी ||१९||
 चुके ठके विसरे सांडी | आठवण जालियां चर्फडी |
 दुश्चित आळसाची रोकडी | प्रचित पाहा ||२०||
 याकारणें सावधान | येकाग्र असावें मन |
 तरी मग जेवितां भोजन | गोड वाटे ||२१||
 पुढें भोजन जालियांवरी | कांहीं वाची चर्चा
 करी | येकांतीं जाऊन विवरी | नाना ग्रंथ ||२२||
 तरीच प्राणी शाहाणा होतो | नाहीतरी मूर्खचि राहातो |
 लोक खाती आपण पाहातो | दैन्यवाणा ||२३||
 ऐक सदेवपणाचें लक्षण | रिकामा जाऊं नेदी
 येक क्षण | प्रपंचवेवसायाचें ज्ञान | बरें पाहे ||२४||
 कांहीं मेळवी मग जेवी | गुंतल्या लोकांस
 उगवी | शरीर कारणीं लावी | कांहीं तरी ||२५||
 कांहीं धर्मचर्चा पुराण | हरीकथा निरूपण |
 वायां जाऊं नेदी क्षण | दोहींकडे ||२६||

ऐसा जो सर्वसावध | त्यास केंचा असेल
 खेद | विवेकें तुटला समंध | देहबुद्धीचा ॥२७॥
 आहे तितुकें देवाचें | ऐसें वर्तणें निश्चयाचें |
 मूळ तुटें उद्वेगाचें | येणें रीतीं ॥२८॥
 प्रपंचीं पाहिजे सुवर्ण | परमार्थीं पंचिकर्ण |
 माहावाक्याचें विवरण | करितां सुटे ॥२९॥
 कर्म उपासना आणि ज्ञान | येणें राहे समाधान |
 परमार्थाचें जें साधन | तेंचि ऐकत जावें ॥३०॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे सिकवण

निरूपण-१*नाम समास तिसरा ॥ ११.३ ॥

दशक ११ समास ३ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[*] पहा द.१९.९ [१] अवचट ३.१- अचानक [२]चोखट
 ३.१- शुद्ध [३] उदेग ३.५- उद्वेग [४] यमयातनेचा झोला
 ३.८- संकटकाळाचा/ यातनेचा दणका/ हल्ला, [५]

सुरवाडती ३.११- सुख लाभते [६] सुशब्दे ३.१८- गोड
 बोलून [७] वेढा लावी ३.१९- फसवते [८] सदेवपण ३.२४-
 भाग्यवान [९] गुंतल्या लोकास उगवी ३.२५- अडलेल्या
 लोकांना मदत करतो [१०] प्रपंची पाहिजे सुवर्ण परमार्थी
 पंचिकर्ण ३.२९- उत्तम प्रपंचासाठी जशी पैशाची गरज
 असते तसं परमार्थासाठी पंचीकरणाची माहिती करुन घेणे
 आवश्यक ठरते.

समास चवथा : *सारविवेकनिरूपण ॥ ११.४ ॥

॥श्रीराम॥ ब्रह्म म्हणिजे निराकार | गगनासारिखा

विचार | विकार नाहीं निर्विकार | तेंचि ब्रह्म ॥१॥

ब्रह्म म्हणिजे निश्चळ | अंतरात्मा तो चंचळ |

द्रष्टा साक्षी केवळ | बोलिजे तया ॥२॥

तो अंतरात्मा म्हणिजे देव | त्याचा चंचळ स्वभाव |

पाळिताहे सकळ जीव | अंतरी वसोनी ॥३॥

त्यावेगळे जड पदार्थ | तेणेंवीण देहे वेर्थ |

तेणेंचि कळे परमार्थ | सकळ कांही ॥४॥

कर्ममार्ग उपासना मार्ग | ज्ञानमार्ग सिद्धांतमार्ग |

प्रवृत्तिमार्ग निवृत्तिमार्ग | देवचि चालवी ॥५॥

चंचळेविण निश्चळ कळेना | चंचळ तरी स्थिरावेना |

ऐसें हे विचार नाना | बरे पाहा ॥६॥

चंचळनिश्चळाची संधी | तेथें भांभावते बुद्धि |

कर्ममार्गाचे जे विधी | ते मग ऐलिकडे ॥७॥

देव या सकळांचे मूळ | देवास मूळ ना

डाळ | परब्रह्म तें निश्चळ | निर्विकारी ॥८॥

निर्विकारी आणि विकारी | येक म्हणेल तो

भिकारी | विचाराची होते वारी | देखतदेखतां ॥९॥

सकळ परमार्थास मूळ | पंचीकर्ण माहावाक्य

केवळ | तेंचि करावें प्रांजळ | पुनःपुन्हां ॥१०॥

पहिला देहे स्थूळकाया | आठवा देहे मूळ-

माया | अष्ट देहे निर्शलियां | विकार केंचा ॥११॥

याकारणें विकारी | साचाऐसी बाजीगरी |

येक समजे येक खरी | मानिताहे ॥१२॥

उत्पत्ति स्थिती संहार | यावेगळा निर्विकार |

कळायासाठीं सारासार | विचार केला ॥१३॥

सार असार दोनी येक | तेथें केंचा उरला
 विवेक | परिक्षा नेणती रंक | पापी करंटे ||१४||
 जो येकचि विस्तारला | तो अंतरात्मा बोलिला |
 नाना विकारीं विकारला | निर्विकारी नव्हे ||१५||
 ऐसें प्रगटचि आहे | आपुल्या प्रत्ययें पाहें |
 काये राहे काये न राहे | हें कळेना ||१६||
 जें अखंड होत जातें | जें सर्वदा संव्हारतें |
 रोकडें प्रचितीस येतें | जनामधें ||१७||
 येक रडे येक चर्फडी | येकांची धरी नरडी |
 येकमेकां झोंबती बराडी | दुकळलेले जैसे ||१८||
 नाहीं न्याये नाहीं नीति | ऐसे हे लोक वर्तती |
 आणि अवघेंचि सार म्हणती | विवेकहीन ||१९||
 धोंडे सांडून सोनें घ्यावें | माती सांडून अन्न खावें |
 आणि आवघेंचि सार म्हणावें | बाष्कळपणें ||२०||
 म्हणौन हा विचार करावा | सत्यमार्ग तोचि
 धरावा | लाभ जाणोन घ्यावा | विवेकाचा ||२१||

सारगार येकचि सरी | तेथें परीक्षेस केंची
 उरी | याकारणें चतुरीं | परीक्षा करावी ||२२||
 जेथें परीक्षेचा अभाव | तेथें दे घाव घे घाव |
 सगट सारिका स्वभाव | लौंदपणाचा ||२३||
 घेव ये तेंचि घ्यावें | घेव नये तें सांडावें |
 उंच नीच वोळखावें | त्या नाव ज्ञान ||२४||
 संसारसांतेस आले | येक लाभें अमर जाले |
 येक ते करंटे ठकले | मुदल गेलें ||२५||
 जाणत्यानें ऐसें न करावें | सार तेंचि शोधून घ्यावें |
 असार तें जाणोन त्यागावें | वमक जैसें ||२६||
 तें वमक करी प्राशन | तरी तें स्वानाचें लक्षण |
 तेथें सुचिस्मंत ब्राह्मण | काये करिती ||२७||
 जेहिं जैसें संचित केलें | तयास तैसेंचि घडलें |
 जें अभ्यासीं पडोन जडलें | तें तों सुटेना ||२८||
 येक दिव्यान्नें भक्षिती | येक विष्टा सावडिती |
 आपुल्या वडिलांचा घेती | साभिमान ||२९||

असो विवेकेविण | बोलणें तितुका सीणें |

कोणीयेकें श्रवण मनन | केलेचि करावें ||३०||

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

*सारविवेकनिरुपणनाम समास चवथा || ११.४ ||

दशक ११ समास ४ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[*]सारविवेक ११.४- पाठभेद: विवेकनिरुपण [१]पाळिताहे
 ४.३- नियमन करतो [२] भांबावते बुद्धि ४.७- चंचळ
 अंतरात्मा व निश्चळ ब्रह्म यांचा जो संधी ती माया होय.त्या
 मायेच्या योगाने बुद्धी भांबावून जाते. [३] देवास मूळ ना
 डाळ ४.८- देवाला ना बुडखा ना शेंडा, डाळ = डहाळी,
 फांदी [४] होते वारी ४.९- निवारण होते, नष्ट
 होते.वारी=वारण=निवारण. [५] काये राहे काये न राहे
 ४.१६- काय शाश्वत,काय अशाश्वत [६] बराडी ४.१८-
 आशाळभूत, [७] दुकळलेले ४.१८- दुष्काळातून आल्या-
 सारखे अधाशीपणे, [८] सारगार ४.२२- सार-असार,
 सार=किंमती, मौल्यवान.गार=गारगोटी,टाकाऊ [९] लौंद
 ४.२३- आळशी, [१०] घेवं ये ४.२४- घेऊं
 ये,घेण्यासारखे.[११] संसारसांतेस ४.२५- जगाच्या

बाजारात, सांत=सांथ= भरभराट =बाजार.[१२] वमक

४.२६-ओकारी

समास पांचवा : राजकारणनिरूपण-१* || ११.५ ||

॥श्रीराम॥ कर्म केलेंचि करावें | ध्यान धरिलेंचि

धरावें | विवरलेंचि विवरावें | पुन्हा निरूपण ||१||

तैसें आम्हांस घडलें | बोलिलेंचि बोलणें पडिलें |

कां जें विघडलेंचि घडलें | पाहिजे समाधान ||२||

अनन्य राहे समुदाव | इतर जनास उपजे

भाव | ऐसा आहे अभिप्राव | उपायाचा ||३||

मुख्य हरिकथा निरूपण | दुसरें तें राजकरण |

तिसरें तें सावधपण | सर्वविषई ||४||

चौथा अत्यंत साक्षप | फेडावे नाना आक्षेप |

अन्याये थोर अथवा अल्प | क्षमा करीत जावे ||५||

जाणावें पराचें अंतर | उदासीनता निरंतर |

नीतिन्यायासि अंतर | पडोंच नेदावें ||६||

संकेतें लोक वेधावा | येकूनयेक बोधावा |

प्रपंचहि सावरावा | येथानशक्त्या* ॥७॥

प्रपंचसमयो वोळखावा | धीर बहुत असावा |

समंध पडों नेदावा | अति परी तयाचा ॥८॥

उपाधीसी विस्तारावें | उपाधींत न संपडावें |

नीचत्व पहिलेंचि घ्यावें | आणि मूर्खपण ॥९॥

दोष देखोन झांकावे | अवगुण अखंड न बोलावे |

दुर्जन सांपडोन सोडावे | परोपकार करूनी ॥१०॥

तऱ्हे भरोंच नये | सुचावे नाना उपाये |

नव्हे तेंचि करावें कार्ये | दीर्घ प्रेतें ॥११॥

फड नासोंचि नेदावा | पडिला प्रसंग सांवरावा |

अतिवाद न करावा | कोणियेकासी ॥१२॥

दुसऱ्याचें अभिष्ट जाणावें | बहुतांचें बहुत सोसावें |

न सोसे तरी जावें | दिगांतराप्रती ॥१३॥

दुखः दुसऱ्याचें जाणावें | ऐकोन तरी वांटून

घ्यावें | बरें वाईट सोसावें | समुदायाचें ॥१४॥

अपार असावें पाठांतर | सन्निधचि असावा

विचार | सदा सर्वदा तत्पर | परोपकारासी ॥१५॥

शांती करून करवावी | तऱ्हे सांडून सांडवावी |

क्रिया करून करवावी | बहुतांकरवीं ॥१६॥

करणे असेल अपाये | तरी बोलोन दाखऊं नये |

परस्परेंचि प्रत्यये | प्रचितीस आणावा ॥१७॥

जो बहुतांचे सोसीना | त्यास बहुत लोक मिळेना |

बहुत सोसितां उरेना | महत्व आपुलें ॥१८॥

राजकारण बहुत करावें | परंतु कळोंच नेदावें |

परपीडेवरी नसावें | अंतःकरण ॥१९॥

लोक पारखून सांडावे | राजकारणे अभिमान

झाडावे | पुन्हा मेळऊन घ्यावें | दुरील दोरें ॥२०॥

हिरवटासी दुरी धरावें | कचरटासी न बोलावें |

समंध पडता सोडून जावें | येकीकडे ॥२१॥

ऐसें असो राजकारण | सांगतां तें असाधारण |

सुचित अस्तां अंतःकर्ण | राजकारण जाणे ॥२२॥

वृक्षीं रूढासी उचलावें | युद्धकर्त्यास ढकलून

द्यावें | कारबाराचें सांगावें | आंग कैसें ||२३||

पाहातां तरी सांपडेना | कीर्ति करूं तरी राहेना |

आलें वैभव अभिळासीना | कांहीं केल्यां ||२४||

येकांची पाठी राखणें | येकांस देखो न सकणें |

ऐसीं नव्हेत कीं लक्षणें | चातुर्याचीं ||२५||

न्याय बोलतां हि मानेना | हित तेंचि नये मना |

येथें कांहींच चालेना | त्यागेंवीण ||२६||

श्रोतीं कळोन आक्षेपिलें | म्हणोन बोलिलेंचि

बोलिलें | न्यूनपूर्ण क्षमा केलें | पाहिजे श्रोतीं ||२७||

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

*राजकारणनिरूपण-१ नाम समास पांचवा || ११.५ ||

दशक ११. समास ५ मधील कठीण शब्दांचे/चरणांचे अर्थ व टिपा-

[*] पहा द.१९.९ [१] दुसरे ते राजकारण ५.४- हरिकथा व अध्यात्म निरूपणाबरोबरच दुसरे म्हणजे मुत्सद्दीपणा (राजकारण) अंगी असावा. [२] जाणावे पराचे अंतर ५.६- लोकांचे अंतरंग ओळखावे [३] संकेते लोक वेधावा ५.७- केवळ संकेतानी/खाणाखुणांनी /मौनानी लोकांना आकर्षित

करावे[४]येथानशक्त्या ५.७- कुवतीनुसार [५]अति परी
 तयाचा ५.८- परंतु त्याचा अति / अतिपरिचय [६]अभिष्ट
 ५.१३- मनोगत [७] हिरवट ५.२१- हलकट विचाराचा [८]
 कचरट ५.२१- घाबरट [९] वृक्षी रुढासी उचलावे ५.२३-
 भितीग्रस्तास धीर द्यावा, वृक्षी=घाबरून झाडावर जाऊन
 बसलेले. [१०] अभिळासीना ५.२४- अभिलाषा नसते.[११]
 पाठी राखणे ५.२५- पाठपुरावा करणे [१२] देखो न सकणे
 ५.२५- भेटही न देणे.[१३] त्यागेविण ५.२६- सोडून
 दिल्याशिवाय.

समास सहावा : महंतलक्षणनिरूपण ॥ ११.६ ।

॥श्रीराम॥ शुद्ध नेटकें ल्याहावें । लेहोन शुद्ध

शोधवें । शोधून शुद्ध वाचावें । चुकों नये ॥१॥

विशकळित मात्रुका नेमस्त कराव्या । धाट्या जाणोन

सदृढ धराव्या । रंग राखोन भराव्या । नाना कथा ॥२॥

जाणायाचें सांगतां न ये । सांगायाचें नेमस्त न ये ।

समजल्यावीण कांहींच न ये । कोणीयेक ॥३॥

हरिकथा निरूपण । नेमस्तपणें राजकारण ।

वर्तायाचें लक्षण । तेंहि असावें ॥४॥

पुसों जाणे सांगों जाणे । अर्थांतर करूं जाणे ।

सकळिकांचें राखों जाणे । समाधान ॥५॥

दीर्घ सूचना आधीं कळे । सावधपणें तर्क

प्रबळे । जाणजाणोनि निवळे । येथायोग्य ॥६॥

ऐसा जाणे जो समस्त । तोचि महंत बुद्धिवंत ।

यावेगळें अंतवंत । सकळ कांहीं ॥७॥

ताळवेळ तानमानें । प्रबंध कविता जाडवचनें ।

मज्यालसी नाना चिन्हें । सुचती जया ॥८॥

जो येकांतास तत्पर । आधीं करी पाठांतर ।

अथवा शोधी अर्थांतर । ग्रंथगर्भीचें ॥९॥

आधींच सिकोन जो सिकवी । तोचि पावे श्रेष्ठ

पदवी । गुंतल्या लोकांस उगवी । विवेकबळें ॥१०॥

अक्षर सुंदर वाचणें सुंदर । बोलणें सुंदर चालणें सुंदर ।

भक्ति ज्ञान वैराग्य सुंदर । करून दावी ॥११॥

जयास येत्तचि आवडे । नाना प्रसंगीं पवाडे ।

धीटपणें प्रगटे दडे । ऐसा नव्हे ॥१२॥

सांकडीमधें वर्तो जाणे । उपाधीमधें मिळों जाणे ।

अलिप्तपणें राखों जाणे । आपणासी ॥१३॥
 आहे तरी सर्वा ठाई । पाहों जातां कोठेंचि नाहीं ।
 जैसा अंतरात्मा ठाईचा ठाई । गुप्त जाला ॥१४॥
 त्यावेगळें कांहींच नसे । पाहों जातां तो न दिसे ।
 न दिसोन वर्तवीतसे । प्राणीमात्रांसी ॥१५॥
 तैसाच हाही नानापरी । बहुत जनास शाहाणे करी ।
 नाना विद्या त्या विवरी । स्थूळ सूक्ष्मा ॥१६॥
 आपणाकरितां शाहाणे होती । ते सहजचि सोये
 धरिती । जाणतेपणाची महंती । ऐसी असे ॥१७॥
 राखों जाणें नीतिन्याये । न करी न करवी
 अन्याये । कठीण प्रसंगीं उपाये । करूं जाणे ॥१८॥
 ऐसा पुरुष धारणेचा । तोचि आधार बहुतांचा ।
 दास म्हणे रघुनाथाचा । गुण घ्यावा ॥१९॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 *महंतलक्षणनिरूपणनाम समास सहावा ॥ ११.६ ॥

दशक ११.समास ६ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[*]महंतलक्षणनिरूपण ११.६-पाठभेद : महंतलक्षण [१] शुद्ध नेटके ल्याहावे---शोधून शुद्ध वाचावे ६.१- शुद्ध लिहावे,अशुद्ध शोधून शुद्ध करावे,शुद्ध वाचावे,याबाबत चुका करू नयेत.[२]धाट्या ६.२- धाटणी, प्रकार [३]नेमस्त ६.३- थोडक्यात पण निश्चयेकरून [४] मज्यालसी नाना चिन्हे सुचती जया ६.८- सभेत धीटपणाने अनेक योग्य गोष्टी ज्यास सुचतात,मज्यालस=सभा [५] गुंतल्या लोकास उगवी ६.१०- विवेकाने मायेत गुंतलेल्यांना सोडवतो.[६] पवाडे ६.१२- उभा ठाकतो, पवाडणे= शिरणे.[७] सांकडीमध्ये ६.१३- संकटामध्ये [८]धारणेचा ६.१९- कर्तृत्वसंपन्न,विरक्त,ज्ञानी व क्रियाशील.

समास सातवा : चंचळनदीनिरूपण ॥ ११.७ ॥

॥श्रीराम॥ चंचळ नदी गुप्त गंगा | स्मरणें पावन करीं

जगा | प्रचित रोकडी पाहा गा | अन्यथा नव्हे ॥१॥

केवळ अचंचळीं निर्माण जाली | अधोमुखें बळें चालिली |

अखंड वाहे परी देखिली | नाहींच कोणीं ॥२॥

वळणें वांकाणें भोवरे | उकळया तरंग झरे |

लादा लाटा कातरे | ठाई ठाई ॥३॥

शुष्क जळाचे चळाळ | धारा धबाबे खळाळ |

चिपळया चळक्या भळाळ | चपळ पाणी ॥४॥

फेण फुगे हेलावे | सैरावैरा उदक धावे |

थेंब फुई मोजावे | अणुरेणु किती ॥५॥

वोसाणे वाहती उदंड | झोतावे दर्कुटे दगड |

खडकें बेटें आड | वळसा उठे ॥६॥

मृद भूमी तुटोन गेल्या | कठीण तैश्याचि

राहिल्या | ठाई ठाई उदंड पाहिल्या | सृष्टीमधें ॥७॥

येक ते वाहतचि गेले | येक वळशामधें पडिले |

येक सांकडींत आडकले | अधोमुख ॥८॥

येक आपटआपटोंच गेली | येक चिरडचिरडोंच

मेलीं | कितीयेक ते फुगलीं | पाणी भरलें ॥९॥

येक बळाचे निवडले | ते पोहतचि उगमास

गेले | उगमदर्शनें पवित्र जाले | तीर्थरूप ॥१०॥

तेथें ब्रह्मादिकांचीं भुवनें | ब्रह्मांड देवतांचीं स्थानें |

उफराटी गंगा पाहातां मिळणें | सकळांस तेथें ॥११॥

त्या जळाऐसें नाही निर्मळ | त्या जळाऐसें नाहीं

चंचळ | आपोनारायेण केवळ | बोलिजे त्यासी ॥१२॥

माहानदी परी अंतराळीं | प्रत्यक्ष वाहे सर्व-

काळीं | स्वर्गमृत्यपाताळी | पसरली पाहा ॥१३॥

अधोर्ध अष्टहि दिशा | तिचें उदक करी वळसा |

जाणते जाणती जगदीशा | सारिखीच ते ॥१४॥

अनंत पात्रीं उदक भरलें | कोठें पाझपाझरोंच

गेलें | कितीयेक तें वेचलें | संसारासी ॥१५॥

येक्यासंगे तें कडवट | येक्यासंगें तें गुळचट |

येक्यासंगे ते तिखट | तुरट क्षार ॥१६॥

ज्या ज्या पदार्थास मिळे | तेथें तद्रूपचि मिसळे |

सखोल भूमीस तुंबळे | सखोलपणें ॥१७॥

विषामधें विषचि होतें | अमृतामधें मिळोन

जाते | सुगंधीं सुगंध तें | दुर्गंधीं दुर्गंध ॥१८॥

गुणीं अवगुणीं मिळे | ज्याचें त्यापरी निवळे |

त्या उदकाचा महिमा न कळे | उदकेंविण ॥१९॥

उदक वाहे अपरांपर | न कळे नदी कीं सरोवर |

जळवास करून नर | राहिले कितीयेक ॥२०॥

उगमापैलिकडे गेले | तेथें परतोन पाहिलें |

तंव तें पाणीच आटलें | कांहीं नाहीं ॥२१॥

वृत्तिसुन्य योगेश्वर | याचा पाहावा विचार |

दास म्हणे वारंवार | किती सांगों ॥२२॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

चंचळनदीनिरुपणनाम समास सातवा ॥ ११.७ ॥

दशक ११ समास १ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] चंचळ नदी ७.१- या समासात मायेला नदीचे रूपक दिले आहे. [२] गुप्त ७.१- चंचळ माया सर्वत्र असून तिचे रूप कोणास कळत नाही म्हणून गुप्त.माया =या मा=जी मूळातच नाही ती सर्वत्र भासते [३] अचंचळी ७.२- ब्रह्म.[४] अधोमुखे

बळे चालिली ७.२- ब्रह्माच्या ठिकाणी निर्माण होऊन ही
 चंचळ मायानदी स्वबळाने अधोमुख होऊन वाहते.[५] लादा
 ७.३- आपटणे [६] शुष्क जळाचे ७.४- खरोखर पाणी नसून
 गुप्त आहे म्हणून कोरड्या जलाचे [७] फेण, फुई ७.५-
 फेस,तुषार [८] वोसाणे ७.६- केरकचरा,गवत इ. [९]
 दर्कुटे,वळसा ७.६- तुटलेले बारीक दगड, भोवरा [१०] ते
 पोहतचि उगमास गेले ७.१०- लौकिक प्रवाहा-विरुद्ध पोहून
 परब्रह्माकडे पोचले. [११] उफराटी गंगा ७.११- मायेस
 जाणून [१२] अधोर्ध ७.१४- खाली वर [१३] अनंत पात्री
 उदक भरले ७.१५- अनेक प्राणीमात्रात अहंभाव भरला
 [१४] जळवास करुन नर राहिले ७.२०- मायारूपी पाण्यात
 कित्येक जीव गुरफुटून राहिले.[१५] उगमापलिकडे- -पाणीच
 आटले ७.२१- परब्रह्मापर्यंत पोचून त्यांनी मागे पाहिले तर
 ती नदीच नाहिशी होते, म्हणजे ते वृत्तिशून्य होतात.

समास आठवा : अंतरात्माविवरण ॥ ११.८ ॥

॥श्रीराम॥ आतां वंदूं सकळकर्ता | समस्त देवांचा

जो भर्ता | त्याचे भजनीं प्रवर्ता | कोणीतरी ॥१॥

तेणेंविण कार्य न चले | पडिलें पर्ण तेंही न

हाले | अवघें त्रैलोक्येचि चाले | जयाचेनी ॥२॥

तो अंतरात्मा सकळांचा | देवदानवमानवांचा |

चत्वारखाणीचत्वारवाणीचा | प्रवर्तकु ॥३॥

तो येकलाचि सकळां घटीं | करी भिन्नभिन्ना राहाटी |

सकळ सृष्टीची गोष्टी | किती म्हणौनी सांगावी ॥४॥

ऐसा जो गुप्तेश्वर | त्यास म्हणावें ईश्वर |

सकळ ऐश्वर्य थोर थोर | जयाचेनि भोगिती ॥५॥

ऐसा जेणें वोळखिला | तो विश्वंभरचि जाला |

समाधी सहजस्थितीला | कोण पुसे ॥६॥

अवघें त्रैलोक्य विवरावें | तेव्हां वर्म पडेल ठावें |

आवचटें घबाड सिणावें | नलगेचि कांहीं ॥७॥

पाहातां ऐसा कोण आहे | जो अंतरात्मा विवरोन

पाहे | अल्प स्वल्प कळोन राहे | समाधानें ॥८॥

आरे हें पाहिलेंचि पाहावें | विवरलेंचि मागुतें

विवरावें | वाचिलेंचि वाचावें | पुन्हःपुन्हा ॥९॥

अंतरात्मा केवढा कैसा | पाहाणाराची कोण दशा |

देखिल्या ऐकिल्या ऐसा । विवेक सांगे ॥१०॥
 उदंड देखिलें*ऐकिलें । अंतरात्म्यास नवचे पुरवलें ।
 प्राणी देहधारी बाउलें । काय जाणे ॥११॥
 पूर्णास अपूर्ण पुरेना । कां जें अखंड विवरेना ।
 विवरतां विवरतां उरेना । देवावेगळा ॥१२॥
 विभक्तपणें नसावें । तरीच भक्त म्हणवावें ।
 नाहींतरी वेर्थचि सिणावें । खटाटोपें ॥१३॥
 उगाच घर पाहोन गेला । घरधनी नाहीं वोळखिला ।
 राज्यामधूनचि आला । परी राजा नेणे ॥१४॥
 देहसंगें विषये भोगिले । देहसंगें प्राणी मिरवलें ।
 देहधर्त्यास चुकलें । नवल मोठें ॥१५॥
 ऐसे लोक अविवेकी । आणि म्हणती आम्ही विवेकी ।
 बरें ज्याची जैसी टाकी । तैसें करावें ॥१६॥
 मूर्ख अंतर राखों नेणे । म्हणोन असावें शाहाणे ।
 ते शाहाणेहि दैन्यवाणे । होऊन गेले ॥१७॥
 अंतरीं ठेवणें चुकलें । दारोदारीं धुंडूं लागलें ।

तैसें अज्ञानास जालें | देव न कळे ॥१८॥

या देवाचें ध्यान करी | ऐसा कोण सृष्टीवरी |

वृत्ती येकदेंसी तर्तरी | पवाडेल कोठें ॥१९॥

ब्रह्मांडीं दाटले प्राणी | बहुरूपें बहुवाणी |

भूगर्भी आणि पाषाणीं | कितीयेक ॥२०॥

इतुके ठाई पुरवला | अनेकीं येकचि वर्तला |

गुप्त आणि प्रगटला | कितीयेक ॥२१॥

चंचळें न होईजे निश्चळ | प्रचित जाणावी केवळ |

चंचळ तें नव्हे निश्चळ | परब्रह्म तें ॥२२॥

तत्वं तत्व जेव्हां उडे | तेव्हां देहबुद्धि झडे |

निर्मळ निश्चळ चहुंकडे | निरंजन ॥२३॥

आपण कोण कोठें कैचा | ऐसा मार्ग विवेकचा |

प्राणी जो स्वयें काचा | त्यास हें कळेना ॥२४॥

भल्यानें विवेक धरावा | दुस्तर संसार तरावा |

अवघा वंशचि उद्धरावा | हरिभक्ती करूनी ॥२५॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे अंतरात्मा

विवरणनाम ॥ समास आठवा ॥ ११.८ ॥

दशक ११ समास ८ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] आवचटे घबाड ८.७- अचानक मोठा लाभ झाल्यावर
 [२] उदंड देखिले ऐकिले ८.११- संतसज्जनांचे भरपूर दर्शन घेतले, अध्यात्म- शास्त्राचे श्रवण केले, एवढ्याने अंतरात्मा जाणता येत नाही. पाठभेद-ऐकिलें देखिलें.[३] प्राणी देहधारी बाउले ८.११- प्राणी बिचारा देहधारी बाहुला आहे
 [४] टाकी ८.१६- दंडक, रीत, कुवत, मगदूर [५] तर्तरी ८.१९ - तर तरी, तर मग [६] प्राणी जो स्वये काचा ८.२४-जो प्राणी स्वतः अर्धवट असतो, काचा=काचलेला, बद्ध,

सुवर्ण कण :- सत्व, रज, तम यांच्या मिश्रणाने विश्व निर्मितिची क्रिया सहज चालू राहते. यात प्रथम ॐ काराची निर्मिति झाली. अ, ऊ, म आणि अर्धमात्रा या साडेतीन मात्रांनाच हिरण्यगर्भ किंवा शब्दब्रह्म किंवा लोगांस असं म्हणतात. संतांचे नाम हेच होय. शब्द हा आकाशाचा गुण होय. यातूनच पुढे वेद, उपनिषदे, शास्त्रे प्रगटली. जयजय रघुवीर समर्थ ! श्रीराम जयरामजयजयराम !

श्रीराम समर्थ !!

समास नववा : उपदेशनिरूपण* || ११.९ ||

॥श्रीराम॥ आधीं कर्माचा प्रसंग | कर्म केलें पाहिजे
 सांग | कदाचित पडिले व्यंग | तरी प्रत्यवाय घडे ॥१॥
 म्हणौन कर्म आरंभिले | कांहींयेक सांग घडलें |
 जेथजेथें अंतर पडिलें | तेथें हरिस्मरण करावें ॥२॥
 तरी तो हरि आहे कैसा | विचार पाहावा ऐसा |
 संधेपूर्वीं जगदीशा | चोविसां नामीं स्मरावें ॥३॥
 चोविसनामी सहस्रनामी | अनंतनामी तो अनामी |
 तो कैसा आहे अंतर्यामीं | विवेकें वोळखावा ॥४॥
 ब्राह्मण स्नानसंध्या करून आला | मग तो देवार्चनास
 बैसला | येथासांग तो पूजिला | प्रतिमादेवो ॥५॥
 नाना देवांच्या नाना प्रतिमा | लोक पूजिती धरून प्रेमा |
 ज्याच्या प्रतिमा तो परमात्मा | कैसा आहे ॥६॥
 ऐसें वोळखिलें पाहिजे | वोळखोन भजन कीजे |
 जैसा साहेब नमस्कारिजे | वोळखिल्यांउपरी ॥७॥
 तैसा परमात्मा परमेश्वर | बरा वोळखावा पाहोन
 विचार | तरीच पाविजे पार | भ्रमसागरचा ॥८॥

पूजा घेताती प्रतिमा | आंगा येतो अंतरात्मा |
 अवतारी तरी निजधामा | येऊन गेले ॥९॥
 परी ते निजरूपें असती | तें निजरूप ते जगज्जोती |
 सत्वगुण तयेस म्हणती | जाणती कळा ॥१०॥
 तये कळेचे पोटीं | देव असती कोट्यान्कोटी |
 या अनुभवाच्या गोष्टी | प्रत्यये पाहाव्या ॥११॥
 देहपुरामधें ईश | म्हणोन तया नांव पुरुष |
 जगामधें जगदीश | तैसा वोळखावा ॥१२॥
 जाणीवरूपें जगदांतरे | प्रस्तुत वर्तती शरीरें |
 अंतःकर्णविष्णु येणें प्रकारें | वोळखावा ॥१३॥
 तो विष्णु आहे जगदांतरीं | तोचि आपुले अंतरीं |
 कर्ता भोक्ता चतुरीं | अंतरात्मा वोळखावा ॥१४॥
 ऐके देखे हुंगे चाखे | जाणोन विचारें वोळखे |
 कित्येक आपुले पारिखे | जाणताहे ॥१५॥
 येकची जगाचा जिव्हाळा | परी देहलोभाचा
 आडताळा | देहसमंधें वेगळा | अभिमान धरी ॥१६॥

उपजे वाढे मरे मारी | जैश्या उचलती लहरीवरी लहरी |

चंचळ सागरीं भरोवरी | त्रैलोक्य होत जातें ||१७||

त्रैलोका वर्तवितो येक | म्हणौन त्रिलोक्यनायेक |

ऐसा प्रत्ययाचा विवेक | पाहाना कैसा ||१८||

ऐसा अंतरात्मा बोलिला | परी तोहि तत्वांमध्ये आला |

पुढें विचार पाहिजे केला | माहावाक्याचा ||१९||

आधीं देखिला देहधारी | मग पाहावें जगदांतरीं |

तयाचेनियां उपरी | परब्रह्म पावे ||२०||

परब्रह्माचा विचार | होतां निवडे सारासार |

चंचळ जाईल हा निर्धार | चुकेना कीं ||२१||

उत्पत्ति स्थिति संव्हार जाण | त्याहून वेगळा

निरंजन | येथें ज्ञानाचें विज्ञान | होत आहे ||२२||

अष्टदेह थानमान | जाणोन जालियां निर्शन |

पुढें उरे निरंजन | विमळ ब्रह्म ||२३||

विचारेंचि अनन्य जाला | पाहाणाराविण प्रत्यये

आला | तेहि वृत्ति निवृत्तीला | बरें पाहा ||२४||

येथें राहिला वाच्यांश | पाहोन सांडिला लक्ष्यांश |

लक्ष्यांशासरिसा वृत्तिलेश | तोहि गेला ॥२५॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे उपदेश

निरूपणनाम समास नववा ॥ ११.९ ॥

दशक ११ समास ९ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[*] उपदेशनिरूपण ११.९-पाठभेद: उपदेशनाम[१] भ्रमसागर
९.८- मिथ्या भवसागर.[२] जिव्हाळा ९.१६-
जीवनकळा,अंतःकरण.[३] आडताळा ९.१६- अडथळा.[४]
भरोवरी ९.१७- पुष्कळ, [५] पाहणाराविण प्रत्यये आला
९.२४- परब्रह्माचा प्रत्यय ज्याला आला तो पाहणारा वेगळा
उरत नाही.अनन्य होताच त्रिपुटी नाहीशी होते.[६] वृत्तिलेश
९.२५- वृत्तिचाअंश.

समास दहावा : निस्पृहवर्तणुकनिरूपण ॥ ११.१० ॥

॥श्रीराम॥ मूर्ख येकदेसी होतो | चतुर सर्वत्र पाहातो |

जैसा बहुधा होऊन भोगितो | नाना सुखें ॥१॥

तोचि अंतरात्मा महंत | तो कां होईल संकोचित |

प्रशस्त जाणता समस्त | विख्यात योगी ॥२॥

कर्ता भोक्ता तत्वता | भूमंडळीं सर्व सत्ता |

त्यावेगळा त्यास ज्ञाता | पाहेसा कवणु ॥३॥

ऐसें महंते असावें | सर्व सार शोधून घ्यावें |

पाहों जातां न संपडावें | येकायेकी ॥४॥

कीर्तिरूपें उदंड ख्यात | जाणती लाहान थोर

समस्त | वेष पाहातां शाश्वत | येकहि नाहीं ॥५॥

प्रगट कीर्ति ते ढळेना | बहुत जनास कळेना |

पाहों जातां आडळेना | काये कैसें ॥६॥

वेषभूषण ते दूषण | कीर्तिभूषण तें भूषण |

चाळणेविण येक क्षण | जाउच नेदी ॥७॥

त्यागी वोळखीचे जन | सर्वकाळ नित्यनूतन |

लोक शोधून पाहाती मन | परी इच्छा दिसेना ॥८॥

पुर्ते कोणाकडे पाहेना | पुर्ते कोणासीं बोलेना |

पुर्ते येके स्थळीं राहेना | उठोन जातो ॥९॥

जातें स्थळ तें सांगेना | सांगितलें तेथें तरी जायेना |

आपुली स्थिति अनुमाना । येवोंच नेदी ॥१०॥

लोकीं केलें तें चुकावी । लोकी भाविलें तें उलथवी ।

लोकीं तर्किलें तें दावी । निर्फळ करूनी ॥११॥

लोकांस पाह्याचा आदर । तेथें याचा अनादर ।

लोक सर्वकाळ तत्पर । तेथें याची अनिच्छा ॥१२॥

एवं कल्पितां कल्पेना । ना तर्कितांहि तर्केना ।

कदापी भावितां भावेना । योगेश्वर ॥१३॥

ऐसें अंतर सांपडेना । शरीर ठाई पडेना ।

क्षणयेक विशंभेना । कथाकीर्तन ॥१४॥

लोक संकल्प विकल्प करिती । ते अवघेचि निर्फळ होती ।

जनाची जना लाजवी वृत्ति । तेव्हां योगेश्वर ॥१५॥

बहुतीं शोधून पाहिलें । बहुतांच्या मनास आलें ।

तरी मग जाणावें साधिलें । महत्कृत्य ॥१६॥

अखंड येकांत सेवावा । अभ्यासचि करीत जावा ।

काळ सार्थकचि करावा । जनासहित ॥१७॥

उत्तम गुण तितुके घ्यावे । घेऊन जनास सिकवावे ।

उदंड समुदाये करावे । परी गुप्तरूपें ॥१८॥

अखंड कामाची लगबग । उपासनेस लावावें जग ।

लोक समजोन मग । आज्ञा इच्छिती ॥१९॥

आधीं कष्ट मग फळ । कष्टचि नाहीं तें

निर्फळ । साक्षेपेंविण केवळ । वृथापुष्ट ॥२०॥

लोक बहुत शोधावे । त्यांचे अधिकार जाणावे ।

जाणजाणोन धरावे । जवळी दुरी ॥२१॥

अधिकारपरत्वे कार्य होतें । अधिकार नस्तां वेर्थ

जातें । जाणोनि शोधावीं चित्तें । नानाप्रकारें ॥२२॥

अधिकार पाहोन कार्य सांगणें । साक्षेप पाहोन विश्वास

धरणें । आपला मगज राखणें । कांहीतरी ॥२३॥

हें प्रचितीचें बोलिलें । आधीं केलें मग सांगितलें ।

मानेल तरी पाहिजे घेतलें । कोणीयेकें ॥२४॥

महंतें महंत करावे । युक्तिबुद्धीनें भरावे ।

जाणते करून विखरावे । नाना देसीं ॥२५॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे निस्पृहवर्तणुकनिरुपण

नाम समास दहावा ॥ ११.१० ॥ दशक अकरावा समाप्त ॥

दशक ११ समास १० मधील कठीण शब्दांचे/चरणांचे अर्थ व टिपा-

[*] निस्पृहवर्तणुकनिरूपण-पाठभेद :निस्पृहवर्तणुकनाम [१]
 जनाची जना लाजवी वृत्ति १०.१५- लोकांनी
 योगेश्वराविषयी केलेले तर्ककुतर्क परस्परच खोटे ठरून
 लोकांना स्वतःच्या वृत्तिविषयी लाज वाटते.[२] निर्फळ
 १०.१५- निष्फळ [३] वृथापुष्ट १०.२०- कुचकामी [४]
 आपला मगज राखणे कांहींतरी १०.२३- काही झाले तरी
 (महंताने) आपले महत्व कायम राखले पाहिजे.[५]आधी केले
 १०.२४- या समासात दिलेली निस्पृहाची वर्तणूक आपल्या
 अनुभवाची असून त्याप्रमाणे आपण आधी वागलो व मग ती
 लोकांना शिकवली असे श्रीसमर्थ म्हणत आहेत. थोडक्यात
 हा समास म्हणजे श्रीसमर्थांचे आत्मचरित्रच होय.

॥ दशक बारावा : विवेकवैराग्य ॥ १२.० ॥

समास पहिला : *विमळलक्षणनिरुपण ॥ १२.१ ॥

॥श्रीराम॥ आधीं प्रपंच करावा नेटका | मग घ्यावें
परमार्थविवेका |

येथें आळस करूं नका | विवेकी हो ॥१॥

प्रपंच सांडून परमार्थ कराल | तेणें तुम्ही कष्टी व्हाल |

प्रपंच परमार्थ चालवाल | तरी तुम्ही विवेकी ॥२॥

प्रपंच सांडून परमार्थ केला | तरी अन्न मिळेना

खायाला | मग तया करंट्याला | परमार्थ कैचा ॥३॥

परमार्थ सांडून प्रपंच करिसी | तरी तूं येमयातना भोगिसी |

अंतीं परम कष्टी होसी | येमयातना भोगितां ॥४॥

साहेबकामास नाहीं गेला | गृहींच सुरवाडोन बैसला |

तरी साहेब कुटील तयाला | पाहाती लोक ॥५॥

तेव्हां महत्वचि गेलें | दुर्जनाचें हांसें जालें |

दुःख उदंड भोगिलें | आपुल्या जीवें ॥६॥

तैसेचि होणार अंतीं | म्हणौन भजावें भगवंतीं |

परमार्थाची प्रचिती | रोकडी घ्यावी ॥७॥

संसारीं असतां मुक्त | तोचि जाणावा संयुक्त |
अखंड पाहे युक्तायुक्त | विचारणा हे ॥८॥
प्रपंची जो सावधान | तो परमार्थ करील जाण |
प्रपंचीं जो अप्रमाण | तो परमार्थी खोटा ॥९॥
म्हणौन सावधानपणें | प्रपंच परमार्थ चालवणें |
ऐसें न करिता भोगणें | नाना दुःखें ॥१०॥
पर्णाळि पाहोन उचले | जीवसृष्टि विवेकें चाले |
आणि पुरुष होऊन भ्रमले | यासी काये म्हणावें ॥११॥
म्हणौन असावी दीर्घ सूचना | अखंड करावी चाळणा |
पुढील होणार अनुमाना | आणून सोडावें ॥१२॥
सुखी असतो खबर्दार | दुःखी होतो बेखबर |
ऐसा हा लोकिक विचार | दिसतचि आहे ॥१३॥
म्हणौन सर्वसावधान | धन्य तयाचें महिमान |
जनीं राखे समाधान | तोचि येक ॥१४॥
चाळणेचा आळस केला | तरी अवचिता पडेल
घाला | ते वेळे सावरायाला | अवकाश कैंचा ॥१५॥

म्हणौन दीर्घसूचनेचे लोक | त्यांचा पाहावा
 विवेक | लोकांकरिता लोक | शाहाणे होती ||१६||
 परी ते शाहाणे वोळखावे | गुणवंताचे गुण
 घ्यावे | अवगुण देखोन सांडावे | जनामधें ||१७||
 मनुष्य पारखूं राहेना | आणि कोणाचें मन
 तोडीना | मनुष्यमात्र अनुमाना | आणून पाहे ||१८||
 दिसे सकळांस सारिखा | पाहातां विवेकी नेटका |
 कामी निकामी लोकां | बरें पाहे ||१९||
 जाणोन पाहिजेत सर्व | हेंचि त्याचें अपूर्व |
 ज्याचे त्यापरी गौरव | राखों जाणे ||२०||
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 *विमळलक्षणनिरुपणनाम समास पहिला || १२.१ ||

दशक १२ समास १ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[*]पाठभेद: विमळलक्षणनाम [१] घ्यावे परमार्थविवेका
 १.१-परमार्थाचा विचार करावा [२] करंटा १.३- भाग्यहीन

[३] साहेबकाम १.५- मालकाचे काम [४] सुरवाडोन १.५-
 आळसाने [५] संयुक्त १.८- खरा साधक [६] पर्णाळि १.११-
 पानावरील आळी [७] म्हणौन असावी दीर्घसूचना अखंड
 करावी चाळणा १.१२- विवेकी माणसाने (दीर्घसूचना)
 दूरदृष्टीने परि-स्थितीचा (अखंड)निरंतर अंदाज घ्यावा. [८]
 चाळणा १.१५- अंदाज घेणे [९] अवचिता १.१५- अचानक
 [१०] अचूक येत करवेना म्हणौन केले ते सजेना २.६-
 बिनचूक प्रयत्न होत नाहीत म्हणून यश लाभत नाही [११]
 लोकाकरिता लोक १.१८- या लोकांमुळे इतरेजन [१२]
 पारखू राहेना १.१८- पारख केल्याशिवाय राहात
 नाही.[१३] कामी नीकामी १.१९- उद्योगी व आळशी

समास दुसरा : प्रत्ययनिरूपण ॥ १२.२ ॥

॥श्रीराम॥ ऐका संसारासी आले हो | स्त्री पुरुष

निस्पृह हो | सुचितपणें पाहो | अर्थांतर ॥१॥

काये म्हणते वासना | काये कल्पिते कल्पना |

अंतरींचे तरंग नाना | प्रकारें उठती ॥२॥

बरें खावें बरें जेवावें | बरें ल्यावें बरें नेसावें |

मनासारिखें असावें | सकळ कांहीं ॥३॥

ऐसें आहे मनोगत | तरी तें कांहींच न होत |

बरें करितां अकस्मात | वाईट होतें ॥४॥

येक सुखी येक दुःखी | प्रत्यक्ष वर्तते लोकीं |
 कष्टी होऊनियां सेखीं | प्रारब्धावरी घालिती ॥५॥
 अचुक येत्त करवेना | म्हणौन केलें तें सजेना |
 आपला अवगुण जाणवेना | कांहीं केल्यां ॥६॥
 जो आपला आपण नेणे | तो दुसऱ्याचें काये जाणे |
 न्याये सांडितां दैन्यवाणे | होती लोक ॥७॥
 लोकांचे मनोगत कळेना | लोकांसारिखें वर्तवेना |
 मूर्खपणें लोकीं नाना | कळह उठती ॥८॥
 मग ते कळो वाढती | परस्परें कष्टी होती |
 प्रेत्त राहातां अंतीं | श्रमचि होयें ॥९॥
 ऐसी नव्हे वर्तणुक | परिक्षावे नाना लोक |
 समजलें पाहिजे नेमक | ज्याचें त्यापरी ॥१०॥
 शब्दपरीक्षा अंतरपरीक्षा | कांहीं येक कळे
 दक्षा | मनोगत नतद्रक्षा | काय कळे ॥११॥
 दुसऱ्यास शब्द ठेवणें | आपला कैपक्ष घेणें |
 पाहों जातां लोकिक लक्षणें | बहुतेक ऐसीं ॥१२॥

लोकीं बरें म्हणायकारणें | भल्यांस लागतें सोसणें |

न सोसितां भंडवाणें | सहजचि होये ॥१३॥

आपणास जें मानेना | तेथें कदापी राहावेना |

उरी तोडून जावेना | कोणीयेकें ॥१४॥

बोलतो खरें चालतो खरें | त्यास मानिती लाहानथोरें |

न्याये अन्याये परस्परें | सहजचि कळे ॥१५॥

लोकांस कळेना तंवरी | विवेकें क्षमा जो न

करी | तेणेंकरितां बराबरी | होत जाते ॥१६॥

जंवरी चंदन झिजेना | तंव तो सुगंध कळेना |

चंदन आणि वृक्ष नाना | सगट होती ॥१७॥

जंव उत्तम गुण न कळे | तों या जनास काये

कळे | उत्तम गुण देखतां निवळे | जगदांतर ॥१८॥

जगदांतर निवळत गेलें | जगदांतरी सख्य जालें |

मग जाणावें वोळले | विश्वजन ॥१९॥

जनीं जनार्दन वोळला | तरी काये उणें तयाला |

राजी राखावें सकळांला | कठीण आहे ॥२०॥

पेरिलें तें उगवतें | उसिणें द्यावें घ्यावें
 लागतें | वर्म काढितां भंगतें | परांतर ॥२१॥
 लोकिकीं बरेपण केलें | तेणें सौख्य
 वाढलें | उत्तरासारिखें आलें | प्रत्योत्तर ॥२२॥
 हें आवघें आपणांपासीं | येथें बोल नाहीं जनासी |
 सिकवावें आपल्या मनासी | क्षणक्षणा ॥२३॥
 खळ दुर्जन भेटला | क्षमेचा धीर बुडाला | तरी
 मौनेचि स्थळत्याग केला | पाहिजे साधकें ॥२४॥
 लोक नाना परीक्षा जाणती | अंतरपरीक्षा नेणती |
 तेणें प्राणी करंटे होती | संदेह नाहीं ॥२५॥
 आपणास आहे मरण | म्हणौन राखावें बरेपण |
 कठिण आहे लक्षण | विवेकाचें ॥२६॥
 थोर लाहान समान | आपले पारिखे सकळ जन |
 चढतें वाढतें सनेधान | करितां बरें ॥२७॥
 बरें करितां बरें होतें | हें तों प्रत्ययास येतें |
 आतां पुढें सांगावें तें | कोणास काये ॥२८॥

हरिकथानिरूपण | बरेपणें राजकारण |

प्रसंग पाहिल्याविण | सकळ खोटें ||२९||

विद्या उदंडचि सिकला | प्रसंगमान चुकतचि गेला |

तरी मग तये विद्येला | कोण पुसे ||३०||

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

प्रत्ययनिरूपणनाम समास दुसरा || १२.२ ||

दशक १२ समास २ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१]अर्थांतर २.१- वेगळे प्राप्तव्य- जे मिळवावयाचे
 ते,अर्थ=प्राप्तव्य[२] मूर्खपणे लोकी नाना कळह उठती २.८-
 मूर्खपणामुळे लोकात (गैरसमज होऊन) अनेक प्रकारची
 भांडणे होतात.[३] कळो २.९- कलह,[४]दक्षा २.११ -
 सावध माणसास [५]नतद्रक्षा २.११- बेसावध खोडकर
 माणसास [६] शब्द ठेवणे २.१२- दोष देणे[७] कैपक्ष २.१२-
 बाजू घेणे,आपलेच बरोबर असा दुराग्रह धरणे [८]
 भंडवाणे २.१३- फजिती [९] उरी तोडून २.१४- भीड
 मोडून,[१०] परांतर २.२१- दुसऱ्याचे अंतःकरण[११]
 सिकवावे आपल्या मनासी क्षणक्षणा २.२३- (दुसऱ्याला दोष
 न देता)आपण आपल्या मनाला वेळोवेळी शिकवावे. [१२]

आपणास आहे मरण । म्हणौन राखावे बरेपण २.२६-
 आपल्याला मरण आहे हे ध्यानात ठेऊन सर्वांशी
 चांगुलपणाने वागावे [१३] सनेधान २.२७- मैत्रीचे संबंध
 [१४] बरेपणे राजकारण २.२९- प्रसंग पाहून चांगुलपणाने
 राजकारण करावे-मुत्सद्दीपणा दाखवावा.

समास तिसरा : भक्तनिरूपण ॥ १२.३ ॥

॥श्रीराम॥ पृथ्वीमधें बहुत लोक । तेंहि पाहावा

विवेक । इहलोक आणि परलोक । बरा पाहावा ॥१॥

इहलोक साधायकारणें । जाणत्याची संगती धरणें ।

परलोक साधायकारणें । सद्गुरु पाहिजे ॥२॥

सद्गुरुसी काये पुसावें । हेंहि कळेना स्वभावें ।

अनन्यभावें येकभावें । दोनी गोष्टी पुसाव्या ॥३॥

दोनी गोष्टी त्या कोण । देव कोण आपण कोण ।

या गोष्टींचे विवरण । केलेंचि करावें ॥४॥

आधीं मुख्य देव तो कोण । मग आपण भक्त तो कोण ।

पंचीकर्ण माहावाक्यविवरण । केलेंचि करावें ॥५॥

सकळ केलियाचें फळ । शाश्वत वोळखावें निश्चळ ।

आपण कोण हा केवळ | शोध घ्यावा ॥६॥
 सारासार विचार घेतां | पदास नाहीं शाश्वतता |
 आधी कारण भगवंता | वोळखिलें पाहिजे ॥७॥
 निश्चळ चंचळ आणी जड | अवघा मायेचा
 पवाड | यामधें वस्तु जाड | जाणार नाहीं ॥८॥
 तें परब्रह्म धुंडावें | विवेकें त्रैलोक्य हिंडावें |
 माईक विचारें खंडावें | परीक्षवंतीं ॥९॥
 खोटें सांडून खरें घ्यावें | परीक्षवंतीं परीक्षावें |
 मायेचें अवघेचि जाणावें | रूप माईक ॥१०॥
 पंचभूतिक हे माया | माईक जाये विलया |
 पिंडब्रह्मांड अष्टकाया | नासिवंत ॥११॥
 दिसेल तितुकें नासेल | उपजेल तितुकें मरेल |
 रचेल तितुकें खचेल | रूप मायेचें ॥१२॥
 वाढेल तितुकें मोडेल | येईल तितुलें जाईल |
 भूतांस भूत खाईल | कल्पांतकाळीं ॥१३॥
 देहधारक तितुके नासती | हे तों रोकडी प्रचिती |

मनुष्येविण उत्पत्ति । रेत कैचें ॥१४॥

अन्न नस्तां रेत कैचें । वोषधी नस्तां अन्न

कैचें । वोषधीस जिणें कैचें । पृथ्वी नस्तां ॥१५॥

आप नस्तां पृथ्वी नाहीं । तेज नस्तां आप नाहीं ।

वायो नस्तां तेज नाहीं । ऐसें जाणावें ॥१६॥

अंतरात्मा नस्तां वायो कैचा । विकार नस्तां अंतरात्मा

कैचा । निर्विकारीं विकार कैचा । बरें पाहा ॥१७॥

पृथ्वी नाहीं आप नाहीं । तेज नाहीं वायो नाहीं ।

अंतरात्मा विकार नाहीं । निर्विकारीं ॥१८॥

निर्विकार जें निर्गुण । तेचि शाश्वताची खूण ।

अष्टधा प्रकृति संपूर्ण । नासिवंत ॥१९॥

नासिवंत समजोन पाहिलें । तों तें अस्तांचि नस्तें

जालें । सारासारें कळों आलें । समाधान ॥२०॥

विवेकें पाहिला विचार । मनास आलें सारासार ।

येणेंकरितां विचार । सदृढ जाला ॥२१॥

शाश्वत देव तो निर्गुण । ऐसीं अंतरीं बाणली खूण ।

देव कळला मी कोण | कळलें पाहिजे ॥२२॥

मी कोण पाहिजे कळलें | देहतत्व तितुकें

शोधिलें | मनोवृत्तीचा ठाई आलें | मीतूपण ॥२३॥

सकळ देहाचा शोध घेतां | मीपण दिसेना पाहातां |

मीतूपण हें तत्वतां | तत्वीं मावळलें ॥२४॥

दृश्य पदार्थचि वोसरे | तत्वे तत्व तेव्हां सरे |

मीतूपण हें कैचें उरे | तत्वता वस्तु ॥२५॥

पंचीकर्ण तत्वविवरण | माहावाक्यें वस्तु

आपण | निसंगपणें निवेदन | केले पाहिजे ॥२६॥

देवाभक्तांचे मूळ | शोधून पाहातां सकळ |

उपाधीवेगळा केवळ | निरोपाधी आत्मा ॥२७॥

मीपण तें बुडालें | विवेकें वेगळेपण गेलें |

निवृत्तिपदास प्राप्त जालें | उन्मनीपद ॥२८॥

विज्ञानीं राहिलें ज्ञान | ध्येये राहिलें ध्यान |

सकळ कांहीं कार्याकारण | पाहोन सांडिलें ॥२९॥

जन्ममरणाचें चुकलें | पाप अवघेंचि बुडालें |

येमयातनेचें जालें | निसंतान ॥३०॥

निर्बद अवघाचि तुटला | विचारें मोक्ष प्राप्त जाला |

जन्म सार्थकचि वाटला | सकळ कांहीं ॥३१॥

नाना किंत निवारले | धोके अवघेचि तुटले |

ज्ञानविवेकें पावन जालें | बहुत लोक ॥३२॥

पतितपावनाचे दास | तेहि पावन करिती जगास |

ऐसी हे प्रचित मनास | बहुतांच्या आली ॥३३॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

भक्तनिरूपणनाम समास तिसरा ॥ १२.३ ॥

दशक १२ समास ३ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] पदास नाही शाश्वतता ३.७- महावाक्यातील तत्,त्वम्,असि या पदास शाश्वतता नसते.(पदार्थास हा शब्द होता त्या ऐवजी 'पदास' असा शब्द श्रीसमर्थानी नंतर लिहिला) [२] आधी कारण ३.७- आदिकारण, सर्वांना जो कारण तो भगवंत.[३] पवाड ३.८- विस्तार, [४] वस्तु जाड ३.८- सघन ब्रह्म. जाड=सघन, [५] जाणार नाही ३.८- न

जाणारे शाश्वत, ब्रह्म ते निश्चळ, माया ती चंचळ व जगत् ते
जड होय. या तिघात ब्रह्म जाड होय. [६] निर्बंद ३.३१-
बंधन

समास चवथा : *विवेकवैराग्यनिरूपण ॥ १२.४ ॥

॥श्रीराम॥ महद्भ्राग्य हातासी आलें | परी भोगूं नाहीं
जाणितलें |

तैसें वैराग्य उत्पन्न जालें | परी विवेक नाहीं ॥१॥

आदळतें आफळतें | कष्टी होतें दुःखी होतें |

एकतें देखते येतें | वैराग्य तेणें ॥२॥

नाना प्रपंचाच्या वोढी | नाना संकटें सांकडीं |

संसार सांडून देशधडी | होये तेणें ॥३॥

तो चिंतेपासून सुटला | पराधेनतेपासुनि पळाला |

दुःखत्यागें मोकळा जाला | रोगी जैसा ॥४॥

परी तो होऊं नये मोकाट | नष्ट भ्रष्ट आणी

चाट | सीमाच नाहीं सैराट | गुरूं जैसें ॥५॥

विवेकेंविण वैराग्य केलें | तरी अविवेकें अनर्थीं

घातलें | अवघें वेर्थचि गेलें | दोहिकडे ॥६॥

ना प्रपंच ना परमार्थ | अवघें जिणेंचि जालें

वेर्थ | अविवेकें अनर्थ | ऐसा केला ॥७॥

कां वेर्थचि ज्ञान बडबडिला | परी वैराग्ययोग नाहीं

घडला | जैसा कारागृहीं अडकला | पुरुषार्थ सांगे ॥८॥

वैराग्येविण ज्ञान | तो वेर्थचि साभिमान |

लोभदंभें घोळसून | कासाविस केला ॥९॥

स्वान बांधलें तरी भुंके | तैसा स्वार्थमुळें थिकें |

पराधीक देखों न सके | साभिमानें ॥१०॥

हें येकेंविण येक | तेणें उगाच वाढे शोक |

आतां वैराग्य आणि विवेक | योग ऐका ॥११॥

विवेकें अंतरीं सुटला | वैराग्यें प्रपंच तुटला |

अंतर्बाह्य मोकळा जाला | निःसंग योगी ॥१२॥

जैसें मुखें ज्ञान बोले | तैसीच सवें क्रिया चाले |

दीक्षा देखोनी चक्कित जाले | सुचिस्मंत ॥१३॥

आस्था नाहीं त्रैलोक्याची | स्थिती बाणली

वैराग्याची | यत्नविवेकधारणेची | सीमा नाहीं ॥१४॥

संगीत रसाळ हरिकीर्तन | तालबद्ध तानमान |

प्रेमळ आवडीचें भजन | अंतरापासुनी ॥१५॥

तत्काळचि सन्मार्ग लागे | ऐसा अंतरीं विवेक जागे |

वगवृत्व करितां न भंगे | साहित्य प्रत्ययाचें ॥१६॥

सन्मार्गे जगास मिळाला | म्हणिजे जगदीश

वोळला | प्रसंग पाहिजे कळला | कोणीयेक ॥१७॥

प्रखर वैराग्य उदासीन | प्रत्ययाचें ब्रह्मज्ञान |

स्नानसंध्या भगवद्भजन | पुण्यमार्ग ॥१८॥

विवेकवैराग्य तें ऐसें | नुस्तें वैराग्य हेंकाडपिसें |

शब्दज्ञान येळिलसें | आपणचि वाटे ॥१९॥

म्हणोन विवेक आणि वैराग्य | तेंचि जाणिजे

महद्भाग्य | रामदास म्हणे योग्य | साधु जाणती ॥२०॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

*विवेकवैराग्यनिरूपणनाम समास चवथा ॥ १२.४ ॥

दशक १२ समास ४ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[*]विवेकवैराग्यनिरूपण १२.४- छापील प्रतीत निरूपण हा शब्द नाही [१] आफळते ४.२- आपटते [२]

मोकाट, चाट, सैराट ४.५- उनाड, चावट, बेभान [३] लोभदंभे

४.९- लोभ आणि दंभ [४] घोळसून ४.९- बरबटून [५] थिंके

४.१०- चरफडतो, [६] पराधीक ४.१०- दुसऱ्याचा उत्कर्ष

[७]विवेके अंतरी सुटला ४.१२- विवेकाने संगत्याग आणि

वैराग्याने वस्तुत्याग [८] हेकांडपिसे ४.१९- एककल्लीपणा

[९] येळिलसे ४.१९- कंटाळवाणे.

सुवर्ण कण:- आत्मज्ञान होण्यासाठी लागणारी क्षमता,

सामर्थ्य हे प्रत्येकाच्या अंगी असते. पण फार थोडी माणसे

त्याच्या या कुवतीचा योग्य दिशेने विकास करतात.

चिकाटी, निश्चयाचे बळ ज्याचेपाशी असते त्यास आत्मज्ञान

प्राप्ति होतेच होते.

समास पांचवा : आत्मनिवेदननिरूपण || १२.५ ||

॥श्रीराम॥ रेखेचें गुंडाळें केलें | मात्रुकाक्षरीं शब्द

जाले | शब्द मेळऊन चाले | श्लोक गद्य प्रबंद ||१||

वेदशास्त्रें पुराणें | नाना काव्यें निरूपणें |

ग्रंथभेद अनुवादणें | किती म्हणोनि ||२||

नाना ऋषी नाना मते | पाहों जातां असंख्यातें |
 भाषा लिपी जेथ तेथें | काये उणें ||३||
 वर्ग ऋचा श्रुति स्मृति | अधे स्वर्ग स्तबक*जाती |
 प्रसंग मानें समास पोथी | बहुधा नामें ||४||
 नाना पदें नाना श्लोक | नाना बीर नाना कडक |
 नाना साख्या दोहडे अनेक | नामाभिधानें ||५||
 डफगाणें माचिगाणें | दंडिगाणें कथागाणें |
 नाना मानें नाना जसनें | नाना खेळ ||६||
 ध्वनि घोष नाद रेखा | चहुं वाचामध्यें
 देखा | वाचारूपेंहि ऐका | नाना भेद ||७||
 उन्मेष परा, ध्वनि पश्यंति | नादमध्यमा शब्द-
 चौथी | वैखरीपासून उमटती | नाना शब्दरत्नें ||८||
 अकार उकार मकार | अर्धमात्राचें अंतर |
 औटमात्रा तदनंतर | बावन मात्रुका ||९||
 नाना भेद रागज्ञान | नृत्यभेद तानमान |
 अर्थभेद तत्वज्ञान | विवंचना ||१०||

तत्वामधें मुख्य तत्व | तें जाणावें शुद्ध-
 सत्व | अर्धमात्रा महत्तत्व | मूळमाया ॥११॥
 नाना तत्वे लाहानथोरे | मिळोन अष्टहि शरीरें |
 अष्टधा प्रकृतीचें वारें | निघोन जातें ॥१२॥
 वारें नस्तां जें गगन | तैसें परब्रह्म सघन |
 अष्ट देहाचें निर्शन | करून पाहावें ॥१३॥
 ब्रह्मांडपिंडउभार | पिंडब्रह्मांडसंहार |
 दोहिवेगळें सारासार | विमळब्रह्म ॥१४॥
 पदार्थ जड आत्मा चंचळ | विमळब्रह्म तें निश्चळ |
 विवरोन विरे तत्काळ | तद्रूप होये ॥१५॥
 पदार्थ मनें काया वाचा | मी हा अवघाचि देवाचा |
 जड आत्मनिवेदनाचा | विचार ऐसा ॥१६॥
 चंचळकर्ता तो जगदीश | प्राणीमात्र त्याचा अंश |
 त्याचा तोचि आपणास | ठाव नाही ॥१७॥
 चंचळ आत्मनिवेदन | याचें सांगितलें लक्षण |
 कर्ता देव तो आपण | कोठेंचि नाही ॥१८॥

चंचळ चळे स्वप्नाकार | निश्चळ देव तो निराकार |

आत्मनिवेदनाचा प्रकार | जाणिजे ऐसा ||१९||

ठावचि नाहीं चंचळाचा | तेथें आधीं आपण कैंचा |

निश्चळ आत्मनिवेदनाचा | विवेक ऐसा ||२०||

तिहिं प्रकारें आपण | नाहीं नाहीं दुजेपण |

आपण नस्तां मीपण | नाहींच कोठें ||२१||

पाहातां पाहातां अनुमानलें | कळतां कळतां कळों आलें |

पाहातां अवघेंचि निवांत जालें | बोलणें आतां ||२२||

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

*आत्मनिवेदननिरूपणनाम समास पांचवा || १२.५ ||

दशक १२ समास ५ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[*]पाठभेद: आत्मनिवेदन [१]रेखा ५.१- रेखा,[२]वर्ग ५.४-

ऋग्वेदांतील अध्यायाचे पोटभेद, [३] ऋचा ५.४-

श्लोक,[४]अधे,स्वर्ग,स्तबक,जाती ५.४- अध्याय, सर्ग, चम्पू

काव्यात पाडलेले भाग,जाती. इ.(छापील

प्रतीत.'स्वबक'असा शब्द छापला आहे)[५] बीर,कडक ५.५-
हिंदी भाषेतील छंद.[६] उन्मेष परा, ध्वनि पश्यंती, नाद
मध्यमा, शब्द चौथी वैखरीपासून उमटती ५.८- स्फूर्ती ही
परा वाचा, ध्वनि पश्यंति वाचा, नाद मध्यमा तर शब्द ही
वैखरी वाणी होय.उन्मेष=स्फुरण. [७] बावन मातृका ५.९-
ॐ पैकी अ,उ,म या तीन मात्रा व वरील बिंदू ही अर्धमात्रा
अशा साडेतीन मात्रा व यापासून नंतर ५२ मात्रा.
अ,आ,इ,ई, उ,ऊ,ए,ऐ, ओ,औ,अं,अः ऋ,ॠ,लृ,लृ असे १६
स्वर,आणि क्,ख्,ग्,घ्,ङ्.;च्,छ्,ज्,झ्,ञ्; ट्,ठ्,ड्,ढ्,ण्;
त्,थ्,द्,ध्,न्; प्,फ्,ब्,भ्,म्; य्,र्ल्,व्,श्,
ष्,स्,ह्,ळ्,क्ष्,ज्ञ्,अशी ३६व्यंजने=५२ मातृका.

समास सहावा : सृष्टिक्रमनिरूपण ॥ १२.६ ॥

॥श्रीराम॥ ब्रह्म निर्मळ निश्चळ । शाश्वत सार अमळ

विमळ । अवकाश घन पोकळ । गगनाऐसें ॥१॥

तयास करणें ना धरणें । तयास जन्म ना मरणें ।

तेथें जाणणें ना नेणणें । सुन्यातीत ॥२॥

तें रचेना ना खचेना । तें होयेना ना जायेना ।

मायातीत निरंजना । पारचि नाहीं ॥३॥

पुढें संकल्प उठिला | षड्गुणेश्वर बोलिजे
 त्याला | अर्धनारी नटेश्वराला | बोलिजेतें ॥४॥
 सर्वेश्वर सर्वज्ञ | साक्षी द्रष्टा ज्ञानघन |
 परेश परमात्मा जगजीवन | मूळपुरुष ॥५॥
 ते मूळमाया बहुगुणी | अधोमुखें गुणक्षोभिणी |
 गुणत्रये तिजपासूनि | निर्माण जाले ॥६॥
 पुढें विष्णु जाला निर्माण | जाणतीकळा
 सत्वगुण | जो करिताहे पाळण | त्रैलोक्याचें ॥७॥
 पुढें जाणीवनेणीवमिश्रित | ब्रह्मा जाणावा नेमस्त |
 त्याच्या गुणें उत्पत्ति होत | भुवनत्रै ॥८॥
 पुढें रुद्र तमोगुण | सकळ संव्हाराचें कारण |
 सकळ कांहीं कर्तेपण | तेथेंचि आलें ॥९॥
 तेथून पुढें पंचभूतें | पावलीं पष्ट दशेतें |
 अष्टधा प्रकृतीचें स्वरूप तें | मुळींच आहे ॥१०॥
 निश्चळीं जालें चळण | तेंचि वायोचें लक्षण |
 पंचभूतें आणि त्रिगुण | सूक्ष्म अष्टधा ॥११॥

आकाश म्हणिजे अंतरात्मा | प्रत्ययें पाहावा महिमा |

त्या आकाशापासून जन्मा | वायो आला ||१२||

तया वायोच्या दोनी झुळुका | उष्ण सीतळ ऐका |

सीतळापासून तारा मयंका | जन्म जाला ||१३||

उष्णापासून रवि वन्ही | विद्युल्यता आदिकरूनि |

सीतळ उष्ण मिळोनि | तेज जाणावें ||१४||

तया तेजापासून जालें आप | आप आळोन पृथ्वीचें

रूप | पुढें औषधी अमूप | निर्माण जाल्यां ||१५||

औषधीपासून नाना रस | नाना बीज अन्नरस |

चौऱ्यासि लक्ष योनीचा वास | भूमंडळीं ||१६||

ऐसी जाली सृष्टिरचना | विचार आणिला पाहिजे

मना | प्रत्ययेंविण अनुमाना | पात्र होईजे ||१७||

ऐसा जाला आकार | येणेंचि न्यायें संहार |

सारासारविचार | यास बोलिजे ||१८||

जें जें जेथून निर्माण जालें | तें तें तेथेंचि निमालें |

येणेंचि न्यायें संहारलें | माहांप्रळई ||१९||

आद्य मध्य अवसान | जें शाश्वत निरंजन |

तेथें लावावें अनुसंधान | जाणते पुरुषीं ||२०||

होत जाते नाना रचना | परी ते कांहींच

तगेना | सारासार विचारणा | याकारणें ||२१||

द्रष्टा साक्षी अंतरात्मा | सर्वत्र बोलती महिमा |

परी हे सर्वसाक्षिणी अवस्ता मां | प्रत्ययें पाहवी ||२२||

मुळापासून सेवटवरी | अवघी मायेची भरोवरी |

नाना विद्या कळाकुंसरी | तयेमधें ||२३||

जो उपाधीचा सेवट पावेल | त्यास भ्रम ऐसें वाटेल |

जो उपाधीमध्ये आडकेल | त्यास काढिता कवण ||२४||

विवेकप्रत्ययाचीं कामें | कैसीं घडतील अनुमानभ्रमें |

सारासारविचाराचेन संभ्रमें | पाविजे ब्रह्म ||२५||

ब्रह्मांडींचे माहाकारण | ते मूळमाया जाण |

अपूर्णास म्हणती ब्रह्म पूर्ण | विवेकहीन ||२६||

सृष्टीमध्ये बहुजन | येक भोगिती नृपासन |

येक विष्ठा टाकिती जाण | प्रत्यक्ष आतां ||२७||

ऐसे उदंड लोक असती | आपणास थोर म्हणती |

परी ते विवेकी जाणती | सकळ कांहीं ||२८||

ऐसा आहे समाचार | कारण पाहिजे विचार |

बहुतांच्या बोलें हा संसार | नासूं नये ||२९||

पुस्तकज्ञानें निश्चये धरणें | तरी गुरु कासया

करणें | याकारणें विवरणें | आपुल्या प्रत्यये ||३०||

जो बहुतांच्या बोलें लागला | तो नेमस्त जाणावा बुडाला |

येक साहेब नस्तां कोणाला | मुश्यारा मागावा ||३१||

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे सृष्टिक्रम-

निरूपणनाम समास सहावा || १२.६ ||

दशक १२ समास ६ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] तेथे जाणणे ना नेणणे सुन्यातीत ६.२- ब्रह्म हे जाणीव नेणीवे पलिकडे शून्यातीत असते.(जाणीव नेणीव भगवंती नाही.- ह.पा.) [२] माहांप्रळई ६.१९- महाप्रलयाच्या वेळी [३] अवसान ६.२०- अंत,संहार [४] तगेना ६.२१- टिकत नाही, [५] विचारणा ६.२१- विवेकविचार [६] मायेची

भरोवरी ६.२३- मायेचा विस्तार[७] अनुमानभ्रमे ६.२५-
अंदाजाने गोंधळून जाऊन [८] सारासारविचारेन संभ्रमे
पाविजे ब्रह्म ६.२५-सारासार याचा संतुलीत विचार करुन
परब्रह्माची प्राप्ती होते.संभ्रमे=समभ्रमाने-संतुलिक विवेकाने
होय.[९] कारण पाहिजे ६.२९- म्हणून पाहिजे

समास सातवा : *विषयत्यागनिरुपण ॥ १२.७ ॥

॥श्रीराम॥ न्यायें निष्ठुर बोलणें | बहुतांस वाटे कंटाळ-

वाणें | मळमळ करितां जेवणें | विहित नव्हे ॥१॥

बहुतीं विषय निंदिले | आणि तेचि सेवित गेले |

विषयत्यागें देह चाले | हें तों घडेना ॥२॥

बोलणें येक चालणें येक | त्याचें नांव हीन विवेक |

येणें करितां सकळ लोक | हांसों लागती ॥३॥

विषयत्यागेंविण तों कांहीं | परलोक तो प्राप्त

नाहीं | ऐसें बोलणें ठाई ठाई | बरें पाहा ॥४॥

प्रपंची खाती जेविती | परमार्थी काये उपवास

करिती | उभयता सारिखे दिसती | विषयाविषई ॥५॥

देह चालतां विषय त्यागी | ऐसा कोण आहे जर्गी |

याचा निर्वाह मजलागीं | देवें निरोपावा ॥६॥

विषये अवघा त्यागावा | तरीच परमार्थ

करावा | ऐसें पाहातां गोवा | दिसतो किं ॥७॥

ऐसा श्रोता अनुवादला | वक्ता उत्तर देता जाला |

सावध होऊन मन घाला | येतद्विषई ॥८॥

वैराग्यें करावा त्याग | तरीच परमार्थयोग |

प्रपंचत्यागें सर्व सांग | परमार्थ घडे ॥९॥

मागें ज्ञानी होऊन गेले | तेंहिं बहुत कष्ट केले |

तरी मग विख्यात जाले | भूमंडळीं ॥१०॥

येर मत्सर करितांच गेलीं | अन्न अन्न म्हणतां

मेलीं | कित्येक भ्रष्टलीं | पोटासाठीं ॥११॥

वैराग्य मुळींहून नाहीं | ज्ञान प्रत्ययाचें नाहीं |

सुचि आचार तोहि नाहीं | भजन कैचें ॥१२॥

ऐसे प्रकारीचे जन | आपणास म्हणती सज्जन |

पाहों जातां अनुमान | अवघाच दिसे ॥१३॥

जयास नाहीं अनुताप | हेंचि येक पूर्वपाप |

क्षणक्षणा विक्षेप | पराधीकपणें ||१४||

मज नाहीं तुज साजेना | हें तों अवघें ठाउकें आहे

जना | खात्यास नखातें देखों सकेना | ऐसें आहे ||१५||

भाग्य पुरुष थोर थोर | त्यास निंदिती डीवाळखोर |

सावास देखतां चोर | चर्फडी जैसा ||१६||

वैराग्यापरतें नाहीं भाग्य | वैराग्य नाहीं तें अभाग्य |

वैराग्य नस्तां योग्य | परमार्थ नव्हे ||१७||

प्रत्ययेज्ञानी वीतरागी | विवेकबळें सकळ त्यागी |

तो जाणीजे माहायोगी | ईश्वरी पुरुष ||१८||

अष्टमा सिद्धीची उपेक्षा | करून घेतली योग-

दीक्षा | घरोघरीं मागे भिक्षा | माहादेव ||१९||

ईश्वराची बराबरी | कैसा करील वेषधारी |

म्हणोनियां सगट सरी | होत नाहीं ||२०||

उदास आणि विवेक | त्यास शोधिती सकळ लोक |

जैसें लालची मूर्ख रंक | तें दैन्यवाणें ||२१||

जे विचारापासून चेवले | जे आचारापासून भ्रष्टले |

विवेक* करूं विसरले । विषयलोभीं ॥२२॥

भजन तरी आवडेना । पुरश्चरण कदापि घडेना ।

भल्यांस त्यांस पडेना । येतन्निमित्त ॥२३॥

वैराग्यें करून भ्रष्टेना । ज्ञान भजन सांडिना ।

वित्पन्न आणि वाद घेना । ऐसा थोडा ॥२४॥

कष्ट करितां सेत पिके । उंच वस्त तत्काळ विके ।

जाणत्या लोकांच्या कौतुकें । उड्या पडती ॥२५॥

येर ते आवघेचि मंदले । दुराशेनें खोटे

जाले । कानकोंडें ज्ञान केलें । भ्रष्टाकारें ॥२६॥

सबळ विषय त्यागणें । शुद्ध कार्याकारण घेणें ।

विषयत्यागाचीं लक्षणें । वोळखा ऐसीं ॥२७॥

सकळ कांहीं कर्ता देव । नाहीं प्रकृतीचा ठाव ।

विवेकाचा अभिप्राव । विवेकी जाणती ॥२८॥

शूरत्वविषई खडतर । त्यास मानिती लाहानथोर ।

कामगार आणि आंगचोर । येक कैसा ॥२९॥

त्यागात्याग तार्किक जाणे । बोलाऐसें चालों

जाणे | पिंडब्रह्मांड सकळ जाणे | येथायोग्य ॥३०॥

ऐसा जो सर्वजाणता | उत्तमलक्षणी पुरुता |

तयाचेनि सार्थकता | सहजचि होये ॥३१॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे विषयत्याग

निरूपणनाम* समास सातवा ॥ १२.७ ॥

दशक १२ समास ७ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[*]विषयत्यागनिरूपण १२.७- छापील प्रतीत 'निरूपण' हा शब्द नाही. [१] बोलणे येक चालणे येक त्याचे नांव हीन विवेक७.३- बोलल्याप्रमाणे न वागणे म्हणजे हे हलकट विवेकाचे लक्षण होय.[२] परमार्थी काये उपवास करिती ७.५- विषयाचे बाबतीत संसारिक व पारमार्थिक दोघेही सारखेच हे सांगण्यासाठी पारमार्थिक उपाशी राहतात काय असा प्रश्न केला आहे.[३] पराधीकपणे ७.१४- परोत्कर्षामुळे[४]नखाते ७.१५- भिकारी [५]चेवले ७.२२- ढळले,* 'विवेक- -विसरले' या पादात 'विवेक' ऐवजी "वैराग्य" असा पाठ छापील प्रतीत आहे.[६] येतन्निमित्य ७.२३-या कारणामुळे [७] उंच वस्त ७.२५- चांगली वस्तु [८] कानकोंडे ७.२६-संकुचित,ओशाळा, [९] सबळ विषय ७.२७- अशुद्ध/उन्मादक विषय [१०] नाही प्रकृतीचा ठाव

७.२८- प्रकृतीला ठावठिकाणाच नाही. सर्व मायारूपच आहे
[११] तार्किक ७.३०- तर्कज्ञ [१२] पुरुता ७.३१- पुरुष.

समास आठवा : काळरूपनिरूपण* || १२.८ ||

॥श्रीराम॥ मूळमाया जगदेश्वर | पुढें अष्टधेचा

विस्तार | सृष्टिक्रमें आकार | आकारला ||१||

हें अवघेंच नस्तां निर्मळ | जैसें गगन अंतराळ |

निराकारीं काळवेळ | कांहींच नाहीं ||२||

उपाधीचा विस्तार जाला | तेथें काळ दिसोन

आला | येरवीं पाहातां काळाला | ठावचि नाही ||३||

येक चंचळ येक निश्चळ | यावेगळा कोठें काळ |

चंचळ आहे तावत्काळ | काळ म्हणावें ||४||

आकाश म्हणिजे अवकाश | अवकाश बोलिजे विलंबास |

त्या विलंबरूप काळास | जाणोनि घ्यावें ||५||

सूर्याकरितां विलंब कळे | गणना सकळांची

आकळे | पळापासून निवळे | युगपरियंत ||६||

पळ घटिका प्रहर दिवस | अहोरात्र पक्ष मास |

शङ्कास वरि युगास | ठाव जाला ॥७॥

क्रेत त्रेत द्वापार कळी | संख्या चालिली भूमंडळी |

देवांचीं आयुष्यें आगळीं | शास्त्रीं निरोपिलीं ॥८॥

ते देवत्रयाची खटपट | सूक्ष्मरूपें विलगट |

दंडक सांडितां चटपट | लोकांस होते ॥९॥

मिश्रित त्रिगुण *निवेडाना | तेणें आद्यंत सृष्टिरचना |

कोण थोर कोण साना | कैसा म्हणावा ॥१०॥

असो हीं जाणत्याचीं कामें | नेणता उगाच गुंते

भ्रमें | प्रत्यये जाणजाणों वर्में | ठाई पाडावीं ॥११॥

उत्पन्नकाळ सृष्टिकाळ | स्थितिकाळ संहार-

काळ | आद्यंत अवघा काळ | विलंबरूपी ॥१२॥

जें जें जये प्रसंगीं जालें | तेथें काळाचें नांव पडिलें |

बरें नसेल अनुमानलें | तरी पुढें ऐका ॥१३॥

प्रजन्यकाळ शीतकाळ | उष्णकाळ संतोषकाळ |

सुखदुःख आनंदकाळ | प्रत्यय येतो ॥१४॥

प्रातःकाळ माध्यानकाळ | सायंकाळ वसंतकाळ |

पर्वकाळ कठिणकाळ | जाणिजे लोकीं ॥१५॥
 जन्मकाळ बाळत्वकाळ | तारुण्यकाळ वृधाप्य-
 काळ | अंतकाळ विषमकाळ | वेळरूपें ॥१६॥
 सुकाळ आणि दुष्काळ | प्रदोषकाळ पुण्यकाळ |
 सकळ वेळा मिळोन काळ | तयास म्हणावें ॥१७॥
 असतें येक वाटतें येक | त्याचें नांव हीन विवेक |
 नाना प्रवृत्तीचे लोक | प्रवृत्ति जाणती ॥१८॥
 प्रवृत्ति चाले अधोमुखें | निवृत्ति धावे ऊर्धमुखें |
 ऊर्धमुखें नाना सुखें | विवेकी जाणती ॥१९॥
 ब्रह्मांडरचना जेथून जाली | तेथें विवेकी दृष्टि घाली |
 विवरतां विवरतां लाधली | पूर्वापर स्थिति ॥२०॥
 प्रपंची असोन परमार्थ पाहे | तोहि ये स्थितीतें
 लाहे | प्रारब्धयोगें करून राहे | लोकांमधें ॥२१॥
 सकळांचे येकचि मूळ | येक जाणते येक बाष्कळ |
 विवेकें करून तत्काळ | परलोक साधावा ॥२२॥
 तरीच जन्माचें सार्थक | भले पाहाती उभये लोक |

कारण मुळींचा विवेक | पाहिला पाहिजे ||२३||

विवेकहीन जे जन | ते जाणावे पशुसमान |

त्यांचे ऐकतां भाषण | परलोक कैचा ||२४||

बरें आमचें काये गेलें | जें केलें तें फळास

आलें | पेरिलें तें उगवलें | भोगिती आतां ||२५||

पुढेंहि करी तो पावे | भक्तियोगें भगवंत फावे |

देव भक्त मिळतां दुणावें | समाधान ||२६||

कीर्ति करून नाहीं मेले | ते उगेच आले आणि

गेले | शाहाणे होऊन भुलले | काये सांगावें ||२७||

येथील येथें अवघेंचि राहातें | ऐसें प्रत्ययास येतें |

कोण काय घेऊन जातें | सांगाना कां ||२८||

पदार्थीं असावें उदास | विवेक पाहावा सावकास |

येणेंकरितां जगदीश | अलभ्य लाभे ||२९||

जगदीशापरता लाभ नाहीं | कार्याकारण सर्व

कांहीं | संसार करित असतांहि | समाधान ||३०||

मागां होते जनकादिक | राज्य करितांहि अनेक |

तैसेचि आतां पुण्यश्लोक । कित्येक असती ॥३१॥

राजा असतां मृत्य आला । लक्ष कोटी कबुल

जाला । तरि सोडिना तयाला । मृत्य कांहीं ॥३२॥

ऐसें हें पराधेन जिणें । यामधें दुखणें बाहाणें ।

नाना उद्वेग*चिंता करणें । किती म्हणोनि ॥३३॥

हाट भरला संसाराचा । नफा पाहावा देवाचा ।

तरीच या कष्टाचा । परियाये होतो ॥३४॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

*काळरूपनिरूपणनाम समास आठवा ॥ १२.८ ॥

दशक १२ समास ८ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[*] काळरूपनिरूपण १२.८- छापील प्रतीत 'निरूपण'शब्द नाही [१] विलगट ८.९- जिव्हाळ्याने [२] दंडक सांडिता ८.९- नीतिनियम मोडल्यास [३] निवेडाना ८.१०- निवडेना [४] आद्यंत ८.१०- आदी अंत [५] अवघा काळ विलंबरूपी ८.१२- उत्पत्ति,स्थिती आणि लय याद्वारे काळ विलंबरूपाने अनुभवास येतो. यापूर्वी ६व्या ओवीत काळाची जाणीव आपल्याला सूर्यामुळे होते हे विशद केले आहे. [६] अधोमुखे ८.१९- अनेकत्व [७] उर्ध्वमुखे ८.१९- एकत्व जे निश्चळ

परब्रह्म होय . भ.गीता अध्याय १५-१ व त्यावरील ज्ञानेश्वर
 महाराजांची टीका वाचावी [८] विवरता विवरता लाधली
 ८.२०- अनुसंधान करता करता प्राप्त होते [९] फावे ८.२६-
 मिळतो [१०] दुणावे ८.२६- दुप्पट होते.[११]*उद्वेग ८.३३-
 पाठभेद:उद्वेग.[१२] हाट ८.३४- बाजार [१३] परियाये
 ८.३४-मोबदला.

समास नववा : येत्तसिकवण ॥ १२.९ ॥

॥श्रीराम॥ दुर्बल नाचारी वोडगस्त | आळसी खादाड

रिणगस्त | मूर्खपणें अवघें वेस्त | कांहींच नाहीं ॥१॥

खाया नाहीं जेवाया नाहीं | लेया नाहीं नेसाया नाहीं |

अंथराया नाहीं पांघराया नाहीं | कोंपट नाहीं अभागी ॥२॥

सोयेरे नाहीं धायेरे नाहीं | इष्ट नाहीं मित्र नाहीं |

पाहातां कोठें वोळखी नाहीं | आश्रयेंविण परदेसी ॥३॥

तेणें कैसें करावें | काये जीवेंसीं धरावें |

वाचावें किं मरावें | कोण्या प्रकारें ॥४॥

ऐसें कोणीयेकें पुसिलें | कोणी येकें उत्तर दिधलें |

श्रोतीं सावध ऐकिलें | पाहिजे आतां ॥५॥

लाहानथोर काम कांहीं | केल्यावेगळें होत नाहीं |

करंढ्या सावध पाहीं | सदेव होसी ॥६॥

अंतरीं नाहीं सावधानता | येत्त ठाकेना

पुरता | सुखसंतोषाची वार्ता | तेथें कैची ॥७॥

म्हणोन आळस सोडावा | येत्त साक्षेपें जोडावा |

दुश्चितपणाचा मोडावा | थारा बळें ॥८॥

प्रातःकाळीं उठत जावें | प्रातःस्मरामि

करावें | नित्य नेमें स्मरावें | पाठांतर ॥९॥

मागील उजळणी पुढें पाठ | नेम धरावा निकट |

बाष्कळपणाची वटवट | करुंच नये ॥१०॥

दिशेकडे दुरी जावें | सुचिस्मंत होऊन यावें |

येतां कांहीं तरी आणावें | रितें खोटें ॥११॥

धूतवस्त्रें घालावीं पिळून | करावें चरण-

क्षाळण | देवदर्शन देवार्चन | येथासांग ॥१२॥

कांहीं फळाहार घ्यावा | पुढें वेवसाये करावा |

लोक आपला परावा | म्हणत जावा ॥१३॥

सुंदर अक्षर ल्याहावें | पष्ट नेमस्त वाचावें |

विवरविवरों जाणावें | अर्थांतर ॥१४॥

नेमस्त नेटकें पुसावें | विशद करून सांगावें |

प्रत्ययेविण बोलावें | तेंचि पाप ॥१५॥

सावधानता असावी | नीतिमर्याद राखावी |

जनास माने ऐसी करावी | क्रियासिद्धि ॥१६॥

आलियाचें समाधान | हरिकथा निरूपण |

सर्वदा प्रसंग पाहोन | वर्तत जावें ॥१७॥

ताळ धाटी मुद्रा शुद्ध | अर्थ प्रमये अन्वये

शुद्ध | गद्यपद्यें दृष्टांत शुद्ध | अन्वयाचे ॥१८॥

गाणें वाजवणें नाचणें | हस्तन्यास दाखवणें |

सभारंजकें वचनें | आडकथा छंदबंद ॥१९॥

बहुतांचें समाधान राखावें | बहुतांस मानेल तें

बोलावें | विलग पडों नेदावें | कथेमधें ॥२०॥

लोकांस उदंड वाजी आणूं नये | लोकांचे उकलावें

हृदये | तरी मग स्वभावे होये | नामघोष ॥२१॥

भक्ति ज्ञान वैराग्य योग | नाना साधनाचे

प्रयोग | जेणें तुटे भवरोग | मननमात्रें ॥२२॥

जैसें बोलणें बोलावें | तैसेंचि चालणें चालावें |

मग महंतलीळा स्वभावे | आंगीं बाणे ॥२३॥

युक्तिवीण साजिरा योग | तो दुराशेचा रोग |

संगतीच्या लोकांचा भोग | उभा ठेला ॥२४॥

ऐसें न करावें सर्वथा | जनास पावऊं नये वेथा |

हृदई चिंतावें समर्था | रघुनाथजीसी ॥२५॥

उदासवृत्तीस मानवे जन | विशेष कथानिरूपण |

रामकथा ब्रह्मांड भेदून | पैलाड न्यावी ॥२६॥

सांग महंती संगीत गाणें | तेथें वैभवास काये

उणें | नभामाजी तारांगणें | तैसे लोक ॥२७॥

अकलबंद नाहीं जेथें | अवघेंचि विष्कळित

तेथें | येकें अकलेविण तें | काये आहे ॥२८॥

घालून अकलेचा पवाड | व्हावें ब्रह्मांडाहून जाड |

तेथें कैचें आणिले द्वाड | करंटपण ॥२९॥

येथें आशंका फिटली | बुद्धि येतीं प्रवेशली |

कांहींयेक आशा वाढली | अंतःकर्णी ||३०||

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

येत्त्रसिकवणनाम समास नववा || १२.९ ||

दशक १२ समास ९ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] नाचारी ९.१-निराश्रित [२] वोडगस्त ९.१-
ओढगस्त,दारिद्र्य,[३] जनास माने ९.१६- लोकांना मानवेल,
आवडेल असे [४] वाजी ९.२१-जिकिरीस [५] रामकथा
ब्रह्मांड भेदून पैलाड न्यावी- ८.२६- कथा निरुपणातून
रामकथा सर्व विश्वभर न्यावी. [६] सांग महंती ९.२७- सर्व
आंगे आणि लक्षणांनी युक्त असा महंत [७] अकलेचा पवाड
९.२९-अक्कलहुशारी विस्तारुन.

समास दहावा : *उत्तमपुरुषनिरुपण || १२.१० ||

॥श्रीराम॥ आपण येथेष्ट जेवणें | उरलें तें अन्न

वाटणें | परंतु वाया दवडणें | हा धर्म नव्हे ||१||

तैसें ज्ञानें तृप्त व्हावें | तेंचि ज्ञान जनास

सांगावें | तरतेन बुडों नेदावें | बुडतयासी ||२||

उत्तम गुण स्वयें घ्यावे | ते बहुतांस सांगावे |
 वर्तल्याविण बोलावे | ते शब्द मिथ्या ॥३॥
 स्नान संध्या देवार्चन | येकाग्र करावें जप-
 ध्यान | हरिकथा निरूपण | केलें पाहिजे ॥४॥
 शरीर परोपकारीं लावावें | बहुतांच्या कार्यास
 यावें | उणें पडों नेदावें | कोणियेकाचें ॥५॥
 आडले जाकसलें जाणावें | यथान्शक्ति कामास
 यावें | मृदवचनें बोलत जावें | कोणीयेकासी ॥६॥
 दुसऱ्याच्या दुःखें दुःखवावें | परसंतोषें सुखी व्हावें |
 प्राणीमात्रास मेळऊन घ्यावें | बऱ्या शब्दें ॥७॥
 बहुतांचे अन्याये क्षमावे | बहुतांचे कार्यभाग
 करावे | आपल्यापरीस व्हावे | पारखे जन ॥८॥
 दुसऱ्याचें अंतर जाणावें | तदनुसारचि वर्तावें |
 लोकांस परीक्षित जावें | नाना प्रकारें ॥९॥
 नेमकचि बोलावें | तत्काळचि प्रतिवचन द्यावें |
 कदापी रागास न यावें | क्षमारूपें ॥१०॥

आलस्य अवघाच दवडावा | येत्त उदंडचि करावा |

शब्दमत्सर न करावा | कोणीयेकाचा ॥११॥

उत्तम पदार्थ दुसऱ्यास द्यावा | शब्द निवडून बोलावा |

सावधपणें करीत जावा | संसार आपला ॥१२॥

मरणाचें स्मरण असावें | हरिभक्तीस सादर व्हावें |

मरोन कीर्तीस उरवावें | येणें प्रकारें ॥१३॥

नेमकपणें वर्तो लागला | तो बहुतांस कळों

आला | सर्व आर्जवी तयाला | काये उणें ॥१४॥

ऐसा उत्तम गुणी विशेष | तयास म्हणावें

पुरुष | जयाच्या भजनें जगदीश | तृप्त होये ॥१५॥

उदंड धिःकारून बोलती | तरी चळों नेदावी शांति |

दुर्जनास मिळोन जाती | धन्य ते साधु ॥१६॥

उत्तम गुणीं श्रृंगारला | ज्ञानवैराग्यें शोभला |

तोची येक जाणावा भला | भूमंडळीं ॥१७॥

स्वयें आपण कष्टावें | बहुतांचें सोसित जावें |

झिजोन कीर्तीस उरवावें | नाना प्रकारें ॥१८॥

कीर्ती पाहों जातां सुख नाहीं | सुख पाहातां कीर्ती
 नाहीं | विचारेंविण कोठेंचि नाहीं | समाधान ॥१९॥
 परांतरास न लावावा ढका | कदापि पडों नेदावा
 चुका | क्षमासीळ तयाच्या तुका | हानी नाहीं ॥२०॥
 आपलें अथवा परावें | कार्य अवघेंच करावें |
 प्रसंगीं कामास चुकवावें | हें विहित नव्हे ॥२१॥
 बरें बोलतां सुख वाटतें | हें तों प्रत्यक्ष कळतें |
 आत्मवत् परावें तें | मानीत जावें ॥२२॥
 कठिण शब्दें वाईट वाटतें | हें तों प्रत्ययास येतें |
 तरी मग वाईट बोलावें तें | काये निमित्त्य ॥२३॥
 आपणास चिमोटा घेतला | तेणें कासाविस जाला |
 आपणावरून दुसऱ्याला | राखत जावें ॥२४॥
 जे दुसऱ्यास दुःख करी | ते अपवित्र वैखरी |
 आपणास घात करी | कोणियेके प्रसंगीं ॥२५॥
 पेरिलें ते उगवतें | बोलण्यासारिखें उत्तर येतें |
 तरी मग कर्कश बोलावें तें | काये निमित्त्य ॥२६॥

आपल्या पुरुषार्थवैभवे । बहुतांस सुखी करावे ।
 परंतु कष्टी करावे । हे राक्षेसी क्रिया ॥२७॥
 दंभ दर्प अभिमान । क्रोध आणि कठिण वचन ।
 हे आज्ञानाचे लक्षण । भगवद्गीतेत बोलिले ॥२८॥
 जो उत्तम गुणें शोभला । तोचि पुरुष माहां भला ।
 कित्तेक लोक तयाला । शोधीत फिरती ॥२९॥
 क्रियेविण शब्दज्ञान । तेंचि स्वानाचें वमन ।
 भले तेथें अवलोकन । कदापी न करिती ॥३०॥
 मनापासून भक्ति करणें । उत्तम गुण अगत्य
 धरणें । तया माहांपुरुषाकारणें । धुंडीत येती ॥३१॥
 ऐसा जो माहानुभाव । तेणें करावा समुदाव ।
 भक्तियोगें देवाधिदेव । आपुला करावा ॥३२॥
 आपण आवचितें मरोन जावें । मग भजन कोणें
 करावें । याकारणें भजनास लावावे । बहुत लोक ॥३३॥
 आमची प्रतिज्ञा ऐसी । कांहीं न मागावें शिष्यासी ।
 आपणामागें जगदीशासी । भजत जावें ॥३४॥

याकारणें समुदाव | जाला पाहिजे मोहोत्खाव |
हातोपातीं देवाधिदेव | वोळेसा करावा ॥३५॥
आता समुदायाकारणें | पाहिजेती दोनी लक्षणें |
श्रोतीं येथें सावधपणें | मन घालावें ॥३६॥
जेणें बहुतांस घडे भक्ति | ते हे रोकडी प्रबोधशक्ति |
बहुतांचें मनोगत हातीं | घेतलें पाहिजे ॥३७॥
मागा बोलिले उत्तम गुण | तयास मानिती
प्रमाण | प्रबोधशक्तीचें लक्षण | पुढें चाले ॥३८॥
बोलण्यासारिखें चालणें | स्वयें करून बोलणें |
तयाचीं वचनें प्रमाणें | मानिती जनीं ॥३९॥
जें जें जनास मानेना | तें तें जनहि मानीना |
आपण येकला जन नाना | सृष्टिमधें ॥४०॥
म्हणोन सांगाती असावे | मानत मानत शिकवावे |
हळु हळु सेवटा न्यावे | विवेकानें ॥४१॥
परंतु हे विवेकाचीं कामें | विवेकी करील नेमें |
इतर ते बापुडे भ्रमें | भांडोंच लागले ॥४२॥

बहुतांसीं भांडतां येकला | शैन्यावांचून पुरवला |

याकारणें बहुतांला | राजी राखावें ||४३||

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे उत्तमपुरुषनिरुपण-१ नाम

समास दहावा || १२.१० || दशक बारावा समास ||

दशक १२ समास १० मधील कठीण शब्दांचे/चरणांचे अर्थ व टिपा-

[*] उत्तमपुरुषनिरुपण १२.१०- छापील प्रतीत निरुपण शब्द नाही. पहा द.१८.६ [१] तरतेन १०.२- पोहणाच्याने [२] जाकसले १०.६- गांजलेले [३] चळो नेदावी १०.१६- ढळूं देऊ नये. [४] तुका १०.२०- महत्व, वजन, [५] दंभ दर्प अभिमान १०.२८- क्रोधादि षड्रिपु (पहा भ.गी.अ.१६.४) [६] जे दुसऱ्यास दुःख करी ते अपवित्र वैखरी १०.२५- दुसऱ्यास दुःख देणारे बोलणे ही अपवित्र वाणी समजावी. (प्रसंगी ती आपलाच घात करते)[७] बोलण्यासारखे चालणे, स्वये करुन बोलणे, त्याची वचने मानिती जने १०.३९- 'बोले तैसा चाले त्याची वंदावी पाऊले' यात साम्य पाहावे.[८] भांडोच १०.४२- भांडण सुद्धा करु लागले.[९]शैन्या-वाचून पुरवला १०.४३-सहकाऱ्याशिवाय संपला.

१]प.पू.कल्याणस्वामींच्या हस्तलिखितावरुन छापलेल्या शके १९२९ सालच्या दुसऱ्या आवृत्तिवरुन सदर दासबोधाची तळटिपांसह संगणकावृत्ति तयार करुन,या संगणक आवृत्तिचे इतरांनी छापलेल्या प्रतींबरोबर तुलना करुन ती निर्दोष करण्याचा अटोकाट प्रयत्न केला आहे.

२] दशक व समासांची नांवे शक्यतोवर मूळ प्रतीत जी आहेत तीच ठेवली आहेत.परंतु काही नांवात थोडासा बदल केला आहे. अमूक नावाचा दशक/समास असं प्रत्येकवेळी सांगण्याची आवश्यकता नाही,म्हणून नावांबरोबर जोडलेला 'नाम' हा 'नावाचा'या अर्थाचा शब्द वगळला आहे.वाचकांनी या किरकोळ दुरुस्त्यासाठी क्षमा करावी.ज्या नावात बदल केला आहे ते शब्द तारांकित केले आहेत.त्याचं विवरण तळटिपात दिले आहे.

३] पुनरावृत्त नावापुढे दशकक्रमांक व समास क्रमांक दिले असून ,प्रत्येक समासाचा पान क्रमांक अनुक्रमणिकेत माहितीसाठी दिले आहेत.तसेच तळटिपात प्रत्येक शब्दांसमोर समासक्रमांक व ओवीक्रमांक दिले आहेत.यामुळे हवा तो समास,ओवी व शब्द शोधणे सुलभ होईल

४] दासबोधात आलेले संस्कृत श्लोकांना अनुक्रमांक दिले आहेत. श्लोकापुढील अंक त्या समासातील श्लोकांची संख्या दर्शवतो-इति स.भ.पु.ज्ञा.कुलकर्णी,पुणे.]

